

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KUR'ÂN-I KERİM'DE SEVİNÇ VE KEDER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Cengiz ÜNAL

**Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir**

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Muhittin AKGÜL

AĞUSTOS - 2008

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KUR'ÂN-I KERİM'DE SEVİNÇ VE KEDER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Cengiz ÜNAL

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri
Enstitü Bilim Dalı : Tefsir

Bu tez 27/08/2008 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Muhammed AYDIN Doç. Dr. Abdülvahit İMAMOĞLU Doç.Dr. Muhittin AKGÜL

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Cengiz ÜNAL

27.08.2008

ÖNSÖZ

İnsanları cehâlet ve dalâlet karanlığından ilim ve hidayet aydınlığına çıkarmak üzere Kur'ân-ı Kerim'i inzal eden Allah'a hamd; onu en güzel şekilde tebliğ edip açıklayan Hz. Muhammed'e (s.a.s), O'nun âl ve ashabına ve onları takip edenlere salât ve selam olsun.

İslam İlimleri içinde Tefsir İlmi, doğrudan Kur'ân-ı Kerim'le ilgilenen ve onun ilahi murada uygun olarak anlaşılması yolunda insanlığın dünyevi ve uhrevi mutluluğu için uğraşan bir ilim dalıdır. Tefsir ilmi kendi içinde, Kur'ân'ın tefsirinde uygulanan metotların farklılığından dolayı farklı isimlerle anılmaktadır.

Araştırmamız, “Konulu Tefsir” veya “Kavramsal Tefsir” olarak tercüme edilen “et-Tefsiru'l Mevdûi” usulünde yapılan bir çalışma olduğundan sürur/sevinci ile hüzün/kederi Kur'ân bütünlüğü içinde ilmi metotlarla yapılmış tespit ve tahlil çalışmasıdır. Bu çalışmada, Kur'ân'ın bütünlüğü içinde, konuyla ilgili farklı surelerdeki âyet ve kavramlar tespit edilmiştir. Konulu Tefsir usulünün ilmi metotları konuya uygulanarak tahlil edilmiştir.

İnsanların her türlü ihtiyacını bilen Yüce Allah, Kur'ân'da bu ihtiyaçlardan hiç birini eksik bırakmamıştır. Kur'ân'da her meseleye önem ve kıymeti çerçevesinde yer verilmiştir. İnsanların hissi yönlerine ve duygularına da değinilmiştir. İnsan, beden, ruh, vicdan, kalp hisler gibi cihazlarla donatılmıştır. Bu donanımları onu diğer varlıklardan ayırmıştır. Bunlarla birlikte insanın hisleri de onun ayrılmaz bir parçası olup, ona tesir ettiği gibi, bazen de ona yön verici rol oynamıştır.

Kur'ân'da ilahi beyan insanlara sunulurken, aklın ikna edilmesi ile beraber, insanların hissi yönden de irşâd edilmesi hedeflenmiştir. İşte insanın birçok duyguları vardır. Bu duygulardan biri; sevinç/sürûr, diğeri de; keder/hüzündür. İnsan, hayatında bu iki duygunun arasında çoğu zaman gider gelir. Bazen sevinir, bazen üzülür.

Biz bu çalışmamızda insanın her zaman iç içe olduğu duygularından olan; sevinci/sürûru ile kederi/ hüznünü ele aldık. Kur'ân-ı Kerim'in bu duyguları kavramsal alanda nasıl ele aldığını, Kur'ân perspektifinden bakıldığında insanın sevinci/sürûru ile kederi/ hüznüne nelerin etki ettiğine değindik.

Çalışmamız, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, insanı ve onun mahiyetine konulan bazı hususiyetlerini inceledik. İkinci bölümde, insanın sürur/sevincini anlatan kelime ve kavramların tahlili ile insanı sürur/sevince götüren faktörlerin neler olduklarını inceledik. Üçüncü bölümde ise, insanın hüznü/kederini anlatan kelime ve kavramların tahlili ile insanın hüznü/kedere sevk eden amillerin neler olduklarını ve bunları tahlil etmeye çalıştık.

Tefsir ilminin diğer ilimlerle olan irtibatını nazara alarak, diğer ilim dallarının kaynak ve ilmi verilerinden ilmi metotlarla yararlanarak konuya yeni açılımlar getirmeye çalıştık.

Bu araştırmamızda konunun seçiminden, çalışmanın bitimine kadar geçen bütün safhalarda kıymetli fikirlerini ve değerli zamanını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Muhittin AKGÜL'e, en içten saygılarımı ve şükranlarımı arz ederim. Ayrıca değerli fikirlerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Davut AYDÜZ ile Doç. Dr. A. Vahit İMAMOĞLU Beylere, fakülte'deki diğer hocalarımla ve arkadaşlarıma saygı ve şükranlarımı arz ederim.

Cengiz ÜNAL

Ağustos - 2008

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET.....	vi
SUMMARY.....	vii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: İNSAN VE MÂHIYETİ	5
1.1. İnsan Ve Mâhiyeti	5
1.1.1. İnsan.....	5
1.1.2. Beden	10
1.1.3. Ruh.....	11
1.1.4. Ruh – Beden İlişkisi.....	15
1.1.5. Fıtrat.....	16
1.2. Duygu Kavramına Genel Bakış.....	20
1.3. İnsanın Davranışları Ve Sebepleri.....	24
1.3.1. Kalp.....	26
1.3.2. Vicdan	30
1.3.3. Nefis	32
1.3.4. Şeytan.....	34
1.3.5. Bedeni İhtiyaçlar.....	37
1.3.6. Psikolojik Ve Sosyal İhtiyaçlar	38
2. BÖLÜM: SÛRUR / SEVİNMEK	41
2.1. es-Sûrur (السورور) Kavramının Tanımı.....	41

2.2. Sûrur / Sevinmek Kavramına Yakın Kavramlar	42
2.2.1. es-Sâd (السعد).....	43
2.2.2. el-Ferah (الفرح).....	44
2.2.3. el-Felah (الفلاح).....	46
2.2.4. et-Tebşîr (التبشير).....	47
2.2.5. el-Habr(الحبر)	48
2.2.6. er-Recâ (الرجاء).....	49
2.2.7. es-Sükûn (السكون)	51
2.2.8. et-Tuma'ninetu (الطمأنينة).....	52
2.2.9. el-Bast (البسط).....	54
2.2.10. eş-Şifâ (الشفاء)	55
2.2.11. er-Ravh (الروح).....	57
2.2.12. el-Merah (المرح)	58
2.2.13. el-Behcet (البهجة).....	60
2.2.14. et-Tebessüm (التبسم).....	61
2.2.15. ed-Dıhk (الضحك)	62
2.3. İnsanın Sûruruna / Sevinmesine Sebep Olan Faktörler.....	64
2.3.1. Allah'ın (c.c) İnsana Nimet Vermesi.....	64
2.3.2. Ayrılıktan Sonra Evlada Yeniden Kavuşulması.....	66
2.3.3. İnsanın Kendine Yakın Hissettiklerinin Savaşta Galip Gelmesi....	69
2.3.4. Evlat İle Müjdelenmesi	70
2.3.5. Eşlerin Birbirine Sükûn Vermesi.....	75
2.3.6. Yağmurun Yağması	77

2.3.7. Şehitlik Mertebesine Erilmesi	79
2.3.8. İlim Sahibi Olunması	81
2.3.9. Ehl-i Kitabın Bir Gerçeği Gizlemesi	82
2.3.10. Sayılarının Fazlalığından Sevinilmesi	83
2.3.11. Dünya Hayatına Sevinilmesi	85
2.3.12. Verilen İmkânlardan Dolayı Sevinilmesi.....	87
2.3.13. Âhiret Endişesinden Kurtulmaktan Dolayı Sevinilmesi	89
2.3.14. Hz. Peygamberin Başına Gelenlerden Sevinmeleri	91
3. BÖLÜM: HÜZÜN / KEDER	93
3.1. el-Hüzn (الْحُزْن) Kavramının Tanımı	93
3.2. Hüzün / Keder Kavramına Yakın Kavramlar	95
3.2.1. el-Usr (العسر).....	95
3.2.2. el-Gamm (الغم).....	96
3.2.3. el-Kerb (الكرَب).....	97
3.2.4. el-Be's (البأس)	98
3.2.5. el-İblâs (الإبلاس).....	98
3.2.6. es-Sû (السوء).....	99
3.2.7. el-Harec (الخرج).....	101
3.2.8. ed-Dîk (الضيق).....	102
3.2.9. el-Esef (الاسف).....	103
3.2.10. eş-Şikâyet (الشكَاية).....	105
3.2.11. el-Bûkâ (البكاء).....	106
3.3. İnsanın Hüznüne / Kederine Sebep Olan Faktörler.....	106

3.3.1. Kur'ân Ayetlerinin Okunması	107
3.3.2. Görevin Zor Gelmesi	108
3.3.3. Dinin Emirlerinin Terk Edilmesi	111
3.3.4. İnfak Edecek Bir Şey Bulunamaması	112
3.3.5. Emre İtaatsizlik Edilmesi	113
3.3.6. İnsanların İnanmaması	115
3.3.7. Malın Kötü Yollarda Harcanması.....	117
3.3.8. Kulis Faaliyetinin Yapılması.....	118
3.3.9. Kız Çocuğu Doğduğu Haberinin Verilmesi.....	120
3.3.10. Yağmursuzluğun Olması.....	122
3.3.11. Rahatlıktan Sonra Sıkıntılı Bir Hayatın Olması	124
3.3.12. Ölüm Düşüncesinin Yok Edilememesi	125
3.3.13. Kıyamet Dehşetinin Başa Gelmesi	126
3.3.14. Dünyadaki Kötülüklerin Âhirette İnsanın Karşısına Çıkması	128
SONUÇ.....	131
KAYNAKLAR.....	135
ÖZGEÇMİŞ	144

KISALTMALAR LİSTESİ

a.s. :Aleyhi's-selam

AÜSBE :Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

b. :Bin (ibn)

bsyy. :Basım yeri yok

c. :Cilt

çev. :Çeviren

Ç.Ü. :Çukurova Üniversitesi

DÜSBE :Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

H.z. :Hazreti

İFAV :İlahiyat Fakültesi Vakfı

İÜİFD :İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

md. :Maddesi

r.a . :Radiyahü anh

sad. :Sadeleştiren

s. :Sayfa

s.a.s :Sallallâhu aleyhi ve sellem

SÜSBE : Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

TDV :Türkiye Diyanet Vakfı

ts. :Tarihsiz

Thk. :Tahkik, tahkik eden

Tezin Başlığı: Kur'ân-ı Kerim'de Sevinç Ve Keder

Tezin Yazarı: Cengiz ÜNAL **Danışman:** Doç. Dr. Muhittin AKGÜL

Kabul Tarihi: 27/08/2008 **Sayfa Sayısı:** VII (ön kısım) + 143 (tez)

Anabilimdalı: Temel İslam Bilimleri **Bilimdalı:** Tefsir

Araştırmamız, “Konulu Tefsir” usulünde yapılan bir çalışma olduğundan sürur/sevinci ve hüzn/kederi Kur'ân bütünlüğü içinde ilmi metotlarla tespit ve tahlil çalışmasıdır. Bu çalışmada, Kur'ân'ın bütünlüğü içinde, konuyla ilgili, farklı sure ve âyetlerdeki kavramlar tespit edilmiştir.

Kur'an'ın bütünlüğü ve muhtevası içinde, Kur'ân'ın ayetleri, insanı farklı sûre ve ayetlerde ve farklı yönleri ile ele almaktadırKur'ân'ın, insan hakkındaki maksat ve hedeflerini anlamak üzere başta âyetlerin rehberliği içinde insanı tanımlama ve tarif yöntemlerini, usullerini tahlil ettik.

Kur'ân-ı Kerim, insanın her yönüne, her ihtiyacına cevap verdiği gibi, insanın duygularını ihmal etmemiştir. Hedef ve gayelerinden biri de irşad olan Kur'ân, insanların hissi tarafları, akli ve mantıki yönden daha çabuk harekete geçmeye ve iknaya elverişli olması gerçeğinden hareketle insanın duygularını geniş bir perspektifle ele almıştır. İnsanların duyguları ile beraber, onun duygularına eşlik eden ve duyguların bedendeki dili konumundaki jest ve mimikler ile hareketler duygularla bir bütünlük ve ahenk içinde anlatılmakla, sunulan sahneler daha canlı ve tesirli hale gelmiştir.

Bu çalışmamızda, sevinç ve kederi doğrudan ifade eden kavramlarla beraber, içinde sevinç ve keder anlamını barındıran diğer yakın kavramları da ele aldık. Bu kavramlarda, insanın sevinç ve keder hali ifade edilirken; insanın duygularının sükûnetli hallerinden en kabarık keyfiyetlerinin kavramlarda ifade edildiklerini gördük.

İnsanın sevinç ve kederine sebep olan amillerin neler olduklarını Kur'ân-ı Kerim'in ışığında tespit ettikten sonra bunların insan hayatındaki tezahür ve tesirlerini tespit etmeye çalıştık.

Anahtar kelimeler: Allah, Kur'ân, İnsan, Duygular, Sevinç / Sürûr ve Keder / Hüzn

Sakarya University Insitute of Social Sciences Abstract of Master's/PhD Thesis

Title of the Thesis: Joy and Sorrow in Kur'an-ı Kerim	
Author: Cengiz ÜNAL AKGÜL	Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Muhittin
Date: 27/08/2008	Nu. of pages: VII (pre text) +143 (main body)
Department: Basis Sciences of Islam	Subfield: Commentary
<p>In this study, within Kur'an's wholeness, concerning the subject, different concepts in section (sura) and verse of the Kur'an are determined.</p> <p>In the wholeness and contents of the Kur'an, the verses of the Kur'an examine the human in different suras and verses with different aspects, We have analysed the definition and description methods and procedures of the human with guidance of the verses at the beginning to understand the purpose and targets of the Kur'an about the human.</p> <p>Kuran'ı Kerim answered to Human's every aspect, every needs and didn't neglect the Human's feelings. One of target and aim of the Kur'an is guidance, with the activate from reality of human's suitability to quick action and to persuade from aspect of mental and logic, the emotional aspects of the human, Kur'an has took up the feelings of the human with a wide perspective Together with the feelings of the Human, the mimics, signs and actions which are in the location of the tongue of the body accompany's to humans feelings, are described in harmony with the feelings. The presented scenes happened more lively and effective.</p> <p>In this study, we determined other similar concepts which contains Happiness and Sadness meaning together with the concepts which directly explain Happiness and Sadness. In this concepts, during explaining the Happiness and Sadness of the Human, we saw that the silence feelings and cheerings were explained in concepts.</p> <p>After we determined with Kur'an-ı Kerim's light which are the factors which causes to Happiness and Sadness of the Human, we tried to determine the appearing and effects of these in Human's life.</p>	
Keywords: God, Kur'ân, Human, Feelings, Joy / Happiness ve Sorrow / Sadness	

GİRİŞ

1. Araştırmanın Önemi

Tarih boyunca peygamberler vasıtasıyla insanlığa sunulan ilahi mesajlar silsilesinin en sonuncusu ve en mükemmeli olan Kur'ân-ı Kerim, beşeriyetin her iki dünya saadetini temin için gerekli bütün hükümleri, ihtiva eden bir kitaptır.

Her yönden yükselme ve gelişme kabiliyetinde, engin duygu ve sayısız ihtiyaçlara sahip, daima yaratılışının gereği her şeyde en güzel ve mükemmeline ulaşmayı arzu eden; daha da önemlisi özündeki ebediyet arzusu ve duygusunun da mevcudiyetiyle sonsuzluğa açılan bir yolculuğa çıkan insanın, bu ilahi rehber ihtiyacı vardır.

İşte bu denli bir öneme sahip ilahi rehber Kur'ân'ın muhtevastaki ifadeleri, manaları ve prensipleri anlamak; insanlık için, özellikle bu kitabı her şeyi ile insanlığa anlatmakla mükellef mü'minler için en önemli bir görevdir.

Kur'ân, muhtevastaki mâna ve prensipleri sunarken muhakkak ki insanlığın anlayabileceği üslup ve ifadeleri en güzel tarzda kullanmaktadır. O'nun, ele aldığı bütün konular insanların muhtaç olduğu konulardır. Ve Kur'ân, bunların hepsine, yerlerine ve önemine göre değinmiştir.

Kur'ân-ı Kerim'in ihtiva ettiği konulardan birisi de insanın duygularıdır. İnsanın duyguları, onun akli muhakemesini, fiillerini, inançlarını etkilediği gibi hayatının da ayrılmaz bir parçasıdır. Bu duygular, Kurân'da farklı şekillerde ele alınmıştır. Bunlardan birisi de sevinç/sürur ile keder/ hüznün duygularıdır. Bu duygular aynı zamanda Kurân muhtevastında olduğu gibi teşvik ve sakındırma amaçlı ele alınmaktadır. Bu kadar önemli olan bu duyguların Kurân-ı Kerim'in üslubu içinde nasıl ele alındığının bilinmesi gerekir. İşte bu çalışmada Kur'ân'ın ele aldığı ve insanın davranışlarına da yansıyan bu duygulardan “Sevinç Ve Keder” konusunu işlemeye çalışacağız.

2. Araştırmanın Hedefi

Bu çalışmada, Kur'ân'ın bütünlüğü içinde, konuyla ilgili farklı surelerdeki âyet ve kavramlar tespit edilerek ve Konulu Tefsir usulünün ilmi metotları uygulayarak konunun tahlil edilmesi hedeflenmiştir.

“Kur'ân- Kerim'de Sevinç Ve Keder” ile ilgili konuyu seçmemizin gayesi; insanı genel hususiyetleri ile tanımak, Kur'ân'ın, insanı sevinç ve keder yönünden nasıl ele aldığını, insanın duygularının davranışa nasıl dönüştüğünü ve bu davranış kalıplarının Kur'ân'da nasıl ifade edildiğini ortaya koymaktır.

Kur'ân'ın, sevinç/sürur ve keder/hüzün kavramlarını nasıl ele aldığını ve bu kavramların anlam alanlarına yakın olan kavramları tespit ederek, insanın sevinç/sürur ve keder/hüznüne sebep olan faktörleri tespit etmektir.

Konu hakkında, Kur'ân-ı Kerim'in hedefini rahatlıkla herkesin anlayabileceği şekilde bütün yönleri ile ve doğru bir şekilde vermek hedeflenmiştir.

“Kur'ân'da Havf ve Hüzün Kavramlarının Semantik Analizi” adlı bir yüksek lisans çalışması Yahya Karataş tarafından Mehmet Soysaldı danışmanlığında Fırat Üniversitesi SBE'de yapılmıştır. Ancak konu semantik usulde yapılan bir çalışmadır.

3. Araştırmanın Metodu

Araştırmamız, Konulu Tefsir metoduyla yapılan bir çalışma olup sürur/sevinci ve hüzn/kederi Kur'ân bütünlüğü içinde ilmi metotların ışığında tespit ve tahlil çalışmasıdır. Çalışmada, Kur'ân-ı Kerim'in anlam bütünlüğü içinde, konuyla ilgili farklı surelerdeki kavramlar tespit edilmiş ve ilmi metotlar uygulanarak konu tahlil edilmiştir.

“Kur'ân-ı Kerim'de Sevinç Ve Keder” başlığı altında yaptığımız çalışma, isminden anlaşıldığı gibi, Kur'ân'ın insanların duygularını ele alması ve buradan hareketle insanın sevinci/süruru ve kederi/hüznünü ilâhi beyânın ele alma yöntemini tespit etmek üzere yapılmıştır.

Araştırmamız sistematik olarak; araştırmanın önemi, hedefi, metodu ve kaynaklarının anlatıldığı bir giriş bölümünü ihtiva etmektedir.

Bir sonraki merhâle olarak, duygulara, hislere, sürur ve hüzne sahip olan insan ve mâhiyeti, bedeni, ruhu, ruh-beden münâsebeti, duyguların kaynağı konumundaki kalbi, duygu ve davranışlarını etkileyen nefis, şeytan, kalp ile bedeni ve psiko-sosyal ihtiyaçların tespit edildiği birinci bölüm yer almaktadır.

İkinci ve üçüncü bölümde; Kur'ân'da insanın sevinç/sürur ve keder/hüznüne işaret eden kelimeleri tespit ettik. Sevinç ve hüznün anlamını içinde doğrudan barındıran sürur ve hüznün kelimelerini tahlil ettik. Daha sonra doğrudan sevinç ve keder mânasına gelmeyen ancak mâna yönü ile yakın olan kelimeleri de tespit ederek onları da ele aldık. Bu kelimelerin lügat anlamlarıyla birlikte, Kur'ân'da varsa diğer kullanımları ve tefsir kaynaklarında bunlara yüklenen anlamlarına değindik.

İnsanın sevinç/sürur ve keder/hüznüne işaret eden kelimeleri ve anlam alanlarını tespit ettikten sonra, Kur'ân'a göre, insanın sevinç/sürur ve keder/hüznüne etki eden âmilleri, faktörleri tespit etmeye çalıştık.

Araştırma, bulgular işlendikten sonra, nihai değerlendirmenin ve konu ile ilgili önerilerin yapıldığı bir sonuç kısmını ihtiva etmektedir.

Araştırmada kullanılan kaynakların ilk geçtikleri yerde tam künyeleri verilmiştir. Daha sonra geçtikleri yerlerde sadece hatırlatıcı mâhiyette kaynağın ismine ve sayfa numarasına yer verilmiştir. Aynı zamanda bibliyografya kısmında kaynakların tam künyelerine değinilmiştir. Araştırmamızda kaynak olarak kullanmış olduğumuz bazı tefsir kitaplarına elektronik ortamda ulaştığımızdan ve kaynakların farklı baskılarının bulunduğundan dolayı okuyucunun istifade etmesini kolaylaştırmak amacıyla sayfa ve cilt numarası yerine, hangi âyet hakkında tefsirden istifade etmiş isek; sûrenin Kur'ân sıra numarası ve âyet numarasını verilmesi ile iktifa ettik. Aynı şekilde bazı lügatlerin istifade edilen maddesine işaret edilmiştir.

Kolay anlamayı sağlamak için araştırma içinde, sevincin karşılığı olarak sürûr, kederin karşılığı olarak hüznü kullandık. Kimi zaman bunları; “sevinç/sürur ve keder/hüznün” şeklinde kullandık. Bazen, duygu kelimesi yerine his, his kelimesi yerine duygu kelimesi kullanılmıştır.

Konu hakkında, Kur'ân-ı Kerim'in hedefini rahatlıkla herkesin anlayabileceği şekilde bütün yönleri ile ve doğru bir şekilde vermeye çalıştık.

4. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmamız, Tefsir İlminin metotları ile Konulu Tefsir usulünde yapılan bir çalışma olduğundan sürur/sevinci ve hüzn/kederi Kur'ân bütünlüğü içinde bir tespit ve tahlil çalışmasıdır. Aynı zamanda Tefsir ilmi diğer ilimlerle irtibat halinde olmasından dolayı ve özellikle de konunun psikoloji ile olan alakası da nazara alınarak diğer ilimlerin veri ve kaynaklarından da istifade edilmiştir.

Araştırma konumuz, “Kur'ân-ı Kerim'de Sevinç Ve Keder” olmasından dolayı araştırmamızın temel kaynağı Kur'ân-ı Kerimdir. Çalışmamız esnasında lügat, Kur'ân Lügatı ve müfredat özelliğindeki eserlerden tanım ve tarifler esnasında istifade ettik. Tefsir kaynaklarından ilk dönem eserleri ile beraber modern dönemin tefsirlerine de müracaat ettik. İlk dönemden günümüze kadar olan tefsirlerinin bakış açısını buluşturmaya çalıştık.

Tefsir kaynaklarının yanı sıra günümüze yakın tefsirlerden de yararlandık. Hadis'in temel kaynaklarından olan Buhâri, Müslim, İbn Mâce, Ebû Dâvud gibi hadis eserlerinden istifade ettik. Tasavvuf ve tasavvuf tarihi eserlerine yeri geldikçe müracaat ettik. Gerekli oldukça tarih ve kelam sahalarındaki eserlere başvurduk. Diğer ilim dallarının kaynak ve ilmi verilerinden ilmi metotlarla yararlanarak konuya yeni açılımlar getirmeye çalıştık.

Konu ile ilgili yazılmış makale, tez ve çeşitli araştırmalardan istifade ettik. İhtiyaç hâsıl oldukça genel psikoloji ve din psikolojisi alanında yazılmış eserlere de müracaat ettik. Bazen elektronik ortamdaki makalelerden de yararlandık. Konumuza yakın olarak yapılmış çalışmalarını göz ardı etmedik.

1. BÖLÜM: İNSAN VE MÂHIYETİ

1.1. İnsan Ve Mâhiyeti

İnsanın keyfiyet ve mahiyetini bilmekle, duygu, istek ve beklentilerini anlamakla insan hakkında doğru bir kanaate sahip olmak mümkün olacaktır.

İnsanı anlamak ve insan hakkında doğru bir kanaate sahip olmak için ana konularından biri de insan olan Kur'ân-ı Kerim'e müracaat etmemiz gerekmektedir. İnsan, Kur'ân-ı Kerim'in hem muhatabı hem de asli konusudur. Kur'ân'da insan; yaratılış ve tabiatı, zaaf ve istidatları, duygu ve düşünceleri, taşıdığı değer ve gayeleri ile ele alınır. Farklı bağlamlardaki pek çok ayet; insanın fitri özellikleri, duygu ve düşünceleri ve davranışlarını ele alır ve bunları tahlil eder.

İşte biz de; İnsana ad olan “insan” kelimesi ve anlamını, insanın bedeni, ruhu, ruh – beden ilişkisi, fitratını ve duygularını ele alacağız.

1.1.1. İnsan

İnsanın mahiyeti ve onu meydana getiren unsurlara değinmeden önce insana ve onun türüne ad olan ve onu tanımlayan kelimenin anlamları üzerinde durmak faydalı olacaktır.

İnsana isim olan ve onu tanımlayan insan kelimesinin aslının “insiyan” olduğu belirtilmektedir.¹ Bir görüşe göre de “ins” den türediği anlatılır.² Kelimenin kökünün “ünâs” olduğunu söyleyenler de olmuştur.³ Fakat genelde insan kelimesinin “üns” veya “nesy” kökünden gelmesinin üzerinde durulur.⁴ Her iki kelimenin insana ad olmasını mümkün kılacak irtibat noktaları vardır.

---

¹ İbn Manzur, Cemaluddin Muhammed b. Mukerem (ts.), *Lisanu'l- Arab*, Daru Sadır, Beyrut, “e-n-s” md.

² İbn Manzur, “e-n-s” md.

³ Cevheri, İsmîl b. Hammad (1984), *es-Sıhah Tâcu'l-Luga ve Sıhahi'l-Arabiye*, Thk., Ahmed Abdülğaffâr Attar, Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, Beyrut, “e-n-s” md.

⁴ İsfehani, Râğıb (ts.), *el-Müfredat fi Garibû'l- Kur'ân*, Dârû'l-Mârife, Beyrut, “e-n-s” md.

Üns, alışmak, uyum sağlamak, ünsiyet, yakınlık anlamlarına gelmektedir.⁵ İnsanın bu yakınlaşma duygusu bir yandan hemcinsleriyle olan yakınlığını diğer yandan diğer tüm varlıkların üzerinde Allah'a olan yakınlığını ifade eder. İnsan, bu iki ünsiyet bağına kuran ve bunu devam ettirebilme özelliğine sahip tek varlıktır.⁶ İnsan, hem hemcinsleri ile hem de bulunduğu yere kolayca alışarak uyum sağlamaktadır. İnsan, aynı zamanda diğer varlıklarla irtibat içinde olduğundan onlara da uyum sağlar ve yakınlık kurar.

İnsan kelimesi hakkında başka bir görüş daha vardır. İnsan kelimesi, “nesy” den gelmekte olup, insanın Allah'a verdiği sözü unutmaması sebebiyle bu ismin verildiği üzerinde durulur.⁷ Kur'ân'da, Hz. Âdem'in verilen ahdi unuttuğuna işaret edilir.⁸ İnsan, ezelde kendisinden alınan misâkı unuttuğu gibi, yaşadığı kötü şeyleri unutarak yeniden hayata uyum sağlamaktadır. İnsan, hayatında yaşamış olduğu kötü olayların dehşetli izlerini unutmaktadır. Bu, bir açıdan rahmet olmaktadır. Çünkü her zaman yaşanan kötü olayların korkutucu hatıralarıyla yaşamak, hayatın her anında insanı huzursuz edecektir. İnsan kelimesi, “nesy” kelimesinden de gelse, “üns” kelimesi ile dehşet anları ve kötü hatıraları unutup hayata yeniden alışma noktasında iki mana ortak bir çizgide buluşabilir.

E-n-s, fiilin his ve duygularla da irtibatı vardır. Ânese, hissetme, bilme, öğrenme, görme, iştme ve sevinme anlamlarına gelir.⁹ İnsanlara, ortada oldukları ve göründükleri için gösterme manâsında “inas” mastarından olmak üzere insan ismi verildiği de söylenir. İsti'nas, hissetme, görme, bakma anlamına gelir.¹⁰ İnsan kelimesinin köklerinin ve taşımış olduğu anlamların ve onu isimlendiren kelimelerin hisler ve duygular ile irtibatlı olduğunu görmekteyiz. İnsan, bedeniyle ve ruhi yönüyle bir bütünü oluşturmaktadır.

Kur'ân'da insan hakkında “beşer”¹¹ ve “Beni Âdem”¹² kelimelerinin kullanıldığını da görmekteyiz. Beşer kelimesi, insanın varlıklar içindeki dış yapısı ve genel cismani

⁵ Cevheri, “e-n-s” md; Ünal, Ali (1999), *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Nil Yayınları, İzmir, s. 253-254.

⁶ Ünal, s. 253-254; Öztürk, Yaşar Nuri (2001), *Kur'ân'da İnsan Kavramı*, İÜİFD, İstanbul, s. 3.

⁷ İsfahâni, “e-n-s” md.; Cevheri, 3/905; İbn Manzur, “e-n-s” md.

⁸ Taha, 20/115.

⁹ Cevheri, “e-n-s” md.; İbn Manzur, 1/80.

¹⁰ Cevheri, 3/95.

¹¹ Meryem, 19/20; Bkz. Abdalbaki, M. Fuad (1988), *Mu'cemu'l- Müfrehes li Elfazi'l- Kur'an*, Dâru'l-Hadis, Kahire, “b-ş-r” md.

¹² Âraf, 7/27; Yâsin, 36/60; İsrâ, 17/70; Abdalbâki, “Beni Âdem” md.

özellikleri nedeni ile insanın zahiri yönünü anlatır.¹³ Kur'ân'da yaratılış kıssasında anlatılan Hz. Âdem (a.s), genel anlamda insan türünü sembolize eder.¹⁴ İşte, topraktan yaratılan insanın beşeriyet yanı, Kur'ân-ı Hakim'in ifadeleriyle, unutkanlığının, nankörlüğünün, aceleciliğinin ve zayıflığının sembolüdür. Bu olumsuz yönlerini bastırarak olan da, insanın Âdemiyet yanıdır, batını duyarıdır, kalbidir.¹⁵ “Beni Âdem” yönü insanın ruhi, bâtını ve duygu yönünü temsil etmektedir. işte bu, İnsanın cismani yönlerini, ruhani ve duygusal yönleri dengelemektedir.

İnsana Kur'ân penceresinden bakıldığında varlık âleminin yaratılmasının yegâne sebebidir. Varlık âlemi onun üzerinde kurgulanmıştır. Bu yüzden Kur'ân'da bütün yaratıklar arasında en büyük önem insana verilmiştir.¹⁶ Kur'ân, insanla ilgilendiği kadar hiçbir şey ile ilgilenmemiştir.¹⁷ Allah, ulûhiyetine gölge getirmemek kaydıyla bizzat insanı karşısına alır ve onunla konuşur. Ancak Kur'ân, Allah ile insan ve diğer tüm varlıklar arasında gayet açık bir ayırım yapmıştır.¹⁸ Allah, onun şerefini vurgulamak için insanı *خَلَقْتُ بِيَدَيَّ* “*kudret eliyle yarattığını*”¹⁹ belirtir. Meleklerin Hz. Âdem'e secde etmeleri, Allah'ın O'na bütün isimleri öğretişi, isimlerin meleklerle arzı,²⁰ insanın şeref ve meziyetini göstermektedir.²¹ Allah, insanı kitabında kendine muhatap almaktadır. Bu durum ise; insana verilen kıymetin ve değerinin bir ifadesi olarak anlaşılabilir.

Allah (c.c), âlemin basit, mürekkep, ruhani, cismani, yaratılan ve onlardan meydana getirilenlerin güçlerini insan da toplamıştır. İnsan, birçok maddenin süzülerek bir araya gelmesinden meydana gelmiştir.²² Tabiatıyla insan, âlem vasıtasıyla onun bir sentezi olarak hâsıl olmuştur. Kuvvet ve prensipleriyle âlemi insan temsil etmektedir. İnsan, her ne kadar görünüşü küçük ise de âlemin özü ve özeti kabul edilir.²³ Bu yönü ile

¹³ İsfahâni, “b-ş-r” md; Ünal, s. 251.

¹⁴ Kasapoğlu, Abdurrahman (1997), *Âdem'den Hateme Kişilik*, İzci Yayınları, İstanbul, s. 14.

¹⁵ Ünal, s. 254.

¹⁶ İzutsu, Toshihiko (ts.), *Kur'an'da Allah Ve İnsan*, Çev., Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, s. 93.

¹⁷ Bûtî, Muhammed Said Ramazan (1987), *Kur'ân'da İnsan ve Medeniyet*, Çev., Resul Tosun, Risâle Yayınları, İstanbul, s. 41.

¹⁸ Hamidullah, Muhammed, (1993), *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, Çev., Salih Tuğ, İFAV, İstanbul, s. 30.

¹⁹ Sâd, 38/75.

²⁰ Bakara, 2/33.

²¹ Beydavi, el-Kâdı Nâsıru'ddin (ts.), *Envâru't Tenzil ve Esrâru't Te'vil*, Müessesetü Şa'ban, Beyrut, 2/33, ayeti tefsirinde; Erdem, Mustafa (1994), *Hazreti Âdem*, TDV, Ankara, s. 140.

²² İnsân, 76/1-2.

²³ İsfahani, Ragıb, (1996), *İnsan*, Çev., Mevlüt F. İslamoğlu, Pınar Yayınları, İstanbul, s. 49.

insan, mikro kâinat; kâinat ise kocaman bir insan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kadar kompleks ve iç içe sistemlerin ve farklı unsurların bir arada durması ve intizamlı çalışması insana hayret vermektedir.

Kur'ân'a göre Allah, yarattığı ve idame ettirdiği büyük evren ve onun genel düzeniyle ilgili her şeye ya da her nesneye belli bir fonksiyon, belli bir nicelik ve nitelik tayin etmiştir. Bunu "وَخَلَقَ كُلَّ شَيْءٍ فَقَدَرَهُ تَقْدِيرًا" "...her şeyi yaratmış, ona bir düzen vermiş, belli bir ölçüyle takdir etmiştir."²⁴ âyetinden öğreniyoruz. Kur'ân'a göre Allah, yarattığı her şeyi kendi içinde tutarlı kılmakta ve yerine getirmekle yükümlü olduğu fonksiyonlara uygun olan niteliklerle donatmakta; böylece onu ilk başta yaratılışında var oluşun gereklerine uygun hale getirmektedir.²⁵ "الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّىٰ*وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَىٰ" "Yaratıp düzene koyan O'dur. O, her şeyi ölçüyle yapıp doğru yolu göstermiştir."²⁶ Kâinattaki her varlık belli bir düzen ve ölçüye göre yaratılmıştır. Hiçbir varlık başıboş ve gayesiz değildir. Her bir varlık bulunduğu konum itibarıyla bir gaye ve o gayeye uygun fonksiyon ve özelliklerle yaratılmıştır.

Bu âlem sarayında yaratılan insan, bizzat kâinatın yaratıcısı olan Allah'ın beyanı ile en güzel surette yaratılmıştır.²⁷ "لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَن تَقْوِيمٍ" "Biz insanı en mükemmel sûrette yarattık."²⁸ İnsan, sureti ve azalarıyla en güzel şekilde yaratılmıştır.²⁹ Bu en güzel surette yaratılma keyfiyeti sadece yüz güzelliği ve şekil itibarıyla değil, kendisinde derç edilen duyguları, teklife muhatap kılınması, hayır ve şerre kabiliyeti gibi özellikleri ile Allah'ın halifesi olmaya layık bir tarzda yaratılması sebebiyledir.³⁰ Âyette ifâde edilen beşeri mükemmellik, gerek biçim gerekse manâ bakımından olabilecek en güzel kıvamı kapsamaktadır.³¹ İnsan, kendisine verilen kabiliyetleri, duyguları, akli, vicdanı gibi unsurlarıyla da en güzel surette yaratılmıştır. Kur'ân insanın yaratılma keyfiyetine bakışları tevcih ederek onda derç edilen güzellikleri

²⁴ Furkân, 25/2.

²⁵ Kara, Necati (2004), *Kur'an'da Beden Dili*, Bilge Yayınları, İstanbul, s. 23.

²⁶ Â'la, 87/2-3.

²⁷ Tin, 95/4; Teğabun, 64/3.

²⁸ Tin, 95/4.

²⁹ Zemahşeri, Ebu'l-Kasım, Carullah Mahmut b. Ömer (1987), *el-Keşşaf an Hakâiki't Tenzil ve Uyuni'l-Ekavi'l fi Vucuhi't-Te'vil*, Dâru'r-Reyyan, Kâhire, 95/4 ayeti tefsirinde; Beydavi, 95/4 ayeti tefsirinde.

³⁰ Kutub, Seyyid (1985), *Fî Zilâli'l Kurân*, Daru's-Şuruk, Beyrut, 95/4 ayeti tefsirinde; Şengül, İdris (1994), *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık Yayınları, İzmir, s. 12-13.

³¹ Âlusi, Ebu'l-Fadl Şihâbuddin (ts.), *Ruhu'l-Me'âni fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 95/4 ayeti tefsirinde.

nazara vermektedir. Maddi cephesi itibariyle mükemmel kıvamda yaratılan insan, ruh ve duygu planında da aynı şekilde mükemmel yaratılmıştır.

İnsanın İslâmî bakımdan tahlili, onun ruh ve bedenden meydana gelmesi esasına dayanmaktadır.³² İnsan ilk yaratılıştan sonra, farklı yapıdaki iki insanın izdivacının ürünüdür. Ruh ve ceset gibi; biri maddi biri manevi iki farklı unsurdan yaratılmıştır. Asli tarafını oluşturan insani tarafı yanında, nebati ve hayvani yanı da söz konusudur. Ruhi cephesi itibariyle akıl kuvvetine sahip bir melek gibidir. İştihâ ve öfke kuvveti ile de hayvani ve nebati bir yanı vardır. Ruh cephesi itibariyle âlem-i emirden gelmiş; beden yönünden ise topraktan yaratılmıştır.³³ İnsan, oldukça farklı mahiyetteki şeylerin bir araya gelmesinden teşekkül etmiştir. Bu kadar farklı şeylerin bir araya gelmesinden ahenkli bir varlık yaratılmıştır. Maddi tarafının mükemmelliği yanında, ruhu, hisleri ve duyguları onu nazenin ve nazdar bir varlık yapmaktadır. Bu yanıyla maddi tarafı hayat ve mana kazanmaktadır.

Birçok bilim dalında olduğu gibi, dini ilimler de insanı konu olarak ele almaktadırlar. İlimler, insanı çeşitli yönlerden incelerler ve onu anlamaya çalışırlar. Bu çalışmaların temel hedefi insan hakkında elde ettikleri bilgilerle, insanı anlamayı amaçlamaktadır.³⁴ Çünkü İnsanın içinde taşıdığı potansiyelleri itibariyle geliştirilecek yönleri vardır.³⁵ İnsan, anlaşılacak ve insanın içinde bulunan gizli potansiyelleri açığa çıkarmak ya da mevcut yönlerini kavramak üzere ilimlerin konusu olmuştur.

İnsanlık, kendini tanımak için büyük bir gayret göstermiştir. İnsan bir hazine olmasına rağmen, insan hakkındaki bilgiler, bazı görünüş ve parçalardan ibarettir. İnsanı inceleyen ilimlerin pek ilerlemediği, henüz tasvir ve tarif aşamasında olduğu bir gerçektir. Demek oluyor ki uzmanların tanıdığı insan, somut ve gerçek insan olmayıp, sadece bir şemadır. Bu şema aynı zamanda anatomistlerin parçaladıkları bir kadavra, psikologların ve manevi hayata hâkim olanların inceledikleri bir şuur ve iç gözlemin

---

³² Semâlûti, Nebil M. Tevfik (1995), Kur'an'a Göre İnsanın Psikolojik Yapısı, Çev., İsmail Durmuş ve Hâbil Şentürk, *Yeni Ümit*, Sayı: 29, Yıl: 8, Temmuz-Ağustos-Eylül.

³³ Beki, Niyazi (1999), *Rahman Suresi*, Zafer Yayınları, İstanbul, s.147.

³⁴ Levent, Etem (2007), *Eğitim, Birey Ve Değişim*, <http://www.etemlevent.com/makale-egitim-birey-degisim>, 2007.

³⁵ Carrel, Alexis (2005), *İnsan Denen Meçhul*, Çev., Ömer Durmaz, Hayat Yayınları, İstanbul, s. 11.

her birimize sırlarını açıkladığı bir şahsiyet olan insan sırlarla dolu olarak hayat yolcuğunu sürdürmektedir.³⁶

Kur'ân, insanın dünya ve âhiret hayatından bahsetmektedir. Bununla birlikte Kur'ân ayetlerinin çoğu, insanın ruhi halleriyle ve Rabbiyle olan ilgilerini dile getiren ayetlerdendir.³⁷ Kur'ân, adeta bir ayna gibidir. İnsan onu okuduğu zaman, onda kendisini görmektedir. İnsanı yaratan Allah Teâla olduğu için, onun bedeni ihtiyaçlarını herkesten daha iyi bilir ve rızkını vakti vaktinde yetiştirir, ruhi ihtiyaçlarını ve iç dünyasını da en iyi bilen O'dur. *الَّا يَعْلَمُ مَنْ خَلَقَ وَهُوَ اللَّطِيفُ الْخَبِيرُ* “Bilmez mi O yaratan ki, O her şeyi inceden inceye bilen, her şeyden haberdar olandır.”³⁸ Bu beyan, insanın her halinden haberdar olan Allah'ın, onun ihtiyaçlarını da bileceğini gösteriyor. Bu itibarla insanı anlamak için Allah Teâla'nın Kur'ân'da insanın ruhi yönü ve duygularını nasıl ele aldığını bilmemiz gerekmektedir.

Buraya kadar, insan hakkındaki bazı kanaatleri, genel olarak ifade etmeye çalıştık. Böylece içte ve dışta bilinmeyenlerle kuşatılan insan, pozitif bilimlere ve dini ilimlere konu olmaktadır. Bu durumda onun tanınması, keşfedilmesi gerekmektedir. Tüm bu kanaatlere rağmen insanı tanıma adına bu güne kadar yapılan çalışmaların yanında, bundan sonra da insanı anlamak için birçok çalışma yapılacaktır. İnsanı anlamak için insanın temel yapısını oluşturan; bedeni, ruhu ve fitratı hakkında malumat sahibi olmak, girdiğimiz yolda bize ışık tutacaktır.

1.1.2. Beden

Her şeyin mahiyeti, onu başkalarından ayıran özellikleriyle bilinir. İnsan, duyu organlarımızla görüp algıladığımız beden ve aklımızla bildiğimiz ruhtan meydana gelmektedir. Her bir kısmının da kendine has bir şekli vardır. Duygularla algılanan bedene has özellikleri, ayakta durması, geniş tırnağının bulunması ve vücudunda diğer hayvanlarınkine benzer kılın bulunmayışı gibi özelliklerdir.³⁹

İnsanı oluşturan iki ana unsurdan biri olan beden, ne anlama geldiğine ve onun niteliklerine bir göz atmak gerekmektedir. *سَنُرِيهِمْ آيَاتِنَا فِي الْأَفَاقِ وَفِي أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ*

³⁶ Carrel, s. 9-12.

³⁷ Ulutürk, Veli (1994), *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, Nil Yayınları, İzmir, s. 226.

³⁸ Mülk, 67/14.

³⁹ İsfahâni, “b-d-n” md.

الْحَقُّ أَوْلَمُ يَكْفِبُ بِرَبِّكَ أَنَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ شَهِيدٌ “Evet, Biz ileride onlara delillerimizi gerek dış dünyada, gerek kendi öz varlıklarında göstereceğiz; ta ki Kur’ân’ın, Allah tarafından gelen gerçeğin ta kendisi olduğu onlar tarafından da iyice anlaşılacak. Rabbinin her şeye şahit olması yetmez mi?”⁴⁰ Günümüz biliminin verilerine bakıldığında ruh kadar insan bedeni ve bedeni oluşturan hücreler de gizemlidirler. Zira insan, bedenindeki milyarlarca hücreden her biri, organizmanın işleyiş planının tamamı anlamına gelen bütün genetik şifreyi barındırmaktadır. Bu şifrelere kalıtım yoluyla sahip olmaktadır. Her hücrede bir hayat ve gizli bir yetenek vardır.⁴¹ Dolayısıyla her bir hücre, mükemmel özelliklere sahip bir insan varlığını bünyesinde bulundurmaktadır.

Beden Arapça bir kelimedir. Çoğulu “büdün” veya “budn” dır. İnsan cesedini karşılığı olarak kullanılan bu kelime “büyük” anlamına gelmektedir. İnsan gövdesine beden denmesi bu anlamdan kaynaklanmaktadır. Zira hücreye oranla beden daha büyüktür.⁴² Hareket etmek, duymak ve düşünmek gibi eylemlerden hiç biri bedene atfedilmemiştir. Bahsedilen eylemler, ruha ait işler olarak kabul edilmiş; ancak beden olmadan duymanın ve düşünmenin imkânsız olacağı kanaatine varılmıştır.

Ruh, bedenden ayrı ve başka bir varlıktır. Ruh olmadan bedende herhangi bir hareket söz konusu olmazken; ruh, bedenin yardımı olmadan da bir takım düşüncelere sahip olup bilgiler edinebilir. İkisi arasında görev taksimatına gidilirse, tepki ve davranışlara kaynaklık görevi ruha aittir. Duyuların gerçekleşmesine vesile olan bedene ise, ruhumuzun dilciliği ve varlığımızın dünyaya açılan kapıcılığı görevi düşer. İçimizdeki bütün duygu, düşünce, heyecan ve isteklerimiz, bedenimiz sayesinde kendilerini ifade ederler. Bedenle ruh arasındaki en belirgin fark, bedenin bölünür olmasına rağmen ruhun bölünmezliğidir.⁴³ Beden, ruhun emrinde ve onda meydana gelen tesirlerden etkilenmektedir.

Bedenimiz, iç dünyamızı saran bir eldivendir ve varlığımızın dünyaya açılan penceresidir. Bu varlık ancak bilinçli bir duyarlılıkla kavranabilmektedir. Kendimizi ve

---

⁴⁰ Fussilet, 41/53.

⁴¹ Batlaş, Zuhal- BALTAŞ, Acar (2007), *Bedenin Dili*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 23.

⁴² İsfahâni, “b-d-n” md.

⁴³ Kara, s. 47-48-49.

çevremizi ancak kendi bedenimizle algılayabilmekteyiz.⁴⁴ Varlığı ve içinde bulunduğumuz kâinatı, ruh ile bedenin birlikteliği ile anlayabilmekteyiz.

1.1.3. Ruh

İslam'da yaratılışın aslı madde ve cisimden ibaret olmayıp, yaratılışın ilk başlaması ruh ile olmuştur. Genel olarak “ruh”a üç açıdan yaklaşımıştır. Bu yaklaşımlar; hareket, hayat, idraktır. Ruhun, varlıkları harekete geçirici şey olduğunu ileri sürerek, ruh olmadan hareketin olamayacağını belirtmişler ve ruhu, ‘hareket ettirici kuvvet’le özdeş saymışlardır. Bir diğeri ise; ruhu hayatın başlangıcı olarak saymışlardır.

Bazıları da ruhu, algının, idrakin merkezi saymışlardır.⁴⁵ Buradan hareketle ruh, hareketin, idrakin ve hayatın kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir anlamda hayatın, idrakin ve hareketin sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

İslam âlimleri ruhun mahiyeti, iç yüzü ve beden ile olan bağlantısı gibi konularda farklı görüşlere sahip olmuşlardır. Ruhun mâhiyeti konusunda, rakik hava cismi olup olmadığı veya hava gibi cisim olduğu konusundan farklı görüşler vardır.⁴⁶ Ruh maddi olmayan bir kuvvettir.⁴⁷ Ancak, ruh inancı Kur’ân’daki gaybî inançlardan biridir. Bu gaybî inançlar, tüm semavî dinlerde temel dinî esasların başında gelir.⁴⁸ Ancak her Müslüman ruhun varlığına inanmak zorundadır. Çünkü Kur’ân ayetleri, ruhun varlığını haber vermekte, onun Rabbimizin emrinden ibaret olduğu ve ölümden sonra başka bir âleme katılacağını beyan etmektedirler.⁴⁹ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا “Bir de sana “rûh” hakkında soru sorarlar. De ki: “Rûh Rabbimin emrindedir, O’nun bileceği işlerdendir. Size sadece az bir ilim verilmiştir.”⁵⁰ Ayette ruh’tan kastın Hz. Cebrail (a.s) olduğunu söyleyenler varsa da, genel kabul, bildiğimiz manada ruhtan bahsedildiğidir.⁵¹ Râzi’ye göre, nefis ve ruh aynı manada

⁴⁴ Batlaş, s.11.

⁴⁵ Ünal, s. 206.

⁴⁶ Tabersi, Ebu Ali el-Fadl b. Hasan (1992), *Mecmeû'l Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Dâr-u İhyâi't Turâsi'l-Arabi, Beyrut, 17/85 ayeti tefsirinde.

⁴⁷ Beydavi, 17/85 ayeti tefsirinde.

⁴⁸ Semâlûti, Nebil M. Tefîk (1995), Kur’an’a Göre İnsanın Psikolojik Yapısı, Çev., İsmail Durmuş ve Hâbil Şentürk, *Yeni Ümit*, Sayı: 29, Yıl: 8, Temmuz-Ağustos-Eylül.

⁴⁹ Bkz., İsra, 17/85.

⁵⁰ İsra, 17/85.

⁵¹ Ünal, s. 207.

zikredilmektedir.⁵² Ayrıca Kur'ân'da, Hz. İsa'nın (a.s) Allah'ın ruhu olduğu belirtilirken, Allah "Biz" zamirini; buna karşılık, insanın yaratılışında üflediği ruhtan söz ederken ise, "Ben" zamirini kullanır. Demek ki, insana üflenen ruh doğrudan Allah'tandır.⁵³ Akıl, filolojik anlamda, sufi terminolojide ruh olarak karşılığını bulmaktadır. Tasavvufi terminolojide akıl olarak anlamlandırılan şey, filozoflara göre nefs-i natikanın sahip olduğu akli kuvvettir.⁵⁴ Ruh'a, farklı bakış açılarıyla bakılmış olsa da o, insanın en önemli unsurunu teşkil etmektedir.

"Nefs-i Natika" da denilen ruhun, madde cinsinden olmayan, kutsi ve mücerret bir cevher oluşunu söylenmektedir. Aynı zamanda ruhların, mahiyetlerinin farklılıkları da söz konusudur.⁵⁵ Bundan da anlaşılmaktadır ki, madde âlemi ile ruhlar âlemi arasından farklar olduğu gibi, ruhlar arasında da farklar vardır.

Kur'â-ı Kerim'de ruh ile alakalı ayetler incelendiğinde, ruh kelimesinin üç anlamda kullanıldığı görülmektedir. Birincisi; Cebrail'in (a.s) adı olarak,⁵⁶ ikincisi; vahiy manasında,⁵⁷ üçüncü olarak ise; canlılara hayat kaynağı olan kuvvet manasında kullanılmaktadır.⁵⁸ İnsan ruhunun mahiyeti ve bunun insan aklıyla kavranmasının mümkün olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Selef âlimleri, ruhun ilâhi bir sır olduğunu ve mahiyetinin insan aklıyla kavranamayacağını: **وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ** *"Sana ruhun ne olduğunu soruyorlar, de ki: "Ruh, Rabbimin emrinden ibarettir. Bu hususta size pek az bilgi verilmiştir."*⁵⁹ âyetine dayanarak kabul etmişlerdir. Bazı âlimler ise ayette ifade edilen maksadın, ruhun tamamen idrak edilemeyeceğini göstermediğini, aksine, ruhun mahiyetinin, eserlerinin ve bazı özelliklerinin bir dereceye kadar anlaşılabilmesine işaret etmektedirler.⁶⁰ Ruh da; aklın sınırları dışında kalan Allah'tan başkasının kavramasına imkân olmayan, Allah'ın gayb konularından biri ve O'nun mukaddes sırlarındandır.

⁵² Yüce, Abdülhakim (1996), *Razi'nin Tefsirinde Tasavvuf*, Çağlayan Yayınları, İzmir, s.175.

⁵³ Ünal, s. 207.

⁵⁴ Pierre, Lory (2001), *Kaşâni'ye Göre Kur'ân'ın Tasavvufî Tefsiri*, Çev., Sadık Kılıç, İnsan Yayınları, İstanbul, s.77-78.

⁵⁵ Yüce, s. 175-176.

⁵⁶ İsfahâni, "r-v-h" md.

⁵⁷ İsfahâni, "r-v-h" md; Bkz., Nahl, 16/2; Mü'min, 40/15; Şûrâ, 42/52.

⁵⁸ İsfahâni, "r-v-h" md; Bkz., İsrâ, 17/85; Enbiya, 21/91; Tahrim, 66/12;

⁵⁹ İsrâ, 17/85.

⁶⁰ Klavuz, Ahmet Sâim (1997), *Ruh, İslamda İnanç İbadet Ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul, 4/15.

Allah, İnsan denen bu yaratığa ve gerçekliğini bilmediğimiz bazı yaratıklara bu mukaddes sırrını bahşetmiştir. İnsanın bilgisi Allah'ın engin bilgisine oranla çok sınırlıdır. Bu varlık dünyasının gizemleri ise, sınırlı olan insan aklı tarafından kavranacak cinsten değildir.⁶¹ İnsan aklı onun künhünü kavrayamaz ancak cüz'i şekilde malûmat sahibi olunabilir.⁶²

Kur'ân'da da ifade edildiği üzere ruh hakkında insanlara az bir ilim verilmiştir. İnsanlar ruh hakkında tam bir malumat sahibi olamasalar da, onun özelliklerini takip ederek, az da olsa ruhu bilmeye yol bulabileceklerdir.

Ruhun, “kokma ve çürümeden uzak saf kan” ve “tabi sıcaklık” olduğunu ileri sürerek ruhu hayattan ibaret sayan Tabiatçılar (Natüralistler), doğrudan doğruya deneyle elde edilemeyen her türlü bilgiyi, teolojik veya metafizik bilgiyi hayal mahsulü sayan Pozitivistler ve bunların tesirinde kalan düşünürler ruhun bekasını kabul etmemişlerdir. Ölümle her şeyin bittiğine inanan bu fikir sahiplerine göre, ölümden sonrası da yokluktur.⁶³ Empiristlere gelince; onlar da insanın aşkın bir boyutunun varlığını inkâr etme yoluna gitmişlerdir.⁶⁴ Ruhun tecerrüdünü (soyutluğunu) kabul etmeyip, ruhun somut olduğunu savunanlar, ruhun bir “atom” olduğunu; “bedende dolaşan, ayrışmayan ve bozulmayan cisimlerden ibaret olduğunu”, onun kalpte dimağda ve ciğerde olmak üzere üç kuvveti olduğunu; ruhun, “ruh-u hayvani, ruh-u tabii ve ruh-u insaniden oluşan bir toplam olduğu üzerinde durmuşlardır.⁶⁵ İnsanın ruhunu, özelliklerinden tanımaya çalışınca her bir ilim sahası, kendi bakış açısından nazarına takılanı görmüş ve gördüğü kadar tanımlama yapmıştır. Bazıları onun bekasını inkâr yoluna giderken bazıları da onun hakikatini kavrayamamışlar.

Ruh hem madde âlemiyle hem de ilahi âlemle irtibat içerisindedir.⁶⁶ Ruh, fiziksel devamlılığın dört boyutu içinde tamamen kayıtlı değildir. Demek ruh hem maddi âlemde, hem de başka yerdedir. Maddeye beyin vasıtasıyla sızar, zaman ve mekânın dışına doğru uzanır.⁶⁷ *قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي* “Ruh, Rabbimin emrindedir.”⁶⁸ Ruh ile

⁶¹ Kutub, 17/85 âyeti tefsiri

⁶² Ebu's-Suud, Muhammed b. Muhammed, el-İmadi (ts.), *İrşâdû Aklî's-Selim ila Mezayê'l-Kitâbi'l-Kerim*, Dâr-u İhyâi't-Turâsî'l Arabî, Beyrut, 17/85 ayeti tefsirinde.

⁶³ Ögke, Ahmet (1997), *Kur'ân'da Nefs Kavramı*, İnsan Yayınları, İstanbul, s. 61–62.

⁶⁴ Aydın, Hayati (2006), *Kur'an'da İkna Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, s. 76.

⁶⁵ Ögke, s. 62.

⁶⁶ Yüce, s. 176.

⁶⁷ Carrel, s. 182.

ilgili ayette ifade edilen “emr”, bir bakıma, içinde bulunduğumuz ‘mülk’ değil de, ‘melekût’ âlemiyle alakalı bir kavramdır. Yani, ruh da melekût âlemi ile alakadardır ve bir bakıma, canlı varlığın özünü oluşturmaktadır.⁶⁹

Ruh, gözle görülmeyen soluklardan oluşmuş bir beden demektir. Bundan anlaşılmaktadır ki, yaşamın belirtisi sayılan soluk alma, hareketin kaynağı ile eş değerde olan ruhu anlatmaktadır. Ruh, bir yaşam kaynağıdır. Beden ve bedendeki her bir şey ve onları gerçekleştiren yetenekler, güç ve enerjilerini ruhtan, ruh da gücünü Allah’tan alır.⁷⁰ Kur’ân, ruhun ilahi boyutuna فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ “Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın.”⁷¹ âyetiyle işaret etmektedir. Bundan da anlaşılmaktadır ki insandaki bütün üstün yeteneklerin kaynağı ruhtur. Bu ruh, hem bedene hayat verir hem de başta akıl olmak üzere bütün organlara fonksiyonlarını icra etme yeteneği sağlamaktadır.

Ruh, Allah’ın gizli tuttuğu şeylerden bir tanesidir. İlahi sırlardan biri olan ruh, insan bedenine geçici olarak yerleştirilmiştir. İnsan, ruhu tam anlamıyla kavrayamasa da, ona ait bazı özelliklerden hareketle onu tanımaya çalışacaktır. Böylece hem merakını giderecek, hem de insanın mâna cephesini geliştirme adına ondan istifade edecektir.

1.1.4. Ruh – Beden İlişkisi

İnsan varlığında ruh ile bendenin oldukça ilginç kabul edilebilecek bir ilişkisi vardır ki, düşünce ile duygu, vicdan ile akıl insanın ruhsal varlığında bir bütünlük teşkil eder. Bu ilişkide şahsiyet bütünlüğü meydana gelir. Bu ilişki sebebiyle, ruhta meydana gelen bir etki bedene de etki eder ve bedende meydana gelen bir etkinin ruhta da birtakım sonuçları görülmektedir. İnsan ekşi bir şey hayal ettiği zaman ağzı sulanır, bir faciayı anlatırken bile baş ağrısı, heyecan veya baygınlık meydana gelir ki, bunlar ruhtan bedene gelen etkinin göstergeleri olmaktadır. Aynı şekilde bedende de meydana gelen bazı yara ve hastalıkların acısı ruhta duyulur veya bedende tekrar eden işlerin etkisiyle ruhta kuvvetli bir meleke meydana gelir ki, bu da bedenden ruha gelen etkilerin izleridir.⁷² İnsanın ruhunda meydana gelen etkiler ve değişimler, bedende bazı etkiler

⁶⁸ İsra, 17/85.

⁶⁹ Ünal, s. 207.

⁷⁰ Kara, s. 51.

⁷¹ Hicr, 15/29.

⁷² Yazır, M. Hamdi (1971), *Hak Dini Kur’ân Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul, 7/205 ayeti tefsirinde.

meydana getirmektedir. Aynı şekilde bedene tesiri olan bazı hâller, ruha da tesir etmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'e göre ruh ve beden birbirini tamamlar, ikisi birlikte insanın benliğini oluştururlar ve onun hayatı ancak ikisiyle beraber mümkün olur. Bunlardan biri, diğeri uğruna feda edilemez. Bu sebeple, Kur'ân'a inanan kişinin, ruhun haklarını tam vermek maksadıyla beden haklarını yemesi doğru olmaz; aynı şekilde, beden haklarını tam vermek için ruhun haklarını kısması uygun görülmemiştir. Yani birini veya diğeri memnun etme konusunda aşırı gitmesi hoş görülmez.⁷³ Beden ve ruh birbirlerinden yapı olarak ayrı varlıklardır. Birinin bir ihtiyacı karşısında diğeri feda etmek doğru olmaz.

İnsanlar büyük çoğunlukla içlerinden geldiği gibi davrandıklarını düşünürler. Oysa yakın zamanda yapılan araştırmalar, insanların hissettikleri gibi davranmaktan çok, davrandıkları gibi hissettiklerini de ortaya koymaktadır. İnsan hangi davranışını dışlaştırırsa, bir süre sonra beden kimyasında meydana gelen değişiklikler sebebiyle o yönde duygular yaşamaya başlayacağı kanaatini paylaşanlar da bulunmaktadır.⁷⁴ Ruh ile beden arasındaki ilişkide biri mutlaka diğeri etkilemiştir. Bunda ruhun payının daha fazla olduğunu söylemek mümkündür.

Kur'ân'ın insana bakışı, insanı değerlendirışı kapsamlı, birleştirici, dengeli ve mutedil bir bakıştır. Çünkü Kur'ân nazarında insan, yalnız fiziksel yapıdan meydana gelmiş bir maddeden varlığı olmadığı gibi, maddeden soyunmuş mücerret bir ruhtan da ibaret değildir.⁷⁵ Birbirine zıt görünen iki kutup arasında bulunan insan, bu zıtlıkları kendinde birleştirmiş olmakla tevhit örneğinin en tipik ifadesini kendisinde toplamaktadır.⁷⁶ Biri bedensel, diğeri de ruhsal olmak üzere iki değere sahip olan insanın, beden değeri itibarıyla yaratılışı gökler ve yerin yanında bir zerre denemeyecek kadar küçüktür. Ancak ruh değerine gelince, فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي “Onu bir biçime sokup, ona ruhumdan üflediğim zaman siz onun için

⁷³ Nebil M. Tevfik (1995), Kur'an'a Göre İnsanın Psikolojik Yapısı, Çev., İsmail Durmuş ve Hâbil Şentürk, *Yeni Ümit*, Sayı: 29, Yıl: 8, Temmuz-Ağustos-Eylül.

⁷⁴ Batlaş, s. 17; Bkz. Yar, Erkan (2000), *Ruh Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, s. 65.

⁷⁵ Şanver, Mehmet (2001), *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yayınları, İstanbul, s. 51.

⁷⁶ Sezen, Yünni (2004), *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, İz Yayınları, İstanbul, s. 72.

hemen secdeye kapanın.”⁷⁷ İlâhi beyanda ifadesini bulduğu gibi şereflendirilmiş ve yüceltilmiş olan insan ruhu, diğer cisimler âleminin sahip olmadığı yüksek bir kıymete sahiptir. İnsanda ruh-beden, madde-mana ikiliği olmayıp bunlar arasında denge vardır. Onlar aynı anda birlikte vardılar ve var olmaya devam edeceklerdir. Kur’ân’a göre insan, bedensel ve ruhsal yönüyle bir bütün olup, onu diğer varlıklardan üstün kılan, bedensel ve ruhsal alanını dengeleyip cismani arzuların peşine takılmaması ve ruhunu kirlerden koruyup arındırarak yücelmesidir.

1.1.5. Fıtrat

Fıtrat kelimesi, “yarmak, uzunluğuna yarmak, ikiye ayırmak, icat etmek, yoktan yaratmak” anlamına gelen “fatr” kökünden türeyen bir isimdir.⁷⁸ Fıtrat, kelime olarak yapı, karakter, tabiat, mizaç, huy, cibilliyet ve istidat gibi anlamları taşımaktadır.⁷⁹ Dini terminolojide ise fıtrat, dini kabul etmeye hazır yaratılış/istidat veya Allah’ın (c.c), mahlûkatını, kendini bilip tanıyacak ve idrak edecek bir hal üzere yaratması şeklinde tarif edenler olduğu gibi, başka yönleriyle de tarif edilmiştir.⁸⁰ Bunlardan biri de; fıtrattan maksadın, Allah’ın, insanlardan dünyaya gelmeden önce iman etmeye dair aldığı misak ve ikrar olduğu ifade edilmektedir.⁸¹ Fıtrat hakkındaki bu tanımlamaların yanında fıtrat kavramını; “sezgisel güç” yeteneği olarak tanımlayanlar da bulunmaktadır.⁸² Fıtratı, insanın ilk yaratılış hali olarak anlamak da mümkün olabilmektedir.

İnsanlar, hem maddi planda, beden ve organlar olarak tek bir fıtratta yaratıldığı gibi, hem de manevi planda ruh, zekâ, akıl, duygular ve bütün psikolojik haller bakımından tek bir fıtrat üzerindedirler.⁸³

Varlıkların yaratılması yönüyle ise fıtrat, ilk yaratılışı ifade eden bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, bir şeyin ilk icat ve çıkışına “fatr”, bunun ortaya çıkış biçimine ve taşıdığı özellikleri ile birlikte görümüne de, “fıtrat” denilmiştir.

---

⁷⁷ Hicr, 15/29.

⁷⁸ İsfahâni, “f-t-r” md.

⁷⁹ İbn Manzur, 5/55–57.

⁸⁰ İsfahâni, “f-t-r” md.

⁸¹ İbn Kuteybe, Muhammed b. Müslim (1989), *Te’vilü Muhtelifi’l Hadis*, Çev., M. Hayri Kırbaoğlu, Kayıhan Yayınları, İstanbul, s. 224–225

⁸² Kara, s. 23-24.

⁸³ Gölcük, Şerafettin (1996), *Kur’an ve İnsan*, Esra Yayınları, İstanbul, s. 40.

Bununla birlikte yaratılmış olanın fitrat üzerine kazanmış olduğu öz niteliklere de tabiat denilmiştir.⁸⁴ Bazı İslam âlimleri ise özellikle fitrat hadisi olarak isimlendirilen “Her çocuk İslam fitratı üzere doğar. Ancak anne ve babası onu Yahudi, Hıristiyan veya putperest yaparlar...” hadisinden hareketle İslam’ı kabul etmeye uygunluk anlamını verirler.⁸⁵ Bazıları da bu terimi, “dini kabiliyet” anlamında ele almışlardır. Bunlar, fitrat hadisinden hareketle, çocuğun doğduğu anda, kendisinde hazır ve sınırları belirlenmiş bir din ya da Allah inancı olmamasına rağmen, bu konuda doğal bir eğilim içinde olduğunu belirtirler.⁸⁶ O halde genel anlamıyla fitrat, insanın özgün yaratılışı⁸⁷ ve bu özgünlüğün iyiye ve temiz olan şeylere daha yatkın olması⁸⁸ şekliyle onun farklı bir yönünü tanımlamaktadır.

Fitrat hakkındaki bütün bu tanımlamaların yanında, fitrata itikadi mezheplerin penceresinden bakıldığında fitrat; Mu’tezile ve Eş’ari’lere göre İslam’dır. Bundan dolayı, onlar, kâfirin kendi diliyle dinden çıktığı görüşündedirler. Ehl-i sünnet’in Maturidi ekolüne göre ise, fitratın, insanın dini kabule hazır bir mahiyette, selim bir tabiatla yaratılmış olduğu üzerinde durulmaktadır.⁸⁹ İnsan fitratına dikkatle bakıp tefekkür edildiğinde, onda Allah’ın isim ve sıfatlarının birer numunesini ve cüzi parçalarının müşahede edilmekte olduğu anlaşılmaktadır. İnsana, akıl ve kıymetli duyguları, kabiliyetleri sebebi ile yeryüzünde yaratıcısını temsil etme imkânı verilmiştir.⁹⁰

Her canlı gibi insan fitratı da, büyük imkânların gizli olduğu bir potansiyeli kendinde barındırmaktadır. İnsan ruhunun derinliği, kuşatıcılığı, zihinde şekillendirme (tasavvur) gücü ve bu gücün geniş çerçevesi, ruhunun sıcaklığı onun fitratında gizlenmiştir. İnsanın bitip tükenmeyen ümidi ve özlemleri, hiçbir zafer ve zevkle dindirilemez. İnsan ruhunun enginliği içinde bütün dünya oldukça küçük sayılır.⁹¹

---

⁸⁴ Yazır, 6/14 ayeti tefsirinde.

⁸⁵ Alper, Hülya (2002), *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, İstanbul, s. 167–172.

⁸⁶ Hökelekli, Hayati (1993), *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara, s. 124–126.

⁸⁷ Kılıç, Sadık (2000), *Benliğin İnşası*, İnsan Yayınları, İstanbul, s. 13.

⁸⁸ Okumuşlar, Muhittin (2002), *Fitrattan Dine*, Yediveren Kitap, Konya, s. 35.

⁸⁹ Öztürk, Yener (2003), *Kur’an’da Kalb Ve Mühürlenmesi*, Işık Yayınları, İstanbul, s. 11.

⁹⁰ Şengül, s.15.

⁹¹ Kara, s. 26.

Kur'an'da ifade edildiği gibi وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا “İnsan, (yargılarında) pek acelecidir.”⁹² Başka bir ifade ile insan tabiatında sabırsızlık vardır. وَقَالُوا رَبَّنَا عَجِّلْ لَنَا قِطْنَا قَبْلَ يَوْمِ الْحِسَابِ “Bir de: «Ey Rabbimiz, hesap gününden önce bizim pusulamızı (payımızı) acele ver!» dediler.”⁹³ Acelecilik onun fitratında bulunmaktadır. إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا “Doğrusu insan da’if ve huysuz yaratılmıştır.”⁹⁴ İnsan, zayıf nitelikte bedene sahip olduğu için bu beden, onu daima isteklerine karşı eğilimli halde tutar.⁹⁵ Kur’ân, insan yaratılışında var olan iki niteliğe dikkat çekmektedir. Bu nitelikler, insanın davranışlarında belirleyici rol oynamaktadırlar. Bunlardan birisi, kötülöklere karşı “sızlanma”sı; iyiliklere ulaştığı anda da “bencil” davranmasıdır.

إِنَّ الْإِنْسَانَ خُلِقَ هَلُوعًا * إِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ جَزُوعًا * وَإِذَا مَسَّهُ الْخَيْرُ مَنُوعًا “Şer dokundu mu mızıkçı* Kendisine fenalık dokunduğunda sızlanır, feryat eder.* Ona imkân verildiğinde ise pinti kesilir.”⁹⁶ âyetleri insanın bu fitri yönünü ortaya koymaktadır.

İnsan fitratının temel taşlarını oluşturan, onun iki zıt eğilime kabiliyetinin olması ayrı bir özelliğidir. İnsan, iyi-kötü binlerce duyguyla sarılı bir yumak gibidir. Onun, duyguları itibariyle her zaman bir meleki bir de şeytani yanı vardır. O bunlardan ilkiyle zirvelere çıkmaya namzet iken diğeriyle de dibe vurmaya açık bir konumda bulunmaktadır.⁹⁷ İnsan, bu kabiliyetleriyle bütün olabilmektedir. Bu kadar farklı unsurların bir araya gelmesinden ahenkli bir varlık karşımıza çıkmaktadır.

İnsanın düşünce, tavır ve hareketleri üzerinde etkisini gösteren iki kuvvet/güç söz konusudur. İslam âlimlerinden fitratı, meleki kuvve ve hayvani kuvve olarak belirttikleri yönlendirici bu duyguları insan açısından vicdan ve heva olarak iki mekanizma şeklinde ele alanların yanında,⁹⁸ bunu üçlü bir mekanizma olarak değerlendirenler de bulunmaktadır. Bunlardan biri olan Said Nursi; menfaatleri celb ve cezb için kuvve-i şehviye-i behimiye, zararlı şeyleri def için kuvve-i sebuiye-i gadabiye, nef ve zararı, iyi ve kötüyü birbirinden temyiz için kuvve-i akliye-i melekiye olarak ele almaktadır. Ancak insandaki bu kuvvelere din tarafından bir sınır tayin

⁹² İsra, 17/11.

⁹³ Sad, 38/16.

⁹⁴ Mearic, 70/19.

⁹⁵ Kara, s. 27.

⁹⁶ Mearic, 70/19–21.

⁹⁷ Öztürk, Yener, s. 17.

⁹⁸ Öztürk, Yener, s. 17.

edilmiş olsa da, fitrat itibariyle bu kuvvelere bir sınır tahdit edilmediğinden, bu kuvvelerin her birisi, “tefrit, vasat, ifrat” adıyla üç mertebeye ayrılmaktadır.⁹⁹

Gerek iradenin su-i istimaliyle, gerek dış sebep ve saiklerce fitratını bozan bir insan, yeni bir tabiat kazanmış olur. Fakat bu değişme fitratın bizzat aslında olan bir değişme değildir. Zira asli haliyle fitrat, Allah’ın insanlar üzerinde yarattığı, değişme kabul etmeyen özel bir durumdur. İnsan fitratının, esas unsurları itibariyle değişmesine ya da değiştirilmesine imkân yoktur. Fitratındaki değişim, onun yönünde ve tezahürlerinde kendisini göstermektedir.¹⁰⁰ Hâsılı insana doğuştan verilen cibilli özelliklerin aslının değişmeyeceği, ancak, bunların çeşitli saik ve amillerle yönlendirilebileceği söz konusudur. Şu halde ikinci fitrat denilen durumun, asli fitratın çeşitli saiklerce ayarlanmış veya başka bir yöne kanalize edilmiş halinden başka bir şey olmadığı anlaşılmaktadır.

1.2. Duygu Kavramına Genel Bakış

İnsanın davranışlarını anlamlandırmak ve tahlil etmek için, onun altında yatan muharrik kuvvetleri, ona tesiri olan amilleri anlamamız gerekmektedir. Duygu ve heyecanın da bu amillerden olduğu kabul edilmektedir. Duygular insana hareket verir ve bizim için olmazsa olmaz denecek şeylerdir.¹⁰¹ Bundan dolayı insan hakkında bir kanaate sahip olmak için insanın duygularını da anlamamız gerekmektedir.

Duygu, belirli nesne olay veya şeylerin, insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenimdir.¹⁰² Bununla birlikte duygu kelimesi, Latince “motion” kökünden gelmekte olup; Türkçe’de ise, hareket etmek manasında olan bu kelimeye “e” ekini ilave edince “öteye hareket etmek” manasına gelmektedir.¹⁰³ Duygu, içinde haz ve elem unsuru bulunan her türlü ruhi hâdisedir. Haz hoşâ giden bir hal, elem ise hoşâ gitmeyen bir haldir. Duyguların en iptidaisi ve göze batan şekli heyecanlardır. İnsanın zihninde ve bedeninde sarsıntı ve düzensizlik yapacak şekilde kendini belli eden duygulara

---

⁹⁹ Nursi, Said (1994), *İşârâtü'l İ'caz*, Sözler Yayınevi, İstanbul, s. 22.

¹⁰⁰ Öztürk, Yener, s. 30-31.

¹⁰¹ Tarhan, Nevzat (2007), *Duyguların Dili*, Timaş Yayınları, İstanbul, s. 50.

¹⁰² Kara, s. 53.

¹⁰³ Konrad, Stefan - Hendl, Claudia (2005), *Duygularla Güçlenmek*, Çev., Meral Taştan, Hayat Yayıncılık, İstanbul, s.17.

heyecan denir. Heyecanların en bariz özelliği şiddetli fakat gelip geçici olmalarıdır. Heyecanların şiddeti azalmış ve sürekli şekillerine duygu denilmektedir.¹⁰⁴

Heyecan, duygularda ve ruhi yapıda meydana gelen coşkunluktur. Heyecan, olumlu ya da olumsuz olsun çok yoğun olarak duyulan ve organizmada gerginlik meydana getiren duygular olarak anlaşılmaktadırlar. Heyecanlar çok kısa süreli duygulardır. Heyecanlar da, davranışı etkilemektedirler ve heyecan hallerinde uyarıcılar daha çok dış çevreden gelirler.¹⁰⁵ Heyecanlar, denetim altında tutamadığımız kuvvetli duygulardır. Bu duygular davranışımızı etkilemekte ve yön vermektedirler. Heyecanı üç yönden inceleyen uzmanlar; öznel yaşantı, gözlenebilen davranış ve fizyolojik değişme olarak tarif etmişlerdir. Heyecan ve düşünce birbirinden ayrılmaları mümkün olmayıp, birbirlerini tesir altında bırakılmaktadırlar. Heyecanlar, oldukça karışık bir dizi süreci içinde barındırmaktadırlar.¹⁰⁶ Heyecanların kompleks mekanizmaları harekete geçirmekte olduğu, çok hassas insanlarda, iç sıvı ve dokularında dikkati çeken değişimler meydana getirdiği bir gerçektir. Bazı manevi faaliyetlerin dokularla organlarda, fonksiyonel olduğu kadar anatomik değişiklikler meydana getirdiği görülmektedir.¹⁰⁷

Konuşma dilinde duygunun iki anlamı olduğunu görmekteyiz. Birinci anlamı, insanın korktuğunda hissettiği şey, ikinci anlamı ise, hissedilenin yanı sıra o ruh hali içerisindeki beden duruşunu ve bedenin ifadesini de kapsamaktadır. Mesela; korktuğumuz zaman avuçlarımızın terden ıslanmasını ele alalım. Burada duygu, bir üst kavram, his ise alt kavram olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Duygu psikolojisinde bu duruma ortak bir tanımlama getirilememiştir. Ancak; duyguları, his, beden ifadesi ve duruşunu etkileyen bir durum olarak açıklamak, onu kısmen daha kolay tanımlanmasını sağlayacaktır.¹⁰⁸

Farklı bir yaklaşımla duygular, iki ana guruba ayrılarak incelenmektedir. Bunlardan birisi temel duygular, diğeri ise yüksek duygulardır. Temel duygulardan bazıları hem insanlarda hem diğeri canlılarda mevcutken, bir kısmı sadece insanlarda bulunur.

---

¹⁰⁴ Uysal, Veysel (1996), *Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul, s. 20–21.

¹⁰⁵ Baymur, Feriha (2004), *Genel Psikoloji*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, s. 82.

¹⁰⁶ Cüceloğlu, Doğan (2007), *İnsan Ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 287.

¹⁰⁷ Carrel, s. 92-94.

¹⁰⁸ Konrad-Hendl, s. 18.

İnsandaki yüksek duygular ise küme kümedir. Üç temel duygumuzdan da farklı duygular çıkar. Başlıca üç duygu öbeği, sevgi, korku ve güvendir. Bu kümenin içinde alt duygular vardır. Sevgi duygusunun içinde şefkat, merhamet ve iyilik gibi hisler bulunur. Korkunun içinde de nefret, düşmanlık, utanma ve öfke saklıdır. Güven duygu takımının içinde ise sadakat, gayret doğruluk gibi alt guruplar mevcuttur.¹⁰⁹

Duygu dünyamızı önceden tespit etmek mümkün olmamaktadır. Çünkü duygular irademiz dışında ve kendiliğinden ortaya çıkmaktadırlar.¹¹⁰ Duygular, insanın bir anlık ruh hali ve karakter yapısına bağlı olarak değişiklik arz ederler insanların eşit olmadıkları da göz önüne alındığında, duygusal mülahazalarının birbirinden çok farklı olacağı muhakkaktır.

Antik dönemlerde duygulara ait çalışmalar yapıldığına şahit olmaktayız. Ancak, ruhsal alandaki kıpırdanmaları akla dayandırmışlardır. Duyguları da reddederek insanın çektiği acıların, düşünce ve yargıdaki bazı bozukluk ve hatadan ileri geldiğini savunmuşlardır. Daha sonraki dönemlerde Descartes (1596–1650) duyguları akılcı bir yaklaşımla ele alarak; duyguların, davranış tarzlarının değeri ve yararı konusundaki düşüncelerden ortaya çıktığını ileri sürmüştür.

Modern psikolojide beden-duygu arasındaki münasebet daha dikkatli incelenmiştir. Buna göre fiziksel değişiklikler birinci sırada, buna karşın duyguların ikinci sırada yer aldığı tespit edilmiştir.¹¹¹ Ancak duygularla beyin arasında sıkı bir ilişkinin olduğu yeni fark edilmiş, böylece araştırmaların konusu olmuştur.

İnsanın sol beyni veri toplama ve toplanan bu verilere anlam katma özelliğinin yanında ben merkezli, kelime ve sayılarla ilgilenen bir yapıdadır. Bununla birlikte sol beyin bir şeyi anlamaya çalışırken, aynı zamanda ertelemeye de yatkındır. Sağ beynin ise duygusal olduğu, sıcaklığa önem verdiği, stratejik düşünmek yerine, taktik bularak olayları hemen çözmeye taraftarı bir yapıda olduğu ifade edilmektedir. Sol beyin eril, sağ beynin ise dişil özellikleri olduğu araştırmalar neticesinde anlaşılmıştır.¹¹²

---

¹⁰⁹ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 46- 47.

¹¹⁰ Konrad - Hendl, s. 17.

¹¹¹ Konrad - Hendl, s. 23.

¹¹² Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 31–32.

Kur'ân, insanın duygularına da hitap etmektedir. İnsan her zaman bilgisi ölçüsünde iman etmez. İnanacağı şeyi hissetmesi, yaşaması, inanç mevzuunda ruhi uygunluğu ölçüsünde inanır. İşte insan, en deruni duygularını, üzüntü, tasa, şikâyet ve ihtiyaçlarını doğrudan Rabbine açar.¹¹³ İnsanları maddi sıkıntılardan, gamdan O kurtarır.¹¹⁴ Allah'ın rahmetinden ümit kesilmez,¹¹⁵ ümit verir,¹¹⁶ emniyet verir,¹¹⁷ sever,¹¹⁸ sevdirebilir,¹¹⁹ şumarıkları sevmez,¹²⁰ kalplere korku atar.¹²¹ İşte yukarıda ifade edilen hakikatler; Kur'ân'da, insanın duygusal yönden Allah ile olan irtibatlarını ortaya koyması açısından sadece birkaç misaldir.

Kur'ân, bütün insanlığa gönderilmiş hidayet rehberi olması itibariyle bütün insanları kendine muhatap almaktadır. Ancak insanlar arasında orta seviyede bulunanlar pek çoktur. Bu tabakadaki insanlarda ise duygu ciheti galip olduğundan, Kur'ân'ın hitaplarında kalbi ve hissi tarafa daha çok ağırlık verilmiştir. Çünkü duyguların insan üzerindeki tesiri, fikrin tesirinden daha kuvvetlidir. Bilhassa insanların fitri vicdanına hislerine, gönüllerine, insaflarına, sağduyularına hitap edilir. Kur'ân'da akıl, ruha açılan yegâne pencere değil, pek çok pencerelerden biri olup, his ve telkin ciheti daha ağır basmaktadır.¹²²

Kur'ân-ı Kerim'de, insandaki duyguları harekete geçirecek, onun duygusallığının çeşitli yönlerini tahrik edecek, gönüllerin iştihakla arzulayacağı veya korkudan ne yapacağını şaşıracağı değişik tasvir ve haberler vardır. Ancak Kur'ân'ın bütün bunları sunmasında hedefi, insanlara lüzumsuz tasvirler yapıp, onları hayal âleminde yüzdürmek değil, onları ıslah etmek, Kur'ân gerçeklerini kendilerine aktarmaktır. Kur'ân, bütün insan tiplerinin duygularına hitap edip, onlara daha kolay tesir etmek için, bütün bu metotları kullanmıştır.¹²³

---

¹¹³ Ulutürk, s. 226-227.

¹¹⁴ Bkz., En'am, 6/ 63-64; Taha, 20/40.

¹¹⁵ Bkz., Yusuf, 12/87.

¹¹⁶ Bkz., Talak 65/1-2.

¹¹⁷ Bkz., Ankebut, 29/67.

¹¹⁸ Bkz., Sâd, 38/40.

¹¹⁹ Bkz., Mümtahine, 60/7.

¹²⁰ Bkz., Âl-i İmran, 3/140.

¹²¹ Bkz. Âl-i İmran, 3/151.

¹²² Ulutürk, s.340-341.

¹²³ Akgül, Muhittin (2001), *Kur'ân İnsan Ve Toplum*, Işık Yayınları, İstanbul, s. 228-229.

Kur'an, insanın doğrudan anlayamayacağı lahuti gerçekleri, insanın duygularıyla algıladığı şeyleri tasvir ve temsil ederek anlatma yoluna da gitmiştir. İnsanın fitri yapısı zira buna yatkındır ve bu insanda oldukça kalıcı bir tesir bırakmaktadır. Duygular ve tabiat yoluyla alınan bilgiler, akıl ve düşünceyle elde edilen bilgilerden kuvvet ve sağlamlık yönünden daha üstündürler. İnsanlarda ekser itibarı ile duygu ve his ciheti galiptir. Kur'ân'ın hitaplarında da kalbi ve hissi tarafa daha çok ağırlık verilmiştir. Duyguların insan üzerindeki tesiri fikrin tesirinden daha kuvvetlidir.¹²⁴ İnsanın duyguları fikirlerden daha hızlı harekete geçer ve insanı değişime götürür.¹²⁵ İnançlar duygu kalıpları olduğundan, insanın düşünce biçimlerinin yerli yerine oturabilmesi için bunların duygu kalıbına dönüştürülmesi gereklidir. Zira inançlar, insana kendisini fark ettirmeden yol gösteren duygu halleridir.¹²⁶

İnsanın mahiyetine derç edilen duygular, genel olarak aynı olmakla beraber her insanda farklı tezahürleri ile bambaşka mahiyete sahip insanlar ortaya çıkarmaktadır. Her şeyin mahiyeti ise, onu başkalarından ayıran özellikleri ile bilinmektedir. Kur'ân'ın âyetleri, her seviyedeki insanın temayüllerine uygun gelmekle birlikte, bilhassa fitri vicdanına, hislerine, gönüllerine insaflarına, sağduyularına hitap eder. Kur'ân'da akıl, ruha açılan yegâne pencere değil, birçok pencerelerden biri olduğu anlaşılmaktadır.¹²⁷ Kur'ân, hem akla, hem kalbe, hem hisse hitap ederek insandaki tüm latifelerin doyurulmasını esas almıştır. Zira Kur'ân'da bu yapılırken insanların irşadı gaye edilerek yapılmaktadır. Duyguların harekete geçirilmesiyle daha tesirli neticelerin alınması hedeflenmektedir.

İnsanın duygusal yönünü ihmal etmeyen Kur'ân-ı Kerim, bu duygusal atmosferin bir parçası olan sevinç hâlini de ihmal edilmemiştir. Kur'ân- Kerimde insanın sevinç, sürur halleri tüm yönleriyle ifade edilmiştir. Ancak insana ait duygular ve tezahürlerinin tam manasıyla tespit etmek oldukça zordur. Çünkü insanın hislerini laboratuvar gibi bir ortam ya da onu ölçüp tam anlamıyla tespit edebilecek bir cihaz yoktur. Bunun yanında insanın his dünyasını ifade eden kavramların, birbirlerinin anlam alanlarına olan yakınlıkları ya da bazı durumlarda birbirleriyle içi içe geçmeleri dolayısıyla tam manasıyla kavram alanının tespitini zorlaşmaktadır.

¹²⁴ Cürçâni, Abdulkâhir (1954), *Esrâru'l Belâğa*, Neşr., H. Ritter, İstanbul, s. 102–103.

¹²⁵ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 58.

¹²⁶ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 59.

¹²⁷ Ulutürk, s. 341.

1.3. İnsanın Davranışları Ve Sebepleri

Davranış, bütün canlıların belli bir zaman dilimi içinde belli bir uyarıma karşı olumlu veya olumsuz bütün hareketlerini kapsamaktadır. Zira her hangi bir uyarıma karşılık hiçbir karşılık vermemek de, şu ya da bu şekilde karşılık vermek kadar anlamlıdır. Psikolojide, insan organizmasının uyarışlar karşısındaki tepkilerinin bütününe davranış adı verilmektedir.¹²⁸ İnsanın duyguları ile jest, mimik ve davranışları arasında bir ilişki vardır.

İnsan ve çevresi arasında sürekli bir etkileşim, hemen hiç kesilmeyen bir karşılıklı bir alış veriş vardır. Psikoloji ilminin konusunu oluşturan davranışlar ve iç yaşantılar bu karşılıklı alış -verişten meydana gelir. Çevreden gelen etkilerin nasıl bir takım içsel yaşantılara yol açtığını, bunların nasıl çevreyi ya da çevredeki etkilediğini görüyoruz.¹²⁹

İnsanın davranışları üzerinde dışarıdan olduğu kadar organizmanın içinden gelen birçok etkinin rolü de olmaktadır. Sadece dışarıdan gelen uyarıcıları bilmekle bir insanın davranışlarını yorumlamak, önceden tahmin etmek zordur. İnsanın davranışlarını daha iyi anlayabilmek için onun iç durumunu, yani organizmanın içinden gelen etkileri de bilmek gerekmektedir. İnsanın davranışları dış uyarıcılara bağlı olduğu kadar, insanın iç durumu ile ilgilidir.¹³⁰ İnsan davranışlarının, hem fiziksel hem toplumsal çevreden hem de insanın içinden gelen nedenleri vardır.¹³¹

İnsanı harekete geçiren etkilerin güdü terimi ile yakından irtibatı olduğu psikoloji ilminde ifade edilmektedir. Güdü terimi ile ilişkili olarak ihtiyaç ve dürtü (drive) terimlerini bazen eş anlamı ile bazen de çok az mana farkıyla kullanılmaktadır. Genel olarak, organizmayı birtakım davranışlara yönelten güdüler, değişik ihtiyaçlardan doğmaktadırlar. İnsan, hızını çoğu zaman içinde alan dinamik bir varlıktır. O sadece çevresinden gelen uyaranlara tepkide bulunmakla kalmaz, ancak dürtüldüğü zaman

---

¹²⁸ Kara, s. 52.

¹²⁹ Baymur, s. 27-28.

¹³⁰ Baymur, s. 28.

¹³¹ Montaigne, M. Eyquem (2007), *Denemeler*, Çev., Buket Yılmaz, Lacivert Yayıncılık, İstanbul, s. 151.

harekete geçen bir otomat değildir. Davranışların belki daha önemli etkenleri, temel ihtiyaçlardan doğan içsel yaşantılardır.¹³²

Güdülenme davranışa enerji ve yön vermektedir. Bu durumu açıklamaya çalışan farklı girişimler vardır. Gütünün temelinde, biyolojik hücresel ihtiyaçların olduğunu ve organizmanın dengesini korumak için davranışa itildiğini savunmaktadırlar. Ancak bazı davranışlar doğuştan gelmektedir.¹³³ İnsanın davranışına tesiri bulunan sevki tabiye ilerleyen bölümlerde değinileceğinden dolayı bu kadar bir bilgi ile iktifa ediyoruz.

İnsan maddi bir varlığa (bedene) sahip olduğu gibi manevi bir yöne de sahiptir ve bu ikinci yönünden dolayı da zihni faaliyetlerin ve ruhsal temayüllerin merkezi olmuştur. Kur'ân insanın bu yönlerini ihmal etmeyerek, insan aklını tatmin etmenin yanında onun duygularını, ruhsal kaynaklı temayüllerini de göz önüne almıştır. Bir yönüyle Kur'ân; mesajını iletirken insan aklını temel almış, diğer yönden ruhsal temayüllerini ve reaksiyonlarını dikkate alarak ona mesajını ulaştırmıştır.¹³⁴

Kur'ân'da, insan davranışlarına enerji veren iç muharriklerden bahsedilmektedir. İnsan davranışları ve hisleri üzerinde kalb, nefis ve şeytanın etkileri vardır. Modern psikolojinin konuları arasında yer almayan bu etkiler Kur'ân'da, insan davranışlarına etki eden güçlü muharrikler olarak yer almaktadır.

1.3.1. Kalp

Şehâdet ve gayb âleminin yol ayrımında yer alan insan, çok hassas cihazlarla donatılmış canlı bir makine gibidir. Bu hassas cihazların merkezinde kalp yer alır. Kalbin merkeziliği, hem fiziki boyutumuz, hem de metafizik boyutumuz için geçerlidir. Kardiyoloji ilminin araştırma sahasına giren maddi kalbimiz, bedenimizdeki bütün azalarımızın hayatıyetine, çalışmasına vesiledir.¹³⁵ Merak, sevgi, endişe, korku gibi manevi duygularımızın merkezi ise, manevi kalbimizdir. Bu manevi kalp, ruhani

---

¹³² Baymur, s. 67-68.

¹³³ Cüceloğlu, s. 258.

¹³⁴ Aydın, Hayati, s. 74.

¹³⁵ Eren, Şadi (1995), *Kur'an'da Gayb Bilgisi*, Işık Yayınları, İzmir, s. 39.

bir latife-i Rabbaniyedir. Bütün hissiyat ve idrakimizin madenidir.¹³⁶ Kalbin sadece maddi bir yapısı olmayıp, mânâ yönü de vardır.

Kalb kelimesi, “k-l-b” kökünden gelmekte olup lügatte “bir şeyi bir yönden öteki tarafa çevirmek, bir şeyin içini dışına, ya da altını üstüne getirmek, devirmek, ters çevirmek” gibi anlamlara gelmektedir.¹³⁷

Kur’ân’da kalb, çeşitli kullanımlarıyla birlikte yüz küsur yerde geçmektedir.¹³⁸ Dilimizde kullanılan ‘kalbetmek’ ve ‘ınkılab’ kelimeleri de bu kökten gelmektedir. Kalb kelimesinin insanın gönlüne isim olması, onun çok çabuk değişmesinden ve halden hale geçmeye meyyal bir yapıda olmasından kaynaklanmaktadır.¹³⁹ Yani kalb, zaman zaman imana da küfre de, fiska da nifaka da, sevince de hüzne de sapabileceğinden dolayı ona kalb denilmiştir. Bu hakikatten olarak Kur’ân’da kalplerin taklîbi (çevirilmesi) söz konusu edilir. Hz. Peygamberin de, Allah’ı (c.c), “kalpleri evirip çeviren” anlamına gelen (mukallibu’l-kulub)¹⁴⁰ olarak nitelemesi, kalbin bu hususiyetini aydınlatıcı bir mahiyettedir.¹⁴¹

Kalb, ayrıca sadr, fuad ve lüb şeklinde de isimlendirilmiştir. Bunlardan her biri kalbin farklı bir yönünü ifade etmektedir. Mesela; sadr, İslam’ın bulunduğu yer, kalb, iman mahalli, fuad, marifetin bulunduğu kısım, lüb ise, tevhidin bulunduğu yerdir. Hakim Tirmizi’ye göre ise; sadr, kuruntuların kalbe giriş yeri, kalb, iman mahalli, fuad, bilginin ve düşüncenin yeridir.¹⁴²

İman ve inkârın mahalli olan kalp ile Kur’ân’da, insanın idrak unsurlarıyla beraber diğer duygusal güçleri de kastedilmektedir.¹⁴³ Buradan hareketle, kalp, şüphe, korku, sevgi, merhamet, itminan, sevinç, hüzn, ferah gibi birçok duygunun bulunduğu ve kaynaklığını yaptığı yer olarak temerküz etmektedir. Bu konu ile alakalı olarak M. Cârullah şunlara değinmektedir: Kalp bütün duyguların merkezidir. Her duyu hissettiklerini ilk önce kalbe iletir. Kalp ise onlardan aldıklarını akla gönderir. Kalp bu

---

¹³⁶ Yazır, 2/6-7 ayeti tefsirinde.

¹³⁷ İbn Manzur; 1/685.

¹³⁸ Abdülbaki, s. 549- 551.

¹³⁹ İsfahâni, “k-l-b” md.

¹⁴⁰ Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (1992), *Sünenü’-t-Tirmizî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, Kader 7.

¹⁴¹ Yüce, s.178.

¹⁴² Tirmizi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali el-Hakim (2006), *Kalbin Anlamı*, Çev., Ekrem Demirli, Hayy Kitap, İstanbul, s.18- 21.

¹⁴³ Öztürk, Yener, s. 52.

yetisine ara verdiği yahut kaybettiği zaman, insanın bütün duygularının etkisiz kalacağı anlaşılmaktadır. Kur'ân bu konuda: **لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ** “...Gerçek şu ki, gözler kör olmaz, lakin sinelerdeki kalpler kör olur.”¹⁴⁴ âyetiyle bu hakikate işaret etmektedir. Bütün duyguların vardıkları son nokta kalptir. Kalbin tüm duygulara hem merkez hem de karargâh olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁵ Şehâdet âleminden etkilenen kalp, hem melek ilhamına, hem de şeytan vesvesesini alıcı bir cihaz gibidir.

Kur'ân'a göre insan, anlama yeteneğini, “lubb” ya da “ kalb” denilen kaynaktan almıştır. Bütün zihni faaliyetler, bu temel zihni yeteneğin yahut prensibin somut beyanından başka bir şey değildir. Kalb, insanı ilahi ayetleri anlamaya muktedir kılar. Bu prensip örtülüp mühürlendiği, normal çalışmadığı zaman insan hiçbir surette anlayamaz. Kalp, yalnız tasdik veya tezkibin merkezi değildir, daha birçok zihni faaliyetin merkezi konumundadır.¹⁴⁶ Kalp, insan üzerinde aktif bir durumda olup, onun duyguları ve hisleri ile irtibatlı olduğu gibi, onun idrak unsuru ve zihni faaliyetleri ile de oldukça irtibatlı olduğunu görmekteyiz.

Kur'ân'ın yüzlerce ayeti kalpten bahsetmektedir. Bu bahisler, yumruğumuz büyüklüğündeki ve çam kozalağı şeklindeki kalbimiz için olmayıp, idrak ve his dünyamızın merkezini teşkil eden manevi kalp ile ilgilidir. İşte bu ayetlerden bazıları: **حَتَّمَ اللَّهُ عَلَى أَقْلَا يَنْدَبَرُونَ** “Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir”¹⁴⁸ **لَهُمْ قُلُوبٌ لَا يَفْقَهُونَ بِهَا** “Onların kalpleri vardır, onunla gerçeği anlamazlar.”¹⁴⁷ **الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا** “Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalpleri kilitli mi?”¹⁴⁹ **أَقْلَمَ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَتَكُونُ لَهُمْ قُلُوبٌ يَعْقِلُونَ بِهَا أَوْ آذَانٌ يَسْمَعُونَ بِهَا فَإِنَّهَا لَا تَعْمَى الْأَبْصَارُ وَلَكِنْ تَعْمَى الْقُلُوبُ الَّتِي فِي الصُّدُورِ** “Yeryüzünde dolaşmıyorlar mı ki, orada olanları akledecek kalpleri, işitecek kulakları olsun. Ama yalnız gözler kör olmaz, fakat göğüslerde olan kalpler de körleşir.”¹⁵⁰ âyetin ifadesiyle kalp, ölümsüz hakikati idrak eden biz seziş kuvveti olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, ruhani kalb ile cismani kalb arasında da bir irtibatın olduğuna Gazali, İhya'da değinmektedir. Bu alakanın arzın

¹⁴⁴ Hac, 22 /46.

¹⁴⁵ Bigiyef, M. Carullah (1998), *Kitabu's- Sünne*, Çev., Görmez Mehmet, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, s. 88- 89.

¹⁴⁶ İzutsu, s. 173–176.

¹⁴⁷ Araf, 7/179.

¹⁴⁸ Bakara, 2/7.

¹⁴⁹ Muhammed, 47/24.

¹⁵⁰ Hacc, 22/46.

cisim ile veya vasfın mevsuf ile ya da aleti kullanan kimsenin alet ile veya bir yerde oturan kimsenin o mekân ile olan alakası gibi mi olduğu konusunda tartışmaların olduğunu ifade etmektedir.¹⁵¹

Kalbin ruh ile ilgisi bağlamında, kalb ve ruhun, aynı rabbani latifenin iki farklı ismi olarak değerlendirilenler de olmuştur.¹⁵² Kalbin iki yönü vardır. Bunlardan biri, kalbin nefsi takip eden veçhesi ki, bazı tasavvuf ehli tarafından kalbin bu yönü “sadr” olarak isimlendirilmiştir. Kalb, (nefs ile ruh) arasında vasita olduğuna işaret edilmiş ve bu yönüne doğru bazı kabiliyetlerle donatıldığına işaret edilmektedir.¹⁵³ Nefs – kalb ilişkisi bağlamında meseleye bakılınca; nefislerin neşesinden kalbin daralması, kalbin neşelenmesinden ise nefsin daralması gibi ters orantılı bir ilişkinin varlığı anlaşılmıştır. Yani kalp ile nefis arasında zıt karakterli bir ilişkinin varlığı söz konusu olup kalp psikolojik bir mahiyeti kendinde taşımaktadır.¹⁵⁴ İnsanın, duygu ve idrak merkezi olan kalbinin, biri nefse diğeri ruha yönelik iki yönü vardır. Ruha bakan yönüyle ruhtan, nefse bakan yönüyle nefisten etkilenir. Kalb, nefis ve ruhun birbiriyle mücadele sahnesinin olduğu yer olarak kabul edilmektedir. İşte bundan dolayı kalb, bazen ruhun çağrılarının bazen de nefsin isteklerinin tesiri altında kalmaktadır.¹⁵⁵

Kur’ân’da kalb, insanın imanının, şüphenin, düşüncenin, ruhun sükûnetinin, cehaletin, manevi körlüğün ve umumi bir tarzda faziletlerin ve tutkuların mekânıdır.¹⁵⁶ Kur’ân, kalbi, insanın gerçek benliği, ölümsüz hakikati ve ölümsüzü yakalayan fark ediş ve sezış kuvveti olarak tanıtmaktadır.¹⁵⁷ Kalb, yaratıcının muhatabı ve nazargâhıdır.

İman ve inkârın merkezi olan kalb¹⁵⁸ ile Kur’ân’da, insanın idrak unsurlarıyla birlikte diğerk duygusal ve idrak güçleri de anlatılmaktadır. Bu cümleden olarak kalb, isteme ve reddetme,¹⁵⁹ şüpheler/tereddüt,¹⁶⁰ korku,¹⁶¹ sevgi,¹⁶² re’fet ve merhamet,¹⁶³ ürperti¹⁶⁴ ve

---

¹⁵¹ Gazali, Ebu Hamid (1993), *İhyau Ulumi’ d-Din*, Çev., Ahmed Serdroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, 3/9.

¹⁵² Gazali, 3/10.

¹⁵³ Lory, s. 78-79.

¹⁵⁴ Ögke, s. 58.

¹⁵⁵ Ögke, s.58-59.

¹⁵⁶ Kılıç, s. 201.

¹⁵⁷ Öztürk, Yaşar Nuri (1997), *Kur’ân’ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, s. 269.

¹⁵⁸ Bkz., Maide, 5/41; Nahl, 16/22.

¹⁵⁹ Bkz., Tevbe, 9/8.

¹⁶⁰ Bkz., Tevbe, 9/45.

¹⁶¹ Bkz., Sebe, 34/23.

¹⁶² Bkz., Hucurat49/7.

itmi'nan¹⁶⁵ gibi birçok duygunun bulunduğu ve kaynaklığını yaptığı yer olarak ele alınmaktadır.

Özetleyecek olursak kalp, insanın aklını, duygularını isteklerini ve ruhî yapısını kapsayan geniş bir anlam alanına sahiptir. Kur'ân'da kalb, imanın, şüphenin, düşüncenin, ruhun sükûnetinin, ilhâmın, cehaletin, manevi yüceliğin ve körlüğün, faziletlerin ve tutkuların mekânıdır. Aşkın âlemlerle insanın bağlantısını kuran insanın bütün iç dünyasıdır, idrak vasıtalarının tümüdür ve psikolojik hayatın merkezidir. Duygu, düşünce ve irade gibi bütün ruhî fonksiyonlar buradan kaynaklanır.

Kalb, insanın fizyolojik ve ferdi ihtiyaçlarının ötesinde, yüce değerlere yönelen ve yaratıcı ile ilişki kuran yanıdır. Kur'ân'a göre kalb, Yüce Yaratıcının muhatabı ve nazargâhıdır. İnsanın, düşünen, anlayan, kavrayan, inanan ve şüphe eden yanı da yine kalptir. Kin ve öfke de kalptedir. Kur'ân'da fizyolojik ve ferdi etkilerin ötesindeki bütün davranışların kaynağı olarak yine kalp görülmektedir.¹⁶⁶

Kalbin, şüphe, ızdırıp ve korkunun yeri olduğu: *لَا يَزَالُ بُنْيَانُهُمُ الَّذِي بَنَوْا رِيبَةً فِي قُلُوبِهِمْ إِلَّا أَنْ تَقَطَّعَ قُلُوبُهُمْ* “Yaptıkları bina, kalplerinde şüphe ve ızdırıp kaynağı olmakta kalpleri paralanana kadar devam edecektir.”¹⁶⁷ *إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَارْتَابَتْ* “Ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, kalpleri şüpheye düşüp şüphelerinde bocalayan kimseler senden izin isterler.”¹⁶⁸ *سَنُلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا* “İnkâr edenlerin kalbine korku salacağız.”¹⁶⁹ âyetlerinin beyanları içinden anlaşılmaktadır.

Kalb, kin ve öfkenin yeri olduğu: *وَيَذُوبُ عَيْظٌ قُلُوبِهِمْ* “Ve onların (müminlerin) kalplerinden öfkeyi gidersin.”¹⁷⁰ şeklinde anlatılmaktadır. Kalb, hastalığın,¹⁷¹ sevginin,¹⁷² temizliğin,¹⁷³ tatmin olmanın,¹⁷⁴ itminanın,¹⁷⁵ anlamanın¹⁷⁶ bulunduğu

¹⁶³ Bkz., Hadid, 57/27.

¹⁶⁴ Bkz., Hadid, 57/16.

¹⁶⁵ Bkz., Ra'd, 13/28.

¹⁶⁶ Kırca, Celâl (1984), *Kur'an-ı Kerim'de Fen Bilimleri*, Marifet Yayınları, İstanbul, s.194.

¹⁶⁷ Tevbe, 9/110.

¹⁶⁸ Tevbe, 9/45.

¹⁶⁹ Âl-i İmran, 3/151.

¹⁷⁰ Tevbe, 9/15.

¹⁷¹ Enfâl, 8/49.

¹⁷² Enfâl, 8/63.

¹⁷³ Maide, 5/41.

¹⁷⁴ Maide, 5/113.

yerdir. Kalb, insanı faaliyete sürükleyen bir muharrik değil, çeşitli ve farklı etkilerin bulunduğu ve kaynaklığını yaptığı bir yer olma özelliğini taşıyan bir konumu teşkil etmekte olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷⁷

1.3.2. Vicdan

İnsan vücudunda pek çok kimyasal ve fiziksel olaylar ve değişmeler cereyan eder. Zaman içinde arka arkaya vücutta meydana gelen bu fizyolojik olaylardan başka bir takım ruhî hâdiseler vardır. Fizik, kimya konularına irca edilemeyen şuur ve iradeden başka, iyiliğe, mutlak adalete ve güzelliğe, hayır ve fazilete doğru temayül ve özleyiş; sevinme, üzülmeye, beğenme: nefret etme, istikbal endişesi, beka ve edebiyete meyil ve sevgi, emniyet hissi; haya, insaf, merhamet, adalet, vicdan azabı çok darda kaldığında inançsız bile olsa Allah'a sığınıp yalvarma gibi duygular vardır. Bunların kaynağı da insan ruhunun vicdan denilen yönüdür.

Vicdan, kelime olarak, “bulma” ve duyma anlamına gelmektedir.¹⁷⁸ Dilimizde ise iyiyi kötüden, hayrı şerden ayırmayı sağlayan iç duygu ve ahlak şuurudur.¹⁷⁹ Vicdanı, iyilik ve kötülüğü ayırma melekesi şeklinde tarif etmişlerdir. Bu melekenin kökeni hakkında tartışmalar olmuş, bazıları bu melekenin doğuştan insanda var olduğunu savunurken bazıları da tecrübe ve gelişme sonucunda elde edildiği tezini ortaya atmışlardır. Konunun uzmanlarından bir kısmı vicdanla aklı, bir kabul etmişlerdir.¹⁸⁰ Vicdan, kalbin ayrı bir derinliğinin ünvanı sayılan latife-i rabbaniye (fuad), şuur varidatıyla zihin ve ihsas televünlü his halitasından oluşan bir mekanizmadır. Farklı metafizik derinliklere haiz olan bu sistemde her zaman potansiyel olarak, iradenin etkisi vardır.¹⁸¹

Buna kalb gözü veya basiret veyahut sadece kalb de denilir. Allah Teâlâ'nın ruha koymuş olduğu insaf ve merhamet hissi ve hakkın bir saikıdır. Ruhun hayrı şerden

---

¹⁷⁵ Hucurat, 49/2.

¹⁷⁶ Tevbe, 9/87.

¹⁷⁷ Kırca, s.195.

¹⁷⁸ Debbağoğlu **Ahmet- Kara** smail (1980), *Ansiklopedik Büyük İslam İlmihali*, Dergâh Yayınları, İstanbul.s. 667.

¹⁷⁹ Doğan, D. Mehmet (2005), *Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yayınları, İstanbul, s.1347.

¹⁸⁰ Kara, s. 74.

¹⁸¹ Gülen, M. Fethullah, (2006), *Kalbin Zümrüt Tepeleri 1-2-3*, Nil Yayınları, İstanbul, 3/226–228.

ayırt eden fitri bir melekesi ve kuvvetidir.¹⁸² Ruhun hakka ve iyiliğe yönelişi ve bağlanması ve hakka bir çeşit bakışıdır; şer ve kötülüklerden nefretidir. Merhamet, haksızlık ve kötülük karşısında üzülme, iyilik karşısında safa bulma gibi deruni hislerin kaynağı ruhun vicdan denilen bir yönüdür.

Şüphe yok ki, Allah Teâlâ her insanın ruhuna bir iyilik, kötülük, kâr ve zarar duygusu, iyiliklerden hoşnut olma ve kötülüklerden azap duyma hissi vermiştir. İşte bu duygu ve hisse vicdan denilir.

Peygamberimiz (s.a) vicdanın kötülük ve günahlardan rahatsız olacağını şöyle beyan etmiştir: "Bir (iyilik ve taat) güzel ahlâktır; ism (günah ve kötülük) de vicdanını tırmalayan, seni rahatsız ve huzursuz eden ve insanların mutlali olup bilmesini istemediğin şeydir"¹⁸³ buyurmuştur.

Bazı psikolog ve psikiyatrisiler ruhun ve vicdanın varlığını inkâr etmişler, insanı bir makine, ruh ve vicdanı bu makinenin içindeki bir nevi tahavvül etmiş enerji saymışlardır. Bunlar vicdanı bir takım sosyal amil, tecrübe, terbiye ve tekâmülün mahsulü sayarak bunun zaman, mekân ve şahıslara göre değişeceğini iddia ederler.

İnsan ruhunun bir özelliği olan vicdan, hak ile batılı, hayır ve şerri tanır ve birbirlerinden ayırıp seçer. Buradan da anlaşılmaktadır ki; vicdan insanların davranışları üzerinde bir etkiye sahip olarak ortaya çıkmaktadır.

1.3.3. Nefis

Nefis, Arapça bir kelimedir. Çoğulu “nüfustur”. Anlamı oldukça geniş olan bu kelime, başta “ruh” olmak üzere bir şeyin bütünü veya kendisi, can,¹⁸⁴ beden, bir şeyin cevheri, özü, ruh ve bedenin, toplamı, sıkıntıdan kurtulma, burundan ve ağızdan soluk almak gibi anlamlara gelmektedir.¹⁸⁵

Kur’ân’da, nefis öncelikle tek tek fertlerin kimliği, kendisi, kişinin zatı,¹⁸⁶ “ene”si manasında kullanılmıştır.¹⁸⁷ *“O gün*

¹⁸² Morgan, Clifford T. (1998), *Psikolojiye Giriş*, Çev., Hüsnü. Arıca ve arkadaşları, Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, Ankara, s.71-72.

¹⁸³ Tirmizî, Emsâl 1.

¹⁸⁴ İsfahâni, “n-f-s” md.

¹⁸⁵ İbn Manzur, 4/233.

¹⁸⁶ Cevziyye, İbn Kayyim (2007), *Kitâbu’r- Ruh*, Çev., Şaban Haklı, İz Yayıncılık, İstanbul, s.303.

her nefis, ne hayır işlemişse, ne kötülük yapmışsa onları önünde hazır bulur.”¹⁸⁸ Daha pek çok ayet-i kerimede “enfüse-küm, enfüsühüm, kendiniz, kendileri, kendi, kendim” gibi ifadelerde nefis hep tek tek kişiler ve o kişilerin benliği, ‘ene’si manalarında kullanılmıştır. Ancak Sûfi geleneğinde nefisten kastedilen ne bir şeyin varlığı (vücûd), ne de va’z olmuş kalıbı (cismi) kastedilmektedir. Nefis kelimesinden, insanın kötü vasıfları ile yerilen huy ve fiilleri murat olunduğu anlaşılmaktadır.¹⁸⁹ Genel manada nefis, insanların yaşaması, beslenip büyümesi, çoğalıp üremesi için gayret ve enerji kaynağı olarak Allah’ın bir mahlûkudur. Nefis, Kur’ân’da, ruh ve bedenden müteşekkil insan bütünlüğü olarak ifade edilmektedir.¹⁹⁰

Nefis, metafizik anlamda kullanılırken ruh felsefesi de yapılmıştır. Nefsin psikolojik anlamda kullanılmasıyla insanın içgüdü mekanizmasına, fizyo-psikolojik ve sosyo-psikolojik eğilimlerine temas edilmektedir.¹⁹¹ Nefsi, kendi fiili olmaksızın zatı itibarıyla maddeden ayrılmış cevher, yani nefis; maddi olmayan bir cevher olmakla birlikte, yine de madde de mündemiç bir ilke olarak bulunması şeklinde daha çok İshrâki filozoflar tarif ederler. Buna hayvani ruh olarak bakanlar da bulunmaktadır.¹⁹²

Her ikisinin de negatif yön içermeleri nedeniyle İslam literatüründe şeytan ve nefis-i emmâre genellikle özdeş kullanılmışlardır. Çünkü nefis ile şeytanın faaliyet alanlarını tespit etmek açısından Kur’ân ifadelerinin tekniği bize bu konuda bazı ipuçları vermektedir. Kur’ân’da nefis, emmar,¹⁹³ şeytan ise vesvas¹⁹⁴ olarak nitelenmektedir. Nefse, insanın bedeninde kötü huyların mahalli olması yönünden bakılmaktadır. Ruh’a da bedene tevdi edilen güzel huyların mahalli olan bir latife, sır ve manevi cevher olarak bakılmaktadır. Bu durum, iyi huy ve vasıflara kalbin ve ruhun, kötü huy ve vasıflara da nefsin mahal olması bakımında mümkün görülmektedir.¹⁹⁵ Ancak insan ruhunun kuşatıcılığına bakılınca tüm bunların hepsini ihtiva etmektedir. Buradan hareketle insanın önünde insanın tabiat cephesi, diğer fertler cephesi, dâhili ve nefsi

---

¹⁸⁷ Ünal, s.210.

¹⁸⁸ Âl-i İmran, 3/30.

¹⁸⁹ Kuşeyri, Abdülkerim (2003), *Kuşeyri Risalesi*, Çev., Süleyman Uudağ, Derğah Yayınları, s.181.

¹⁹⁰ Kırca, s.196.

¹⁹¹ Ögke, s.15.

¹⁹² Ögke, s.16.

¹⁹³ Yusuf, 12/53.

¹⁹⁴ Nas, 114/4-6.

¹⁹⁵ Kuşeyri, s.181.

cepheler olmak üzere mücadele etmesi gereken üç yönü vardır.¹⁹⁶ İnsanın tabiatı ve nefsi arzuları iç dünyasında bulunmasından dolayı onu her zaman kontrol altında tutması gerekmektedir.

Nefis, Sufi literatürde; tabii nefis, cismin parçalara ayrılmasını engelleyen ve onu bir arada tutan kuvvet, nebati nefis, insanın büyümesine sebep olan kuvvet, hayvani nefis, insanın kendisiyle hissettiği ve hareket ettiği kuvvet, insani nefis veya nefis-i natika (esprit human) maddeden mücerret Rabbin bir emri olarak dört kısımda ele alınarak değerlendirmeye tabi olmuştur.¹⁹⁷

İstek, arzu ve bütün heveslerin kaynağının nefis olduğunu Kur’ân’daki şu ifadelerden öğrenmekteyiz: قَالَ بَصُرْتُ بِمَا لَمْ يَبْصُرُوا بِهِ فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ فَنَبَذْتُهَا وَكَذَلِكَ سَوَّلَتْ لِي نَفْسِي “*Samiri: «Onların görmedikleri bir şey gördüm ve o sana gelen elçinin bastığı yerden bir avuç avuçladım. Bunu ziynet eşyasının eritildiği potaya attım. Nefsim böyle yaptırdı» dedi.*”¹⁹⁸, وَمَا أُبْرِي نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي “*Ben nefsimi temize çıkarmam; çünkü nefis, Rabbinin merhameti olmadıkça, kötülüğü emreder.*”¹⁹⁹ âyetlere dikkat edilirse, insanın şehvetin yanı sıra mala, mülke, ve servete vs. karşı aşırı istek ve heveslerin verildiği vurgulanmakta ve hayatın bekâsı için bunların verilmesinde bir zorunluluk olduğu; burada problemin, bu güçlerin insana verilmesinde değil, bunların kötüye kullanılmasında olduğu ima edilmektedir.²⁰⁰ Nefis, meşgul edilmez ise, sahibini meşgul etmektedir. İnsanı fenalığa sürüklemektedir. Eğer ibadete devam edilirse insanın içine gelen nefsin havatırı azalacak ve nefsin fenalığı emretmesinin önüne geçilebileceği anlaşılmaktadır.²⁰¹ er-Riaye’nin müellifi Muhasibi, nefsin hallerine temas ederken, korkulacak her mahzurlu işin heva-i nefisten ileri geldiğini, insanın nefisine uymadığı müddetçe ehl-i dünyanın dalâlete davet etmelerinin hiçbir zararının olmayacağını ifade etmektedir.²⁰²

¹⁹⁶ Mutahhari, Murtaza (2004), *Kur’ân’da İnsanlık Öğretisi*, Çev., Ahmet İyınam, Ağaç Yayınları, İstanbul, s. 46.

¹⁹⁷ Ayni, Mehmet Ali (2000), *Tasavvuf Tarihi*, Sad., Hüseyin Rahmi Yananlı, Kitabevi, İstanbul, s.266–267.

¹⁹⁸ Taha, 20/96.

¹⁹⁹ Yusuf, 12/53.

²⁰⁰ Kara, s. 151.

²⁰¹ Sühreverdi, Ebu Hafs Şihabüddin Ömer (1989), *Tasavvufun Esasları*, Çev., H. Kamil Yılmaz ve İrfan Gündüz, Erkam Yayınları, İstanbul, s. 126.

²⁰² Muhasibi, Hâris (2000), *Kalb Hayatı*, Çev., Abdülhakim Yüce, Çağlayan Yayınları, İzmir, s. 314.

Nefis, Kur’ân’da insanı faaliyete sürükleyen etken olarak, açıkça zikredilir: وَجَاءُوا عَلَىٰ قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ “Üzerine başka bir kan bulaşmış olarak Yusuf’un gömleğini de getirmişlerdi. Babaları: «Sizi nefsiniz bir iş yapmaya sürükledi; artık bana güzelce sabır gerekir. Anlattıklarınıza ancak Allah’tan yardım istenir» dedi.”²⁰³ فَطَوَّعَتْ لَهُ نَفْسُهُ قَتْلَ أَخِيهِ فَقَتَلَهُ فَأَصْبَحَ مِنَ الْخَاسِرِينَ²⁰⁴ “Bunun üzerine, kardeşini öldürmekte nefsinde uydu ve onu öldürerek, zarara uğrayanlardan oldu.”²⁰⁴ Kur’ân’da sözü edilen nefis, insan davranışlarına tesiri olması söz konusudur. Nefis, insanın davranışlarını etkileyen manevi bir muharrik unsur olarak değerlendirilebilir.

1.3.4. Şeytan

Kur’an, psikologların pek fazla temas etmedikleri veya dikkate almadıkları harici bir varlıktan, insanı en az nefis kadar etkileyen bir varlıktan, şeytandan da bahsetmektedir.²⁰⁵

Şeytan, kelime anlamı itibariyle; uzaklaştı, uzak oldu anlamına gelen “şe-ta-ne” kökünden geldiği ifade edilmekle beraber, cinlerden, insanlardan ve hayvanlardan kötü huylu serkeş olanların tümüne verilen bir anlamı da kendinde barındırmaktadır.²⁰⁶ Şeytanın, ‘ş-v-t’ kökünden türediği kanaatini paylaşanlara göre ise anlam: “Yandı, helak oldu” olur.²⁰⁷ “Şâte” filinden türediğini kabul edenlere göre ise, bâtil olan manasına gelir.²⁰⁸

İblis, şeytanın özel ismidir. Müslüman filologlar bu kelimenin, Allah’ın rahmetinden tümüyle ümit kesmek anlamında “b-l-s” kökünden türemiş olduğu kanaatindedirler. İblis “Allah’ın düşmanı” ve/veya sadece “düşman” diye de isimlendirilir.²⁰⁹ Salah ve hayırdan uzaklığı ve her zaman haktan yüz çevirmesi, butlanla içli dışlı bulunması kast edilerek ona bu ismin verildiği anlaşılmaktadır.²¹⁰ Şeytan kelimesinin, “habis” manasıyla İbrani kökenli, ‘insanüstü varlık’ manasıyla da İslam öncesi Arap kökenli

²⁰³ Yusuf, 12/18.

²⁰⁴ Mâide, 5/30.

²⁰⁵ Aydın, Hayati, s. 99.

²⁰⁶ İsfahâni, “ş-t-n” md.

²⁰⁷ Şeker, Mehmet Yavuz (1999), *Şeytan Gerçeği Ve Satanizm*, Merkür Yayınları, İzmir, s. 7–8.

²⁰⁸ Gülen, M. Fethullah (1998), *Varlığın Metafizik Boyutu*, Feza Gazetecilik, İstanbul, s. 2/375.

²⁰⁹ Öztürk, Mustafa (2000), İblis’in Trajik Hikâyesi –Allah, Şeytan, İnsan Ve Kötülüğe Dair, *Çorum Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, Ocak-Haziran, s. 39.

²¹⁰ Gülen, *Varlığın Metafizik Boyutu*, s. 376.

olduğunu ileri sürenler olmuştur.²¹¹ Şeytan'ın önceki adının 'Azazil' olduğunu söyleyenler de olmuştur.²¹²

Şeytan, "nar-ı semum"dan yani vücuda işleyen kavurucu bir ateşten yaratılmıştır. Bu ateşin insanın gözeneklerine işleyen, teması halinde yakan, kavuran ve zehirleyen bir özelliği vardır ve o, kendisi gibi yaratılan cin sınıfına mensuptur.²¹³

Şeytanın yaratılışı cebri olmasına karşılık, şeytanın şeytanlaşması kendi irade ve hatasıyla olmuştur. Zira o Allah'ın secde emrini dinlemeyip isyan etmiş, daha sonra da bu temerrüdünü hep sürdürmüştür.²¹⁴ Şeytanın faaliyeti, temel olarak bir kimseyi şaşırtmak, geçici de olsa basiretini bulandırmaktır. Kur'ân'da beyan edildiği üzere hiçbir insan şeytandan emin olamamakla beraber, kişi üzerinde şeytanın hiçbir gücü yoktur. Bunda dolayı Allah (c.c.), şeytana şöyle demektedir: **إِنَّهُ لَيْسَ لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ** "Doğrusu şeytanın, inananlar ve yalnız Rablerine güvenenler üzerinde bir nüfuzu yoktur."²¹⁵ Onu asıl güçlü yapan, insandaki irade zayıflığı, ahlaki cesaretin olmayışı ve gereken takvalı duruşu koruyamamasından kaynaklanmaktadır.²¹⁶ Bir bakıma Şeytan, insanda var olan kötü eğilimleri kuvvetlendiren bir güçtür. Hiç bir zaman bir kimseyi bir kötülüğü yapmaya zorlama için gücü olmadığı gibi zorlayamaz da.²¹⁷

Şeytan, nefis gibi insanın kendi varlığı içindeki eğilimler, duygular veya benzeri şeyler değildir. Nefis, insanın dışında ve insana yabancı değildir. Şeytan ise, insanın dışında ve ona düşman bir varlıktır.²¹⁸ Bu nedenle şeytan insana etki eden dış bir etken durumundadır. Bununla birlikte şeytanın insana olan yakınlığı, insanın kendi yapı unsurlarından kaynaklanmaktadır. Peygamberimiz (s.a.v) bu konuya teması sadedinde "Şeytan her birinizin içinde, vücudunuzda kanın dolaştığı gibi, (kendini

---

²¹¹ Ünal, s. 221.

²¹² Şeker, s. 8.

²¹³ Şeker, Mehmet, (2004), *İslam İnancında Şeytan, Heyet, Satanizm Girdabı Ve Sahte Metafizik Akımlar, Işık Yayınları, İstanbul*, s. 80–81.

²¹⁴ Gülen, *Varlığın Metafizik Boyutu*, s. 377.

²¹⁵ Nahl, 16/99.

²¹⁶ Fazlur Rahman (1998), *Ana Konularıyla Kur'an*, Çev., Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara., s. 191.

²¹⁷ Fazlur Rahman, s. 195.

²¹⁸ Kırca, s. 198.

hissettirmeden) dolaşır.”²¹⁹ buyurmaktadır. Bu dolaşma, şeytanın insana vesvese vermesi şeklinde de gerçekleşebilir.

Bir de el-Vesvâs ibaresinin şeytan için isim olduğunu söyleyenler olsa da, bununla birlikte vesvas şehvetleri fısıldadığı vesveseye de denilmekte olduğu anlaşılmaktadır.²²⁰ Vesvese, akla gelen kötü, bozuk fikir, düşünce manasına olmasının yanında, kadınların ziynetlerinin sesi ve gizli, alçak sesle fısıldamak manasına gelen ”vesvas” sözcüğünden gelmektedir.²²¹ Şeytanın insana etki ettiğini ve insanı bir takım zorunlu davranışlara sevk ettiği anlaşılmaktadır. *“فَوَسْوَسَ إِلَيْهِ الشَّيْطَانُ قَالَ يَا آدَمُ (Âdem’e) vesvese verdi.”*²²² Şeytan her insana vesvese vererek etki etmeye çalışsa da, inananlar Allah’a (c.c) güvenip, ona dayananlar üzerinde nüfuz kuramamaktadır.²²³

İlâhî müsaadenin süresi kıyamet gününde dolduğu için İblis-Şeytan ve zürriyeti hâlen iş başındadır. Bu yüzden, insan kadim düşmanına karşı her zaman tetikte olmalı, onun şerrinden ve fitlemesinden Allah’a sığınmalıdır. Çünkü o daima Allah’ın inkâr edilmesini ister, insana boş vaatlerde bulunur, günahları cazip kılar, kötü alışkanlıklarla insanların arasına düşmanlık ve nifak sokar.

1.3.5. Bedeni İhtiyaçlar

İnsanın davranışlarının en önemli özelliklerinden birisi, bunların çok nedenli ve karmaşık olmasıdır. Davranışlar üzerinde dışarıdan olduğu kadar İnsanın içinden gelen birçok etkinin rolü olmaktadır.²²⁴

İnsanın fizyolojik ihtiyaçları, yaratılıştan kalıtım yoluyla gelirler. Hayvanlarda ve insanlarda ortak olan bu ihtiyaçlar onların yaşama, var olma ve beden dokusunun canlı kalabilmesi için gereken ihtiyaçlardan doğarlar.²²⁵ Bunlar, davranışlara kaynaklık eden

²¹⁹ Canan, İbrahim (ts.), *Kütüb-i Sitte*, Akçağ Yayınevi, İstanbul, s. 7/118.

²²⁰ Yazır, 114/4-5 ayeti tefsirinde.

²²¹ İsfahâni, s. “v-s-v-s” md.

²²² Taha, 20/120.

²²³ Kırca, s.200.

²²⁴ Baymur, s. 28.

²²⁵ Kara, s. 70-71.

tek sebep olmasalar da, davranışlar üzerindeki tesirleri ve yönlendirici rollerinin olduğu bilinmektedir.

Açlık ve susuzluk, insanın davranışları etkileyen bir faktör ve önemli bir etkidir. Bu iki motiv hayvanlarda çok yalın bir şekilde görülmesine karşın, insanlarda daha karmaşık ve şartlı bir görünüm arz eder.²²⁶ Kur'ân'da açlık ve susuzluğun insanı faaliyet ve davranışa sürükleyen önemli birer faktör olduğuna değinmektedir. وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاهُمْ لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاهُمْ إِنَّ...*Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin, sizin de onların da rızkını biz veriyoruz.*"²²⁷ Ve وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاهُمْ إِنَّ...*Çocuklarınızı açlık korkusuyla öldürmeyin. Onlara da size de Biz; rızık veririz. Muhakkak ki onları öldürmek, büyük bir günahdır.*"²²⁸ Bu ayetlerde, insanın açlık korkusu ile yavrularını dahi öldürmeye hazır hale gelebileceği ifade edilmektedir. Burada açlık sadece fizyolojik bir olay olarak görülmeyip, bilakis fizyolojik olaya alışkanlıklar ve kültür ortamının şartlandığı sosyal bir gerçeklik açısının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.²²⁹

Kur'ân'da susuzluk da etkileyici bir motiv olarak gösterilmektedir. وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ...*Musa, milleti için su aramıştı; «Asanla tasa vur» dedik; ondan oniki pınar fışkırdı herkes içeceği yeri bildi.*"²³⁰ Susuzluk açlık gibi ve hatta ondan daha etkili bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanın susuzluğa dayanma gücü, açlığa dayanma gücünden daha azdır. Ayette, susuzluğun Hz. Musa'yı su aramaya sevk ettiği ve O'nu etkilediği ifade edilmektedir. Susuzluk, Hz. Musa ve kavmini etkilediği gibi herkesi de etkilemekte ve insanı faaliyete sürükleyen en önemli fizyolojik motiv olarak karşımıza çıkmaktadır.²³¹ Bu ve benzeri etkiler evrenseldir. Açlık, susuzluk, lüzumsuz maddelerin bedenden atılması, dinlenme, uyuma, merak, duysal uyarılma ve analık gibi duyular buna örnek olabilirler.²³²

²²⁶ Kırca, s.188.

²²⁷ En'am, 6/151.

²²⁸ İsra, 17/31.

²²⁹ Kırca, s.188.

²³⁰ Bakara, 2/60.

²³¹ Kırca, s.189.

²³² Kara, s. 71.

Cinsi arzu, tatmin edilmesi zaruri olan duygulardan biridir ve bir ihtiyaçtır. Her ihtiyaç gibi, onun da tatmin edilmesi ve bu ihtiyacın giderilmesi gerekir. İslam dini, insanın faaliyete sürükleyen bu duygunun varlığını kabul etmekte ve bunun meşru yoldan izalesini de ister. Kur’ân, bunun varlığına şöyle temas etmektedir: زَيْنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النَّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُعْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَآبِ “Kadınlara, oğullara, kantar kantar altın ve gümüşe, nişanlı atlar ve develere, ekinlere karşı aşırı sevgi beslemek insanlara güzel gösterilmiştir. Bunlar dünya hayatının nimetleridir.”²³³ âyet-i kerimede, kadın çocuk ve mal sevgisinin insanlar için bezenip süslediği beyan edilmektedir. Allah (c.c), insanı yaratırken, bu duygu ile yaratmıştır.

Kur’ân’da, beşer fitratını korumak ve muhafaza etmek için, ondaki bu duyguların varlığını sürdürücü ve devam ettirici bazı kaideler ve kurallar ortaya konulmuştur. Cinsi arzuyu tatmin ve nesli devam ettirme kanunu, Kur’ân tarafından reddedilmemiş, bilakis bu duygunun ve arzunun giderilmesi için birtakım prensipler getirilmiştir.²³⁴ Kur’ân insanın duygu ve davranışlarını etkileyen bedeni ihtiyaçlarını dikkate almıştır.

1.3.6. Psikolojik Ve Sosyal İhtiyaçlar

İnsanın içinde yaşamış olduğu çevre, onun tutum ve davranışlar üzerinde belli oranda etkide bulunmakta, bu etkiyi de tabiat ve toplum olarak ikiye ayırmak mümkün olabilmektedir. Tabiatın insanın hem inanç hem de zihin yönünden etkisi olduğu bir gerçektir. Tarihin ilk çağlarında insanın tabiat olaylarına ya da tabiattaki bir varlığa tapma eğilimleri çevrenin etkisini göstermesi bakımından açık bir delil olma özelliğini taşımaktadır.

Özgürlük, insan için bir ihtiyaçtır ve insanların yaratılışında mevcut bulunmaktadır. Kur’ân’da; إِذْ قَالَتِ امْرَأَةُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ “İmran’ın karısı: «Rabbim, karnımdakini tam hür olarak sana adadım, benden kabul buyur, şüphesiz sen işitensin, bilensin.» demişti.”²³⁵ âyetiyle konuya temas edilmektedir. Özgür olmak isteği insanın davranışlarına farklı şekillerde tesir etmekte olduğunu anlamaktayız.

²³³ Âl-i İmran, 3/14.

²³⁴ Kırca, s.191.

²³⁵ Al-i imran, 3/35.

Sevgi, insanın genel anlamda bütün varlıklara, özel anlamda da bir insana karşı ilgi ve yakınlık duyması, ona içten ve samimi duygularla bağlanması anlamına gelmektedir. Sevgi kavramı, “mehabbet” ve “meveddet” kelimelerinin değişik formlarıyla birlikte Kur’ân’da yer almakta ve bu kullanımlar daha çok Allah (c.c), peygamber ve insan sevgisi üzerine kurgulanmış olarak kullanılmaktadırlar.²³⁶

Sevgi, bütün canlılarda görülen bir durumdur. Varlıkların karakter ve ruh yapılarına göre sevgini tezahürleri de farklılık arz etmektedir.²³⁷ Nasıl ki, atomun içinde nötron, proton ve elektron varsa ve bunları birbirine bağlayan şey çekim kuvveti ise; canlılar arasında çekimi sağlayan şey de sevgi duygusudur. Eskilerin ‘kuvve-i cazibe’ dedikleri şeydir.²³⁸

Doğuştan var olan, öğrenme ile elde edilemeyen ve değiştirilme imkânı olmayan, kendi nevi’leri için evrensel olan bir takım davranışlar sevki tabi olarak tanımlanmışlardır. Arının bal yapması, örümceğin durmadan ağlarını örmesi gibi davranışlar sevki tabi olarak değerlendirilmişlerdir. İnsanlar ve hayvanlarda ortaklaşa bulunan ve bir nev’e mahsus olan sabit ve değişmez fitri kuvvetler olarak da tanımlanır.²³⁹ Ancak içgüdü ya da sevk-i tabi ifadesi karşısında, Said Nursi’nin değerlendirmesi oldukça manidardır. O; Ehl-i dalaletin ve ehl-i felsefenin, o gayr-ı meşhur hislere; hata ederek sevk-i tabi dediklerini ifade ediyor. Ancak sevk-i tabi değil, bu hislerin belki bir nevi ilham-ı fitrî olarak insan ve hayvanı kader-i İlâhî’nin sevk ettiğini anlatıyor. Meselâ: Kedi gibi bazı hayvanlar; gözü hasta olduğu vakit, o sevk-i kaderi ile gider, gözüne ilâç olan bir otu bulur, gözüne sürer, iyi olur.²⁴⁰

İnsan, Kur’ân’ın beyanına uygun olarak, aklıyla nefesine, ruhuyla da aklına hâkim olur. Bu sebeple insan nefsi cihetiyle, içgüdüleriyle ve biyolojik motivlerle ilgilidir; ruh yönüyle de ebediyet âlemiyle ve ilmi Allah yanında olan daimî varlık sırrı ile alâkası vardır.²⁴¹ وَأَوْحَىٰ رَبُّكَ إِلَى النَّحْلِ “*Rabbin bal arısına vahyetti.*”²⁴² âyetiyle anlatılan “sevk-i ilahi” ve teshir manalarındaki ihsas ve iş’ara kadar pek çok çeşidiyle gayet geniş bir

²³⁶ Demirci, Muhsin (2005), *Kur’an’da Toplumsal Düzen*, Ensar Neşriyat, İstanbul, s.83.

²³⁷ Demirci, Muhsin, s. 84.

²³⁸ Tarhan, *Duyguların Dili*, s.65.

²³⁹ Kırca, s. 201.

²⁴⁰ Nursi, Said (1998), *Mektubat*, Işık Yayınları, İzmir, s.363.

²⁴¹ Semâlûti, *Nebil M. Tevfik (1995)*, Kur’an’a Göre İnsanın Psikolojik Yapısı, Çev., İsmail Durmuş ve Hâbil Şentürk, *Yeni Ümit*, Sayı: 29, Yıl: 8, Temmuz-Ağustos-Eylül.

²⁴² Nahl, 16/68.

alandaki cereyan etmekte olduğunu görmekteyiz.²⁴³ Sevki ilahi kâinata birçok varlıkta ve farklı boyutlarda ortaya çıkmaktadır. Allah, varlıkların mâhiyetlerine koyduğu bu ilâhi kanunlar ile mahluklarını teshir etmektedir. Onların ihtiyaçlarını gidermektedir.

2. BÖLÜM: SÛRUR / SEVİNMEK

Kur'an- Kerim, insanın hislerini, ruh hâllerini ve Rabbi ile alakalarını ele almaktadır. İnsan; en gizli, en mahrem duygularını; şükür, üzüntü, keder, tasa ve ihtiyaçlarını Rabbine açar. Çünkü çaresiz kalana bir çıkış yolu açacak, ona ummadığı yerden rızık verecek de O'dur.²⁴⁴ Maddi ve manevi karanlıklardan, sıkıntılardan ve endişelerden de O kurtaracaktır.²⁴⁵ Bu itibarla Kur'ân'da insanın hislerine değinilmiş ve bu hislere farklı yönleriyle işaret edilmiştir.

---

²⁴³ Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 3/105.

²⁴⁴ Talak, 65/2.

²⁴⁵ En'am, 6/63-64; Taha, 20/40.

Kur’ân-ı Kerim’de, insanın sürur / sevincine doğrudan veya dolaylı işaret eden kelimeleri tespit ettikten sonra, bu kelimeleri Kur’ân’ın anlam çerçevesi içinde ele alarak tahlil etmeye çalışacağız.

2.1. es-Sûrur (السورور) Kavramının Tanımı

Sûrur (سورور), insanın içinde ketmettiği, gizlediği sevinç halini ifade etme sadedinde kullanılmaktadır.²⁴⁶ Sûrur, insanın iç âlemindeki bir tür ferahlamadır. O, insandaki neşe halini ifade ederken, bunun hilafına olan hüznün insanın sıkıntı ve gamını ifade etmektedir.²⁴⁷ Neş’e ve sevinç manalarına gelen sürur; insanın içini ve dışını saran bir tür hoşnutluktur ki, her vicdanda farklı farklı hissedilse de hemen hepsi Allah’tan (c.c) gelen değişik dalga boyundaki “üns” esintilerinin insandaki lâtife-i rabbâniyeyi sarmasından ibaret görülmüştür.²⁴⁸ Her insan, sûruru, iç âleminin kabiliyetleri ölçüsünde farklı yoğunluk ve ölçülerde hissedebilir. Bu hal nefsin dünyevi ve uhrevi güven ve huzur içinde olmasından dolayı manevi hazdan göğsün genişlemesi, açılması şeklinde de anlaşılabilir.

Sûrur, insanın iç dünyasında yaşadığı, onun dış dünyasına taşmayan, davranışlarına yansımayan ancak insanın iç dünyasında tesirleri daha çok hissedilen sevincin bir boyutu olabilir. Bu durumla ilgili olarak “ولقاهم نصره” “Allah onların yüzüne parlaklık ve neşe verir.”²⁴⁹ Yüzlerde parlaklık, kalplerde ise sevinç sürur olur.²⁵⁰ Sûrur, her ne kadar insanın iç dünyasında yaşadığı bir sevinç hali olarak tarif edilse de bu keyfiyete ait tezahürlerin insan simasında izlerinin görüleceğini anlaşılmaktadır. İçinde sevinç yaşayan bir insanın bu sevinç ve sürur hâlinin izleri simasına akseder. İnsanın yüzü ve bakışlarının sürurla dolması, mutluluğu ifade de sözden çok daha etkilidir. Bedenin buna iştirak etmesi, sûruru sözle ifade etmekten daha tesirlidir.

Kur’ân’ın pek çok yerinde, hedefsiz ve akıbeti meçhul sevinçlerin yerilmesine karşılık, Allah (c.c) ve ulûhiyete ait maârif; Peygamber ve nübüvvetin vaat ettiği şeyler; İslâm ve O’nun insanlığa armağanları; “Ve sevinçle döner وَيَنْقَلِبُ إِلَىٰ أَهْلِهِ مَسْرُورًا”

²⁴⁶ İsfahâni, “s-r-r” md.

²⁴⁷ İbn Manzur, “s-r-r” md.

²⁴⁸ Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, s.100.

²⁴⁹ İnsan, 76/11.

²⁵⁰ Zemahşeri, 76/11 ayeti tefsirinde.

yuvasına..”²⁵¹, *وَلَقَاهُمْ نَضْرَةً وَسُرُورًا*, “Allah onların yüzlerine behçet ve güzellik, gönüllerine de sevinç verir.”²⁵², ayet-i kerimesi gibi pek çok ilâhî beyanla vurgulanmaktadır. İnsanlar, hüsnü akıbetlerine karşılık, neşe’nin, sevincin, inşirahın zevki ve lezzetini duyarlar. Allah Resulü’nün (s.a.s) sûrur hissettiği veya sürurlu bir hâdiseyle ya da sürur veren bir durumla karşılaşınca Allah'a şükretmek üzere secde ettiği anlatılmaktadır.²⁵³ Bundan da insanın ruh ikliminde sürurun oluşturduğu tesiri ve kıymetini anlamaktayız. Sürür, sadece insandaki bir sevinç hali olarak kalmayıp Allah’a şükür vesilesi de olmaktadır.

Sürür’un, ahirete bakan veçhesi itibariyle, kişinin cennette ehlinin, ailesinin yanına sürur içinde döneceği ve bunun nedeni ise Allah’ın (c.c) kişinin kendisine olan fazlı ve ikramı dolayısıyla olacağı anlaşılmaktadır.²⁵⁴ Âhiretteki sürur ile dünyadaki sürurun durumu ise, dünyada hissedilen sürurun âhirette duyulan sürurun zıddı olacağı: “Çünkü o, dünyada, adamlarının yanında iken zevk içindeydi.”²⁵⁵ âyetiyle ifade edilmektedir. Çünkü dünyada mesrur, akibeti hakkında düşünmeden, ailesi ve dostlarıyla beraber gaflet içinde, neşe ve zevk ile yaşamının âhret mutluluğuna mani olacağı anlaşılmaktadır. Zira cennet ehli dünyada mehâfet ve gözü yaşlı hüznü bir hayat yaşarken, cehennem ehli ise dünyada sürur ve gülüşler ile neşeli bir hayat sürmüşlerdir.²⁵⁶ Bunun neticesinde biri âhret nimetleri ile mesrur olarak mükâfatlandırılırken, diğerleri ise, önlerinde uzun bir hüznü ve kederi karşılık olarak

2.2. Sûrur / Sevinmek Kavramına Yakın Kavramlar

İnsanların duyguları, temel duygular ve yüksek duygular olarak iki şekilde ele alınır. Temel duygular; cinsellik, saldırganlık, açlık, susuzluk gibi diğer canlılarda da var olan duygulardır. Ancak insan bunlardan farklı olarak yüksek duygulara da sahiptir. İnsan, hayatında sevgi, hayret, öfke, korku, üzüntü, sevinç gibi duyguları yaşar. Ancak bunlar tek bir duygu gibi ele alınmamalıdır. İnsandaki yüksek duygular küme kümedir. İnsanda üç duygu öbeği vardır. Bunlar; sevgi, korku ve güvendir. Bu kümelerin içinde

²⁵¹ İnşikak, 84/9.

²⁵² Dehr, 76/11.

²⁵³ Ebû Dâvud, es-Sicistâni (1981), *Sünen-i Ebi Dâvûd*, Çağrı Yayınları, İstanbul, Cihâd 174; Tirmizî, Siyer 25; İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini (1992), *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul, İkâmet 192.

²⁵⁴ İbn Kesir, Ebu’l Fida İsmâil b. Ömer (1996), *Tefsiru’l Kur’âni’l Azim*, Daru’l Fikr, Beyrut, 3/614.

²⁵⁵ İnşikak, 84/13.

²⁵⁶ Sâbuni, Muhammed Ali (1994), *Safvetü’t Tefasir*, Dâru’l Kalemî’l Arabî, Halep, 3/538.

alt duygular vardır. Sevgi duygusunun içinde şefkat, merhamet, iyilik gibi hisler bulunur. Korkunun içinde nefret, düşmanlık, utanma ve öfke saklıdır. Güven duygu takımının içinde ise sadakat, gayret ve doğruluk benzeri alt duygu gurupları vardır.²⁵⁷ Duygular da adeta renklerin tonları gibi farklı boyutlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla sürur/sevince dair duyguların da kendi anlam alanlarında farklı anlam boyutları vardır. Sürur ve sevinç duygusu, tek bir duygu gibi anlaşılmamalıdır. O da renklerin tonları gibi farklı anlam tonları ile Kur'ân'da zikredilmiştir.

İnsanın “sürur/sevinç” hâlini ifade etmek için Kur'ân-ı Kerim'de farklı kelimeler kullanılmıştır. Bu kelimeler, insandaki sürur hâlinin farklı boyutlarını ifade etmektedirler. Biz de bunları sürur kelimesine olan yakın anlamlara gelmelerinden dolayı “Sürur/Sevinmek Kavramına Yakın Kavramlar” başlığı altında ele alacağız.

2.2.1. es-Sâd (السعد)

Kısmetli, talihli olmak manasına gelen سعد (s-a-d) kelimenin tersi نحس (n-h-s) talihsizlik, bahtı kara ve kısmetinin olmaması manasına gelmektedir. Allah (c.c) onu muvaffakiyetli başarılı, talihli, mutlu kıldı veya mutluluk hâli içine koydu manasında الله اسعده şeklinde kullanılmaktadır. Bahtlılık, mutluluk; insanın iyiliklere ermesine Allah'ın yardımcı olması; şansının yaver gitmesidir. Bu mutluluk ve saadete sahip adam, kimse ve topluluğun durumunu ve keyfiyetini ifade etmek için قوم -رجل سعيد şeklinde kullanımlar vardır.²⁵⁸ Saadetin zıddı şekavettir. Saadet (bahtiyarlık), şekavet (bedbahtlık) birbirinin tersidir.²⁵⁹ Bu kökten müfâ'ale vezninde müsâ'ade mutluluk doğuracak işlere yardımcı olmak anlamına gelir.

Saadetlerin, mutlulukların en büyüğü ise inanan için cennette olacaktır. Bu durumu:

فمنهم شقي وسعيد²⁶⁰ “Mesut olanlar ise cennettedirler.”²⁶⁰ وأما الذين سعدوا ففي الجنة²⁶¹ “Artık onlardan kimi şakidir, kimi de saiddir.”²⁶¹ âyetlerinin beyanlarıyla Allah Teâla bildirmektedir. İlâhi beyanın ifade ettiği saadet ve şekâveti âhîret için Allah (c.c)

²⁵⁷ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 46–47.

²⁵⁸ İbn Manzur, 3/213.

²⁵⁹ İsfahâni, “s-a-d” md..

²⁶⁰ Hûd, 11/108.

²⁶¹ Hûd, 11/105.

kimin hakkında yazmışsa onun said ya da şaki olacağı anlaşılmaktadır. Ayette “şaki”nin “said”den önce gelmesi uyarı, ikaz ve tembih içindir.²⁶²

Saadet, iki kısımda müteâla edilmektedir. Birincisi; Allah’ın (c.c.) rızasına, lütfuna, tecellisine ve kurbiyetine mazhar olmaktır. İkinci saadet ise; cismanî yani maddi olan saadettir. Maddi olan saadetin esasları; mesken, yeme-içme ve nikâh olup, bu üç esasın derecelerine göre maddi, cismânî saâdet değişebilmektedir. Bu kısım saadeti, ikmal ve itmam eden, hulûd ve devamdır.²⁶³ Yukarıdaki hakikatlerin ışığında; hakiki saadet Allah’ın (c.c) yardımı ile onun lütfuna mazhariyetin verdiği huzur ve sükûn olup, dünya saadetlerinin geçici olduğu, bu saadetlerin zevalini düşünmenin bile insana bir üzüntü verdiği, nimetlerin ve lütufların âhirette devam ettiklerinden dolayı, âhiretin saâdetinin de devamlı olacağı anlaşılmaktadır.

2.2.2. el-Ferah (الفراح)

Kısa süreli olmak üzere, geçici bir lezzet, hoşya giden bir şey ya da durumdan dolayı insanın göğsünün genişleme halini ifade etmek için فرح (f-r-h) kullanılmaktadır. İnsanın “ferah” ile ifade edilen göğsünün genişleme hâli daha çok bedeni ve dünyevi, yani maddi lezzetlerin tesiriyle oluşmaktadır.²⁶⁴ Kısa süreli de olsa insanın nefsinde yaşamış olduğu bu keyfiyeti Kur’ân, şımarma olarak tarif ederek, bu tarz bir sevinmede insanın takınması gereken tutumu tarif etmektedir. لكيلا تأسوا على ما فاتكم ولا تفرحوا بما آتاكم (Allah bunu) elinizden çıkana üzülmeysin ve Allah’ın size verdiği nimetlerle şıarmayasınız.” diye açıklamaktadır.²⁶⁵ İnsan, kendisine verilen şeyler karşısında meşru olarak ferah hisseder.²⁶⁶ İnsan yağmurun yağması, rahmetin maddi olarak gelmesi yönüyle, maddi rahmet insanın göğsünü genişlemesine vesile olmaktadır.

İnsan, kaybettiği dünya nimetlerinden ötürü gamlanıp üzülmenin yanında Rabbimin takdiri böyle imiş diye teselli bulup gücünü korumalı. Ve kendisine vermiş olduğuna güvenip bel bağlayıp kibirlenmemelidir. Çünkü hepsinin takdir edilmiş olduğuna imanı

²⁶² Şevkânî, Ali İbn Muhammed (1963), *Fethû'l - Kadir*, Dâru'l-Fikr, Kahire, 11/105 ayeti tefsirinde.

²⁶³ Nursi, Said, *İşârâtü'l-İ'câz*, s.128.

²⁶⁴ İsfahânî, “f-r-h” md.

²⁶⁵ Hadid, 57/23.

²⁶⁶ Cezâiri, Ebû Bekir Câbir (1995), *Eyseru't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 57/23 ayeti tefsirinde.

olan, kalpleri Allah Teâla'ya (c.c) bağlı, hakka saygı duygusu besleyen kimseler O'nun (c.c) hâdiseler ile ortaya çıkardığı acı, tatlı kaza ve kader görüntüleri karşısında insan olarak üzüntü duyar. Üzülse veya duygulansa da kendini şaşırılmaz, ne gamın ızdırabına ne de sevincin gurur ve heyecanına kaptırmaz. Hepsinin haktan indiğini ve nice gizli hikmetleri bulunduğunu bilerek her iki halde de gönlünü, Allah'ın (c.c) mağfiret ve hoşnutluk neş'esine bağlayıp alçak gönüllülük ve rıza hisleriyle vazifesine bakar. Hem Allah çok övünen kibirlilerin, kendini beğenmişlerin hiçbirini sevmez.²⁶⁷ İnsana dünyada lütuf olarak verilen ve onun gönlünde neşe esintileri oluşmasına vesile olan dünyalıklar, insanın onlara layık olması ya da tamamen çalışmasının eseri olmamaktadır. Bunlar tamamen Allah'ın (c.c) takdiri ve onun Rahmet hazinelerindedir. İnsanın, kendindeki bu imkânlar elinde iken şımarmaması gerekirken, elinden de gidince tamamen kendini kaybetmemesi gerektiği anlaşılmalıdır.

Allah'ın (c.c) ferahlamaya ruhsat vermesinde bir ölçünün olduğunu da görmekteyiz. Zira insana verilen bu keyfiyeti, insanın tamamen ortadan kaldırması mümkün olmadığından, insanın bunu hangi alan için istihdam edilmiş ise o istikamette kullanması gerekmektedir. *فبذلك فليفرحوا* “Allah Teâlâ'nın fazlı ile ve rahmeti ferahlansınlar.”²⁶⁸ Allah'ın fazlı iman, rahmeti Kur'ân'dır. O'nun fazlı İslam, rahmeti onu kalplerde süslemesidir. Ya da Allah'ın fazlı İslam, rahmet ise sünnettir. İman ve cennet gibi farklı yorumlarla ilâhi beyan anlaşılmalıdır.²⁶⁹ Allah'ın fazlı ve rahmeti olan iman, İslam, Kur'ân sünnet veya cennet gibi insanı asıl sevince taşıyacak manevi boyutu olan şeylere sahip olmaktan dolayı gerçek ferah ve sevinç yaşanabilir. Kısa süreli de olsa Allah'ın (c.c) insanın göğsüne verdiği ferahlamayı, ondan bilmeli ve böyle bir sevincin kendini şımarmaya sürüklemesine imkân tanımamalıdır.

Mutluluk ve neşenin, söz ve dille tasvir edilmesinde kelimeler kifayetsiz kaldığı yerde, duyguları anlatmada daha etkin olan beden delil olması ön plana çıkmaktadır.²⁷⁰ İnsanın davranışları ve beden hali sözden daha etkili bir etki meydana getirir. İşte

---

²⁶⁷ Yazır, 57/23 ayeti tefsirinde.

²⁶⁸ Yunus, 10/58.

²⁶⁹ Beğavi, Ebu Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd (1993), *Meâlimu't-Tenzil*, Dâru-Taybe, Riyad, 10/58 ayeti tefsirinde.

²⁷⁰ Kara, s. 426.

kısa süreli ve maddi bir lezzetin hoş gitmesinden dolayı yaşanan sevinç hali ile göğsün genişlemesi ferah ile anlatılmaktadır.

2.2.3. el-Felah (الفلاح)

"Felâh" aslında "felâhat" gibi "yarmak" mânâsıyla ilgilidir ki, önündeki engeli yarıp, kendini kurtarmak ve istediğine ermek yani zafer bulmak manasına gelmektedir. Bu anlamda kullanıldığında; mü'minler, dünya, tabiat ve şehvet engellerini yarıp, gaybda gizlenen dileklerine eren ve ahirette sonsuz kurtuluşa erenler olacaktır.²⁷¹ "Felâh", arzulanan ve talep edilen şeyi elde etme, bu nimet ve hayırların devam etmesini istemek manâlarına da gelmektedir.²⁷² el-Felâh, fevz, umduğunu ele geçirmek/umduğuna nail olmak kurtuluşa ermek manâsında gelirken, 'Eflaha' ise, mutlu bahtiyar manasında kullanılmaktadır.²⁷³

Felâh, iki anlamda kullanılmıştır. Dünyada felâh, dünya hayatının hoş, güzel hale gelmesini sağlayan saâdetleri elde etme, kazanma şeklindedir.²⁷⁴ فأولئك هم المفلحون ²⁷⁴ "İşte onlar, felâha erenlerin kendileridir."²⁷⁵ Uhrevi felâh ise; fenâsı olmayan bekâ, fakirliği olmayan zenginlik, zilleti olmayan izzet, cahilliği olmayan ilim olarak anlaşılmaktadır.²⁷⁶ Hakiki felâh, kulun, dünyada kaçtığı şeylerin şerrinden emin olması, âhîret için Allah'tan (c.c) talep ettiği şeylere nail olup,²⁷⁷ cennette yüksek derecelerin ihsan olarak kendine verilmesidir.²⁷⁸ Bâki nimetlere nâil olmaktan dolayı kul mutlu ve bahtiyar olur.²⁷⁹

Felâh, insanın zorlukları aşarak maddi ve manevi sahada umduğuna nail olması ve bundan dolayı da yaşamış olduğu sevinç halidir. İnsan, dünyadaki sıkıntıları, maddi problemleri yarıp geçtikten sonra elde ettiği şeylerden dolayı geçici ve kısa da olsa sevinç ve sürur hisseder. Muvaffakiyetinden dolayı mutlu olur. Aynı şekilde insan

²⁷¹ Yazır, 2/5 ayeti tefsirinde.

²⁷² İbn Manzur, 2/547.

²⁷³ Süleyman, Mukâtil b. (2004), *Kurân Terimleri Sözlüğü*, Çev., M. Beşir Eryarsoy, İşâret Yayınları, İstanbul, s. 424.

²⁷⁴ İsfahâni, "f-l-h" md.

²⁷⁵ Tegâbun, 64/16, bkz. Haşr, 59/9, Lokman, 31/5, Bakara, 2/5, Mücadele, 58/22, Alâ, 87/14, Şems, 91/9, Mü'minun, 23/1-117, Haşir, 59/9.

²⁷⁶ İsfahâni, "f-l-h" md.

²⁷⁷ İbn Kesir, 1/29.

²⁷⁸ Sâbuni, 1/32.

²⁷⁹ Vâhidî, Ali b. Ahmed (1415), *el-Veciz fî Tefsiri'l-Kitabî'l-Aziz*, Dâru'l-Kalem, Beyrut, 2/5 ayeti tefsirinde.

dünya hayatının çekiciliğini yarıp kurtulduğunda, nefsin isteklerini yarıp geçtiğinde, âhirette bunları arkasında bırakmış olmanın mutluluğunu, ebedi mutluluk olarak yaşayacaktır. Dünyanın gamını, kederini, sıkıntısını geride bırakmış, Allah'ın rızasını yakalamış olmanın bâki hazzını duyacaktır. İnsan, dünyada kaçtığı şeylerin şerrinden emin olmanın verdiği mutluluğu âhirette yaşayacaktır.

2.2.4. et-Tebşîr (التبشير)

“Tebşir etmek”, müjdelemek, muştı vermek, sevindirici bir haberin sonucunu bildirmek olmasına rağmen Kur’ân’da alaylı bir şekilde inkârcılara azabın müjdenmesi anlamında da kullanılmaktadır.²⁸⁰ Kur’ân, mü’minleri sürekli bir biçimde, yaptıkları salih amellerinin karşılığı olarak müjdelemektedir. Ya da Hz. Peygamber’e (s.a.s) “onları müjdele” hitabıyla durum ifade edilmektedir.²⁸¹ Aynı zamanda kâfirlerin âhirette maruz kalacakları azap, beşâret lafzı ile istihza üslubu kullanılarak gelmiştir.²⁸² Allah’a isyan etmeyi fitratlarının bir yanı haline getiren, kendini yaratana karşı isyan içinde bulunanları Kur’ân, “elim bir azabı” müjdelemektedir. Kötü bir şey bir insana müjdeleme olarak söylenilmez. Daha çok haber verme şeklinde anlatılır. Allah, kâfirlere azabı beşâret lafzı ile istihza yolu ile haber vermektedir. Bu bir insanın moralini bozma ya da hislerini alt üst etmek için yeterlidir.

Beşâretin bir boyutu da sadık rüyalar olduğu ifade edilmektedir. Bu konuda "Resûlullah'a (s.a.s); "Dünya hayatında da, ahirette de müjde onlarıdır.." (Yunus, 10/64) ayeti hakkında sorulunca; "Burada kastedilen müjde sâlih rüyadır. Mü'min kul onu görür veya kendisine gösterilir."²⁸³ buyurmuştur. Bu hadisin ifade ettiği manadan, verilen müjdenin sadık ve sâlih rüyaların mü'minleri sevindireceği ve beşâretin bir yönünü teşkil ettiği anlaşılabilir.

İnsanlar, hoşlarına giden bir haber ya da beklemedikleri bir konuda bir müjde ile karşılaştıklarında mutlu olur. Bu mutluluktan dolayı bir heyecan yaşanır. Kalbin hızlı

²⁸⁰ Bkz., Tevbe, 9/3, Yasin, 36/11, Âli-İmran, 3/21, Nisa, 4/138.

²⁸¹ Bkz., Hicr, 15/53-54-55, Âli-İmran, 3/171, Yunus, 10/64, Furkan, 25/22, Hud, 11/69, Yusuf, 12/19, Rum, 30/46.

²⁸² Hâzin, Ali b. Muhammed (1313), *Lûbâbu't-Te'vil fi Maâni't-Tenzil*, Matba'atü'l-Ezheriyyeti'l-Mısrıyye, Mısır, 9/3 ayeti tefsirinde.

²⁸³ Tirmizi, Rû'ya 3; Yıldırım, Suat (2006), *Peygamberimizin Kur'ân-ı Tefsiri*, Akademi Yayınları, İstanbul, 1/120.

çarpması sonucu kan vücuda daha hızlı yayılır ve bu mutluluk emaresi insanın simasında değişim olarak tezahür eder. Kelimenin kökünde, derinin dış yüzü ve mutluluk anlamı olmasından dolayı sevincin bu boyutu insanın yüz derisinin gevşemesi olarak ortaya çıkmaktadır.

2.2.5. el-Habr (الحبر)

Beğenilen, güzel, iyi veya hoş bulunan eser, iz alamet manalarına gelmekte olan h-b-r/حبر,²⁸⁴ bir şeydeki güzellik, letafet ve parlaklık manalarında da kullanılmaktadır. Ehl-i kitap'tan ya da Müslüman olması fark etmemekle birlikte genel olarak âlimlerin, ilmi durumunu ifade etmek için de kullanılmaktadır. Kelimenin "habru ya da hibru" şeklinde mi kullanıldığı konusunda farklı kanaatler vardır.

"Habru", nimet anlamında kullanılmıştır. *"Artık onlar bir bahçede sevinç içinde kalırlar."*²⁸⁵ âyeti, insanlar âhirette öyle sevindirilir ki, kendilerine bahşedilen nimetlerden dolayı oluşan sevincin eseri, izi üzerlerinde zuhur edeceğini, ortaya çıkacağını anlatmaktadır. الحبرة ifadesinin burada, cennette şarkı duyma, işitmeden ibaret olduğunu ifade etmektedir. Bu konuda; يحبرون ifadesinin, cennette nail olunan tam bir nimeti ifade ettiği ya da cennet ehlinin zikri olacağı şeklinde farklı kanaatler vardır.²⁸⁶ Araplara göre حبر; "Neşe ve sevinç" anlamındadır. Bu ifade Arapların; "Onun dişleri üzerinde bir iz, eser vardır" tabirlerinden türetilmiştir. Buna göre; "sevinirler" ifadesi üzerlerinde nimetlerin etkileri, izleri açıkça görülür anlamındadır.²⁸⁷ İnsanlara verilen nimetten dolayı memnuniyet ve mutluluk izleri, insanın üzerinde letafet ve parlaklık olarak ortaya çıkar.

ادْخُلُوا الْجَنَّةَ أَنْتُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ تُحْبَرُونَ *"Siz ve eşleriniz cennete girin; sevinç içinde ağırlanacaksınız."*²⁸⁸ İlahi beyanında, cennette ikram edilen nimetler ve kendilerine yüksek derecelerin lütfedilmekte olduğu ifade edilmektedir.²⁸⁹ Dolayısıyla, insanların sevinci, neşesi yüz hatlarından ve davranışlarından taşarak, büyük bir mutluluk içinde

²⁸⁴ İsfahâni, "h-b-r" md.

²⁸⁵ Rum, 30/15.

²⁸⁶ İbn Manzur, 4/158.

²⁸⁷ Kurtubi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (1988), *el-Câmi'u li Ahkâmi'l Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut, 30/15 ayeti tefsirinde.

²⁸⁸ Zuhurf, 43/70.

²⁸⁹ İbn Manzur, 4/158.

cennete girecekleri anlaşılmaktadır. Onlar için canlarının çektiği her şeyin cennette bulunduğu, insanın canın çektiği şeylerin yanı sıra, orada gözlerin de gördüklerinden zevk alacağı anlaşılmaktadır. Onlara yönelik ikram hem eksiksizdir, hem de göz zevkini okşayacak kadar güzeldir.²⁹⁰ İnsanın duyguları soyut bir kavram olarak durmaz. Beyin; sevgi, nefret, üzüntü, mutluluk ve benzeri hislerin karışımından bir formül üretmektedir. İnsan mutlu olduğu zaman akyuvarlar daha aktif duruma gelmektedir. Bu durumda beden hastalıklar karşısında daha aktif olmaktadır. İşte beden ile sevinç, mutluluk arasında böyle bir irtibat vardır.²⁹¹ İnsanların hoşuna giden, tatmin oldukları, kendilerine ikram edilen bir güzellik karşısında, insanda bu ikramın, sevincin izleri ortaya sevinç olarak çıkmakta ve tezahür etmektedir. Beğenilen hoş giden bir şeyin izi maddi olarak da insanın üzerinde ortaya çıkmaktadır. İnsanın sevinci sadece duygusallıktan ibaret kalmayarak, maddi planda da bazı görüntüleri olmaktadır.

2.2.6. er-Recâ (الرجاء)

Kuyunun, semanın (gökyüzü) ve bu ikisi dışındaki diğer şeylerin yanı, kenarına recâ/رجا denilmektedir. Çoğulu ise أرجاء dur. Ayette kullanımı; *“Melekler de onun kenarlarındadır.”*²⁹² şeklindedir. Bir şeyin kenarını, yanı başını ifade etmek üzere “reca” kelimesi kullanılır.

Recâ/رجاء , içinde bir meserretin, sevincin veya mutluluk sebebinin bulunacağı bir şeyin, bir olayın meydana gelmesini iktiza eden, gerektiren zan, beklenti ve umma demektir.²⁹³ *“Neden siz Allah için bir vakar ummazsınız?”*²⁹⁴ *“أولئكَ يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللَّهِ”*²⁹⁵ *“Allah’ın rahmetini umarlar.”*

İyi bir şeyi bekleme ve elde edebilme ümididir. Allah’ın lütuf ve ihsanlarını umma hissi, gelecek adma emellerle dopdolu olma ve arzu edilen şeylerin elde edilebileceği düşüncesiyle yaşama manalarına gelen recâ, tasavvuf ehlince de: “Gönülden istenen

²⁹⁰ Kutub, 43/70 ayeti tefsirinde.

²⁹¹ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 108.

²⁹² Hakka, 69/17.

²⁹³ İsfahâni, “-r-c-e” md.

²⁹⁴ Nuh, 71/13.

²⁹⁵ Bakara, 2/218, Bkz., Nisa, 4/104, Yunus, 10/7-11-15, Nur, 24/60, Furkan, 25/21-40, Casiye, 45/14, Nebe, 78/27.

bir şeyin tahakkuk etmesi inancıyla, onun meydana geleceğini ümit etme ve bekleme” şeklinde tarif edilmiştir.²⁹⁶ Bu itibarla, hasenat adına bir şeyi işleyip kabulünü beklemek, kezâ ma’siyetten tevbe edip hüsn-ü kabul göreceği düşüncesiyle ümitlenmek birer recâ olarak görülmüştür.

Recâ, bir temenni değildir; temenni, herhangi bir tasavvur ve beklentinin meydana gelmesi mevzuunda kat’iyeti bulunmayan, dolayısıyla da ümit vaat etmeyen kuru bir intizar olmasına mukabil, recâ; matluba ulaştıracak bütün vesileleri değerlendirip, rahmeti ihtizâza getirme yolunda peygamberâne bir basîret ve şuurla bütün ilticâ kapılarını zorlamanın adı ve unvanı olarak değerlendirilmektedir.²⁹⁷ Hz. Peygamber (s.a.s) ölmek üzere olan bir gencin yanına girer ve hemen sorar: "Kendini nasıl buluyorsun?" "Ey Allah'ın Resulü, Allah'tan ümidim var, ancak günahlarımdan korkuyorum" diye cevap verir. Hz. Peygamber’de (s.a.s) şu açıklamayı yapar: "Bu durumda olan bir kulun kalbinde ümit ve korku birleşti mi Allah o kulun ümit ettiği şeyi mutlak verir ve korktuğu şeyden de onu emin kılar."²⁹⁸ Recâ, güzel ve hoşâ giden bir şeyin kenarına, yanı başına gelmektir. Kuvvetli bir ümit ve beklenti hissi oluşmaktadır.

Recâ ve ümit adına insanın fitratında en ufak bir ihtimalle de olsa umutlanma eğilimi vardır. Ümit, insanı olumlu duygulara taşımaktadır. Ümit duygusunun gizli bir yönü vardır. Beklentisi olan ve bunları kollayan insanlar, en ufak detayları fark eder ve bunlara büyük bir ümitle bağlanmaları sonucu muvaffak olurlar. Ümit duygusunun, sevgi ve güven duyguları ile yatay bir ilişkisi söz konusudur. Bunlar büyük işler başarmak isteyen ve hayata tutunmak isteyenler için oldukça önemlidir.²⁹⁹ Ümit ve güven duygusunu birleştiren insanların önemli projeleri vardır. Allah’a güvenen bir insan için ise âhîret hayatı adına güzel beklentileri olur.

Ümitsiz insan, gayretsiz olur ve çabalamaz. Ancak ümit tek başına kısa süreli bir hareket sağlayacağından, emellerle birleşmelidir ki insan sonuca ulaşabilsin.³⁰⁰ Ümit de tek başına insanı hedeflerine taşıyamamaktadır. Başka duygu ve hedeflerle birleştiğinde gücü artmaktadır.

²⁹⁶ Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/66.

²⁹⁷ Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/65–66.

²⁹⁸ Tirmizî, *Cenâiz* 11; İbnu Mâce, *Zühhd* 31.

²⁹⁹ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 86.

³⁰⁰ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 88.

2.2.7. es-Sükûn (السكون)

“es-Sükûn”, Arapça’da harflerin sıfatlarını belirtmek için kullanılan bir ifadedir. Arapça’da bir harf, ya harekeli ya da sakin olur. Varlıkların bir sıfatı olarak sükûn, hareketliliğe zıt bir var oluş durumudur. Bir şeyin hareketliliğinin son bulup sabit, durağan hale gelmesine “es-sükûn” denilir. Sakinleşen, sessizleşen, yatışan her şey hakkında “sekene” fiili kullanılır. Konuşanın susması, yağmurun kesilmesi, öfkenin dinmesi hadiselerinde olduğu gibidir. Bir mekânın ikamet yeri edinilmesi de “sekene” fiiliyle anlatılır.

Şiddetli korkunun neden olduğu sıkıntı, tedirginlik, huzursuzluk anında Allah’ın kullarının kalbine yerleştirdiği iç huzuru, gönül rahatlığı, ağır başlılık, sakinlik “es-sekine” kelimesi ile ifade edilir. Yorgunluğun ardından dinlenmek, istirahat etmek de “es-sükûn” lâfzıyla ifade edilir.³⁰¹ “Sükûn” kavramı, bir tür durulma, sakinleşme, doyuma ulaşma, rahatlama, gerilimden kurtulma, dalgaların dinmesi ve insanın sakinleşmesi mânâlarına gelir ki, hafiflik, huzursuzluk, kararsızlık ve telâşın zıddı şeklinde de anlamak mümkündür.

Sekine, tasavvuf erbâbınca da; gaybî vâridatla kalbin oturaklaşması olarak görülmüştür. Böyle bir kalb, sürekli bir dikkat ve temkin içinde ruhani âlemleri kollayıp, lâhutî esintileri yakalama peşinde olur. Sekine, bazen, sezilip-sezilmedik gizli işaret ve emâreler şeklinde zuhûr edebilmektedir.

Üseyd b. Hudayr’ı, Kur’ân okuduğu (Bakara suresi) esnada ve daha başkalarını farklı durumlarda bürüyen buğumsu şeyleri hatırlayabiliriz ve bunlar hakkında Hz. Peygamber’in (s.a.s); "Onlar melâike idi. Senin sesine gelmişlerdi. Öyle ki, sabahleyin herkes onları seyredilecekti, çünkü halktan gizlenmeyeceklerdi."³⁰² ifadesi, meleklerin sekine ile olan irtibatını ortaya koymaktadır.³⁰³

“*Îmânlarına iman katmak için mü’minlerin kalplerine sekîne ve emniyet indiren O’dur.*” meâliyle; هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيمَانِهِمْ

³⁰¹ İbn Manzur, 13/210, Tahânevî Muhammed Ali İbn Ali İbn Muhammed (1998), *Keşşâfu Istilâhâti'l-Funûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2/419-421.

³⁰² Buhâri, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (ts.), *el-Câmi'us-Sahih*, el-Mektebetü'l İslâmiyye, İstanbul, Fedailu'l-Kur'ân 15; Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. Haccâc (ts.), *Sahih-u Müslim*, D. İhyâi't-Tûrâsi'l Arabî, Beyrut, Müsâfirîn 242.

³⁰³ İsfahâni, “s-k-n” md.

anlatılan sekine, aczini idrak etmiş ve ihtiyaçlarının şuurunda olan mü'minlere şevk olmak üzere ilâhî bir teyit olarak anlaşılabilir. Bu teyide mazhar olmuş bir mü'min artık dünyevî korku, tasa ve endişelerle sarsılmayacağı gibi, aynı zamanda onunla iç ve dış âhenge ulaşıp bir huzur insanı hâline gelmesi de söz konusudur.

2.2.8. et-Tuma'ninetu (الطمأنينة)

T-m-n/ طمن kökünden türeyen itmi'nân, sakin ve kararlı olmak, bir kimseye yahut bir nesneye kalben bağlanıp, onunla sükûnet bulmak yahut sıkıntı ve gerginlikten kurtulup sükûnete ermek anlamına gelir.³⁰⁴ Huzursuz, rahatsız edildikten sonra sakinleşmek, rahatlamak veya huzur bulmak olarak da tanımlanmıştır.³⁰⁵

Kur'ân'da bu kök, maddi ve manevi her türlü tehlikeden, şek ve şüpheden uzak olmak,³⁰⁶ manevi doygunluğa ulaşmak,³⁰⁷ insanın zihnine gelebilecek her türlü suale cevap bularak zihni ve kalbi bir rahatlığa kavuşmak,³⁰⁸ gibi anlamları ifade etmektedir.

İtmi'nân, kalbin sallantıdan sonraki sükûnetidir. İçteki telaş ve helecanın kesilmesi ile asıl olan kalp oturması, yürek ısınması gönül rahatı tabir olunan huzur ve sükûn halinin adıdır. İtmi'nân imandan ileri keyfiyet olup, iman ile zikrin bir meyvesidirler.³⁰⁹ Bunlar her zaman tecrübe edilmesi mümkün olmayan manevi hallerdir. Her zaman ortaya çıkmazlar.

İtmi'nân, özellikle resullere ve mü'minlere nispet edilmektedir. Öldükten sonraki dirilişin mahiyetini öğrenmek isteyen Hz. İbrahim'in (a.s) arayışının, meraklı sorularının sebebini Allah (c.c) kendine sual edince, Hz. İbrahim (a.s) bunu kalbinin itmi'nân bulmasına bağlamaktadır.³¹⁰ *وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمِنْ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَأَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ* “*İbrahim Rabbine: Ey Rabbim! Ölüyü nasıl dirilttiğini bana göster, demişti. Rabbi ona: Yoksa inanmadın mı? dedi. İbrahim: Hayır! İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için (görmek istedim), dedi. Bunun üzerine Allah: Öyleyse*

³⁰⁴ İbn Manzur, 13/268.

³⁰⁵ İsfahâni, “t-m-n” md.; Mukâtil, s.151-153.

³⁰⁶ Nisa, 4/103; İsfahâni, “t-m-n”; Mukâtil, s.151-153; Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/195.

³⁰⁷ Al’i İmran, 3/124; Ulutürk, s. 282; Çelik, Muhammed (1996), *Kur’ân’ın İkna Hususiyeti*, Çağlayan Yayınları, İzmir, s. 45.

³⁰⁸ Maide, 5/112–113; Ulutürk, s. 282; Çelik, s. 45.

³⁰⁹ Mukâtil, s.151-153; Ulutürk, s. 282; Çelik, s. 45.

³¹⁰ Bakara, 2/260.

dört tane kuş yakala, onları yanına al, sonra (kesip parçala), her dağın başına onlardan bir parça koy. Sonra da onları kendine çağır; koşarak sana gelirler. Bil ki Allah azizdir, hakîmdir, buyurdu.”³¹¹ Âyette geçen *لِيُطْمِئِنَّ قَلْبِي* ifadesini, Said b. Cübeyr, Dahhâk ve Katâde, “yakînim artsın” şeklinde açıklamışlardır.³¹² Âyetteki itmi’nan, işitme neticesinde hâsıl olan veya görme şeklinde hâsıl olan yakın diye ikiye ayrıldıktan sonra, Hz. İbrahim’in bu taharrisinin sebebinin, yakının en yüksek mertebesi olan gözle görme neticesinde ulaşılan yakın olduğu anlaşılmaktadır.³¹³ Hz. İbrahim’in bu suali, ölülerin diriltilmesi ile ilgili değil, dirilişin gerçekleşmesinin şekline muttali olma ile alâkalıdır.³¹⁴

Kur’ân’da nefsin altı mertebesi zikredilerek itminan kalbi bir mertebe olarak karşımıza çıkmaktadır. “Emmare”³¹⁵, nefsin bu yönü, çokça kötülük yapılmasını, insana zarar veren günahlar işlenmesini isteyendir.³¹⁶ Haddi zatında beşerin nefsi, daima fenalık tarafına meyleder, bütün gücüyle kötülüğü telkin eder. Yani genel olarak beşer nefsinin tabiatında şehvete, günaha ve kötülüğe meyil vardır: nefis kendi gücünü ve emrindeki araçları o yönde kullanır.³¹⁷ “Levvâme”³¹⁸, sahibini hayır işlediğinde de şer işlediğinde de kınayan ve kaçırdığına pişman olan nefsin bir yönüdür.³¹⁹ Günah karşısında pişman olma, vicdan azabı duyma ve ağlamak halidir.³²⁰ “Mülheme”³²¹, kalbin lezzet alması söz konusudur.³²² “Mutmainne”³²³, Allah’ın zikri ile veya Allah’ı anmak ve hatırlamakla kalpler mutmain olur. Gönüller huzura erer, içsel acılar, sancılar şifa bulur, sükûna kavuşur, yatıştır.³²⁴ Çünkü her şeyin başlangıcı ve sonu Allah'a bağlıdır. kalbin bu halleri “Râdiye”³²⁵, “Mardiyye”³²⁶ şeklinde Kur’ân’da yer

---

³¹¹ Bakara, 2/260.

³¹² Taberi, İbn Cerir (1995), *Câmiu'l-Beyân An Te'vil-i Âyi'l- Kur'ân*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 3/52 ayeti tefsirinde.

³¹³ Taberi, 2/260 ayeti tefsirinde.

³¹⁴ Âlûsi, 2/260 ayeti tefsirinde.

³¹⁵ Yusuf, 12/53; Cezâiri, 12/53 ayeti tefsirinde.

³¹⁶ Cezâiri, 12/53 ayeti tefsirinde; Sâbunî, 12/53 ayeti tefsirinde.

³¹⁷ Yazır, 12/53 ayeti tefsirinde.

³¹⁸ Kıyamet, 75/2.

³¹⁹ Taberi, 75/2 ayeti tefsirinde.

³²⁰ Ayni, s. 273.

³²¹ Şems, 91/8.

³²² Ayni, s. 274.

³²³ Fecr, 89/27.

³²⁴ Yazır, 13/28 ayeti tefsirinde.

³²⁵ Fecr, 89/28.

³²⁶ Fecr, 89/28.

almaktadır. İtmi'nân, kalbin ve zihnin bütün tereddüt ve şüphelerden arındırılması manasında anlaşılabilir. Bütün hisler, ümitler ve korkular son noktasına varmış olacaklardır. Tuma'nîne veya itmi'nân, tam sükûn, tam oturaklaşma ve kalbî hayat adına gelgitlerin bütün bütün sona ermesidir.³²⁷ İtmi'nânın, sekîne üstü bir hâl olduğunu göstermektedir. Sekine, nazarî bilgilerden kurtulup, gerçeğe uyanma mevzuunda bir başlangıç ise, tuma'nîne bir nihâî nokta olarak anlaşılabilir.

2.2.9. el-Bast (البسط)

Bir şeyi yaymak, genişletmek için kullanılan “bast/بسط”³²⁸, yayma, açma, sergileme, insanın iç âleminde ferah-fezâ bir duruma ermesi veya varlık içinde rahmet vesîlesi olma noktasına yükselmesi, gönlün genişleyip şenlenmesi ve zihnin en muğlak şeyleri dahi çözebilecek seviyeye yükselmesi demektir. “Bâsit”, Allah'ın (c.c) isimlerinden biri olarak da kullanılmaktadır. يبسط الرزق, Allah'ın kullarının rızıklarını genişletmesi anlamında da kullanılmaktadır.³²⁹

Cismanî kalbin açılıp büzülmesi, akciğerlerin havadan nefes alıp vermesinden görünüşte nasıl bir güç alıyorsa; iç dünyamızda ruhânî kalp de açılıp büzülmesinde "ruh-ı emri" ile rahmâniyetin nefeslerinin yardımından feyz almaktadır. Rahmânî nefeslerin çekilmesi bir büzülme, akışı ise bir genişleme ve ferahlama ifade etmektedir.

Bast hâli, insanın kendi iradesinin ortaya çıkardığı bir durum olmayıp, bir kısım irâde dışı sebeplerin tesiriyle insanın iç dünyasının tesir altında kalma halidir.³³⁰ Bu hal, insan irâdesinin nisbî tesiri bir yana, Allah'ın elindedir. O (c.c) dilerse genişletir ve insanı sevinçlerle coşturur. “Kalb, Rahmân'ın parmakları arasındadır ve onu hâlden hâle çevirir ve istediği şekli verir.”³³¹ Peygamber'in (s.a.s) sözü de bunu hatırlatmaktadır. Ne var ki, herkes bu keyfiyeti aynı seviyede hissedemez. Bast, hâli-hazır itibarıyla kalbe gelen, kalbin neşeyle atması şeklinde de yorumlanabilir.³³² Bast hâli, insanın istikbâli ya da mazisini ilgilendirmez. O, insanın hâlihazırdaki vaktinin tesiridir.

³²⁷ Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/193–194.

³²⁸ İsfahâni, “b-s-t” md.

³²⁹ İbn Manzur, 7/258-259.

³³⁰ Gülen, *Kalbin Zümrüt Tepeleri*, 1/223.

³³¹ Tirmizi, Kader 7.

³³² Kuşeyri, s.152.

Genel itibariyle Kur'ân'da kabz ve bast beraber zikredilmişlerdir. Bundan da anlaşılmaktadır ki, kabz ile bast arasındaki irtibat vardır. Kabzın basta (büzülmenin genişlemeye) dönüşmesi ruhta bir haz ve ferahlık meydana getirdiği görülmektedir. Kabz Allah'ın (c.c) celâlî ile irtibatlı, bast ise cemâlî ile irtibatlı görülmüştür. Birinde azamet ve ululuk, diğesinde de rahmet esintileri olduğu ifade edilmiştir.³³³ Bast, kalbin rahmânî nefeslere kavuşması hali olarak görülebilir.

Kabz hâlinin sürüp gitmesi bir hastalık (melankoli) olduğu gibi bast hâlinin de sürüp gitmesi de insanın ruhunda bir hastalık meydana getirmektedir. Sağlıklı hayat, kalpteki kabz ve bast halinin nöbetleşe olarak sürüp gitmesinde; kâh elem, kâh haz şeklinde durmadan değişmesindedir.³³⁴ Bu haller, gecelerin gündüzleri, gündüzlerin de geceleri takip etmesi gibi birbirini takip eder dururlar.

Bast, kalbin açılması, Rahmet esintilerinin verdiği huzur ve sükûnla dolması ve muğlâk şeyleri açmanın vermiş olduğu sevinç ve huzur halinin adıdır.

2.2.10. eş-Şifâ (الشفاء)

Kuyu, nehir veya bunlar gibi şeylerin kenarı ya da ucu anlamında kullanılan şefa /شفا, helâke yakınlıkla ya da yakın olma ile ilgili olarak da kullanılmaktadır.³³⁵ Filan kişi helâk olmanın “شفا” (ucuna veya kenarına) geldi, buradan müstear olarak da, kuyunun kenarı veya ucu gibi az olan bir miktar kaldı anlamında kullanılmaktadır. Çoğulu “اشفاء” olarak gelmektedir.

Hastalıklar ile ilgili kullanılan “شفاء” kavramı ise, selametin, esenliğin ucuna veya kenarına gelmek anlamında kullanılmaktadır. Bu kavram sonradan, iyileşmenin, dertten kurtulmanın adı haline gelmiştir.³³⁶ “فِيهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِ” *“Onda insanlar için bir şifa vardır.”*³³⁷ âyetinde ifade edilen hakikati izah ederken, burada kast edilenin bal olduğu ifade edilmektedir.³³⁸ Bal, insanın maddi yani görünür yaralarına şifa olmaktadır. Ancak insanın maddi yaralarının yanında manevi yaralarının tedavi edilmesi lüzumu

³³³ Nursi, Said (2001), *Kastamonu Lâhikası*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, s.10.

³³⁴ Yazır, 2/269 ayeti tefsirinde.

³³⁵ Bkz., Tevbe, 9/109, Âl-i İmran, 3/103.

³³⁶ İsfahâni, “ş-f-e” md.

³³⁷ Nahl, 16/69.

³³⁸ Neseî, Ebu'l Berekât (1984), *Medâriku't Tenzil ve Hakâuku't Te'vil*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 16/69 ayeti tefsirinde.

doğmaktadır ki; bunu ancak aynı frekanstaki bir şey ile yapılabilir. Bu tedavi; شِفَاءٌ لِّمَا فِي الصُّدُورِ “Kalplerde olana şifa.”³³⁹ âyetinde ifade edilen, kalplerdeki şüpheden, tereddüitten, itikattaki bozulmalardan kurtarıp; insanı, şüpheden kurtararak yakîne ulaştırıp ve hidayete çıkararak tedavi eden Kur’ân ile olacaktır.³⁴⁰ Ayette şifadan maksadın Kur’ân olduğu, onda insanlar için şifa kaynağı olduğunu ifade etmektedir. Zaten, insanın iç dünyasındaki fırtınaları, esintileri, çalkantıları ancak ilâhi kaynaktan nebean eden, kendinden şüphe olmayan bir şifa kaynağı tedavi edebilir, o da ancak Kur’ân olabilir.

وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُّؤْمِنِينَ “Allah mü’min toplumun kalplerini ferahlatır.”³⁴¹ İbn Kesir, “şifa’yı”, mü’minlerin kalplerindeki kaygı, endişe ve tasanın izalesi olarak tefsir etmiştir.³⁴² Kâfirlere karşı mü’minlerin harbe girmesi ile Allah, onları mü’minlerin elleriyle cezalandırarak, azaba uğratsın, savaşın acılarını tattırması ile gönüllerine ferahlık vermesi şeklinde anlaşılmaktadır.³⁴³ Kâfirlerin canlarından ve mallarından kayıp vermeleri ve onların zelil ve perişan olmaları, mü’minlerin muzaffer kılınmaları, mü’minlerin gönüllerine ferahlık vermektedir. Böylece Allah (c.c) halleri yürekler acısı olan bir takım müminlerin gönüllerinde elem ve keder bırakmayarak, onların gönül dertlerini şifaya kavuşturmaktadır.

Şifa, insanın selamet, esenlik mutluluk, huzur gibi manevi şeylerin kenarına gelmesi yaklaşması olacağı gibi insanın maddi dertleri ve sıkıntılarının bitmesinin kenarına gelmesi anlamını da ihtiva etmektedir.

2.2.11. er-Ravh (الروح)

“Ravhun ve Ruhun” kelimeleri asılları itibariyle aynıdırlar. Ancak “ruh” nefsi ifade etmek için ona isim olmuştur. Nefsin, ruh olarak tesmiye edilmesi, onun ruhun bir cüz’ünü teşkil etmesinden dolayıdır. Bu yönüyle türe, cinsin adının verilmesine benzemektedir. Ruhun bir kısmını oluşturan nefis, hayatın ve hareketin kaynağı olan ruh’a,³⁴⁴ meleklerin büyüklerine isim olarak kullanılması,³⁴⁵ Cebrâil’in (a.s) tesmiye

³³⁹ Yunus, 10/57.

³⁴⁰ Beydâvi, 10/57 ayeti tefsirinde.

³⁴¹ Tevbe, 9/14

³⁴² İbn Kesir, 2/126.

³⁴³ Yazır, 9/14 ayeti tefsirinde.

³⁴⁴ İsrâ, 17/85.

edilmesi,³⁴⁶ Hz. İsa'ya (a.s) isim olması,³⁴⁷ Kur'ân'a ad olması,³⁴⁸ hareket eden hava manasında rüzgarın isimlendirilmesi³⁴⁹ hep aynı kökün türevleri ile ifade edilmiştir. Aynı kökten alınma olan "Râihatun", koku yani güzel kokusu olan şey manasındaki kelime de aynı kökten gelmektedir.

Araplar arasında kullanılan راح فلان إلى أهله ifadesi, falan kişi ailesini yanına rüzgâr gibi süratle geldi ya da, ailesini yanına dönmesini ifade için meserretten, sevinçten dolayı rahata kavuştu anlamına gelir. Rahat, huzur, sükûn veya kolaylık; sıkıntının, üzüntünün veya zahmetin, yorgunluğun ya da bitkinliğin sona ermesi anlamına gelen "راحة" da aynı kökten gelmektedir.³⁵⁰ "روح", içinde genişlik manası taşımasından dolayı "قصعة" denen çanağa isim olmuştur.³⁵¹ Yusuf suresinde bu rahatlık ve genişlik; وَلَا تَيْسُّوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ "Allah'ın gamı, tasayı veya kederi, üzerinizden kaldırmasından, izale etmesinden veya gidermesinden ve rahmetinden ümidinizi kesmeyin."³⁵² şeklinde geçmektedir. Anlaşıyor ki, Hz. Yusuf'un (a.s) durumu, Hz. Yakub'u çok üzmüş ve bu durum yüreğindeki bir ukde olarak duruyordu. Bünyamin'in tutuklanması yüzünden bir takip ve araştırmanın lüzumu yeniden gündeme gelmişti. Onun için ikisinin de araştırılmasını çocuklarına emretmiş ve bu vazifenin ümitsizce, baştan savma gibi değil, ümitle ve istekle yapılması gerektiği yolunda onların maneviyatlarını ve morallerini güçlendirmek için demiştir. Âyette geçen ravh, ümit, recâ olarak anlaşılmıştır. Ya da Allah'ın verdiği ümitle onun hayatta olduğundan ümidinizi kesmeyin, ümitsizliğe düşmeyin anlamı çıkarılmıştır.³⁵³ Ravh, aynı zamanda Allah'ın rahmeti anlamına gelmektedir.³⁵⁴ Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyin. Yani, Allah'ın, sıkıntıları giderecek, daralmış göğüslere nefes aldırtıp ferah verecek yardımından, lütuf ve rahmetinden ye'se düşmeyiniz. Çünkü Allah'ın yardımından kâfirlerden başkası ümit kesmez. Olsa olsa onlar ümitsizliğe düşerler.³⁵⁵ İnsanın, sıkıntıdan, zorluktan sonra rahat ve huzura ermesini ifade etmek için kullanılan genel

³⁴⁵ Nebe, 78/38.

³⁴⁶ Nahl, 16/102.

³⁴⁷ Nisa, 4/171.

³⁴⁸ Şura, 42/52.

³⁴⁹ Kamer, 54/19.

³⁵⁰ Mukâtil, s. 207.

³⁵¹ İsfahâni, "r-v-h" md.

³⁵² Yusuf, 12/87.

³⁵³ Ebu Hayan, el-Endelusi (1983), *el-Bahru'l Muhit*, Dâru'l Fikr, Beyrut, 12/87 ayeti tefsirinde.

³⁵⁴ Beğavi, 12/87 ayeti tefsirinde; Nesefî, 12/87 ayeti tefsirinde; Beydavi, 12/87 ayeti tefsirinde; el-Cezâiri, 12/87 ayeti tefsirinde.

³⁵⁵ Yazır, 12/87 ayeti tefsirinde.

anlamli bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanın, zorlukları aştıktan sonraki, maddi ve manevi rahatlama hâli “râhatun” kavramı ile ifade edilmektedir.

Ümit, insanı olumlu duygulara taşıyan bir duygudur. Beklentisi olan insanın karşısına fırsatlar çıkar. Bu tür insanlar en ufak detayları fark ederek, bunlara büyük bir ümite bağlanırlar ve muvaffak olurlar. Ümidi artırmanın yolu, insanın olumlu yanlarını ve geçmişteki güzel şeyleri görebilmesinden geçer. Liderlerin en büyük özelliklerinden birisi de insanlara ümit aşılamaıdır.³⁵⁶ En küçük şeyleri dahi kaçırmadan bekler, değerlendirir ve ondan bir çıkış yolu bulmayı umarlar.

Sıkıntı veya zorluktan sonra rahatlama, meserret ve sevince kavuşma anlamına gelen “ravh” kelimesi ayı zamanda ümit duygusunu da içinde barındırmaktadır. Ümit duygusuyla insanlar, sıkıntı ve zorlukları aşabileceklerine inanırla. Bu duyguyu kaybedenler zorlukları aşamaz, rahatlık ve genişliğe ulaşmazlar.

2.2.12. el-Merah (المرح)

Sevincin, ferahın, şiddetli olması veya sevincin, ferahın dışa taşarak, insanın sevinçten genişlemesi ya da insanın sevinçten sınırı aşarak aşırı bir şekilde coşması manasına gelmektedir.³⁵⁷ Şımarma ve sevinmede aşırı gitmektir. Ferah'ın ileri şeklidir. Merah kavramında; böbürlenmek, kibirlenmek ve kendini beğenmek anlamı da vardır.

Merah kelimesi Kur'ân'da üç âyette geçmiş ve şıarmak ve büyükmek anlamında kullanılmıştır. Allah (c.c), وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا “Yeryüzünde böbürlenerek (merah) yürüme...”(İsrâ, 17/37; Lokman, 31/18) buyurmuştur. Cehenneme atılan kâfir ve müşriklerin, cehenneme atılma gerekçeleri arasında “merah” da zikredilmiştir (Mü'min, 40/75). Buna kibre girme, böbürlenme, çalım atma da denilebilir. Allah indinde asla hoş karşılanmayan sıfatlardan birisi sayılmıştır. Kur'ân³⁵⁸ ve Hz. Peygamber (s.a.s) şıarmama konusunda tembihle bulunmuşlardır.

Merah, "Aşırı derecede sevinip şıarmak" demektir. Aşırı sevinmenin tezahürü bir anlamda yürümede ortaya çıkmaktadır. İnsanın yürüyüşü iç dünyasında taşıdığı duyguların dışarı yansıması olması itibarıyla, iç dünyasında şıarma olanın

³⁵⁶ Tarhan, *Duyguların Dili*, s. 86–87.

³⁵⁷ İbn Manzur, 2/591; İsfahâni, “m-r-h” md.

³⁵⁸ İsrâ, 17/37; Lokman, 31/18; Mü'min, 40/75.

yürüyüşünde ortaya çıkmaktadır. Yürürken büyüklenmek anlamında olduğu söylendiği gibi, insanın kendi haddini, hududunu aşması anlamında kullanılmıştır. İlim adamları bu âyet-ti kerimeyi, aşırı sevinmekten dolayı raksetmenin ve bu işi sürdürmenin kerih bir durum olduğuna delil göstermişlerdir. Raks, kibirlenip azgınlaşmanın en ileri derecesi olarak kabul edilmiştir.³⁵⁹ Raks ise sevincin azgınlığın ve kibrin en şiddetlisidir. Yani tekebbürün en şiddetlisidir. Raks da bir nevi taşkınlıktır. Taşkınlık ise kendisinden insanın nehye dildiği şeydir. Veya raks azmak ve şımaraktır.³⁶⁰ İnsanın sergilediği bütün davranışları onun kişiliğini ve içinde beslediği duygularının bir göstergesidir.

“Kibirli kibirli (şımarıklık taslayarak) yürüme! Zira ne kadar kibirlenirsen kibirlen, ne yeri yarabilirsin, ne de dağların boyuna erişebilirsin! Böylesi davranışların hepsi kötü olup, Rabbinin nazarında hoş görülmeyen şeylerdir”³⁶¹ mealıyla karşılayabileceğimiz âyette ifade edilen durum; insanoğlunun, nisyana gömülüp de, Cenab-ı Hak karşısındaki acziyetini ve her zaman O'na muhtaç bulunduğunu unutunca, geçici de olsa eline geçen imkanlar onu kibir ve gurura sevk edebileceğini ortaya koymaktadır. Bu mevzuda zikredebileceğimiz diğer bir ayet-i kerime de Lokman suresinde geçmektedir. Surenin 18. ayetinde Cenab-ı Hak Hazreti Lokman'ın oğluna yaptığı nasihatları anlatırken mealen, “ Kibirli davranarak insanlara yüzünü dönme, yeryüzünde de çalımlı çalımlı yürüme! Çünkü Allah kibirle kasılan, kendini beğenmiş, övünüp duran kimseleri asla sevmez” buyurmaktadır. Kur'ân'ın “ marahan ” tabiri ile dile getirdiği yürüme biçimi, başkalarına önem vermeden kasıla kasıla böbürlenerek yürümedir. Öyle bir yürüme şekli, Allah (c.c) ve insanlarca çirkin görülen bir davranıştır.³⁶² Ayrıca, Kur'ân'da; *ثُمَّ ذَهَبَ إِلَىٰ أَهْلِهِ يَمْتَطِي* “Bir de yaptığından memnun olarak, çalımlı çalımlı kendi taraftarlarının yanına dönerdi”³⁶³ ayetinde geçen ‘ **yetemettâ** ’ kelimesi, kendini beğenmiş bir üslup içinde, gururlanarak, çalılımla

³⁵⁹ Kurtubi, 17/37 ayeti tefsirinde.

³⁶⁰ Hâdimi, Muhammed Mevlâna Ebu Said (ts.), *Berika -Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, Redaksiyon: Bedrettin Çetiner, Kahraman Yayınları, İstanbul, 5/280.

³⁶¹ İsrâ, 17/37–38.

³⁶² Kutub, 31/18 ayeti tefsirinde.

³⁶³ Kıyamet, 75/ 33.

yürümek manasına gelmektedir.³⁶⁴ Bu ifadenin manası, kasılarak, uzun adımlarla yürümektir. Çünkü böbürlenen, salına salına yürüyen kimse, adımlarını uzun atar.³⁶⁵

İnsanın sevinç ve sürurunun mimik ve davranışlarına yansımaları gayet normaldir. Ancak bun durum diğer insanları küçük ve hakir görme noktasına gelmiş ve sevinç ve meserretten dolayı sınırları aşarak raks etme seviyesine gelmiş ise bu noktadan bakıldığında böyle bir durumun tasvip edilmesi mümkün değildir.

2.2.13. el-Behcet (البهجة)

el-Behcet/ البهجة , rengi güzel olmak, sevincini görünür hale getirmek, sevincin ya da renk güzelliğinin ortaya çıkması veya görünmesi anlamlarına gelmektedir. Fiil olarak بهج şeklinde kullanılmaktadır. İnsanın, bir şeyden dolayı çok sevinip, bu sevincin eserinin, izinin ve etkisinin onun yüzünde ayan beyan ortaya çıkmasını ifade etmek için kullanılmaktadır.³⁶⁶ İnsandaki ferah, sürur, güzellik ve sevinç halinin simada ortaya çıkmasıdır. Bu hakikati; وَأَنْبَتْنَا فِيهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ “Orada gönül açan her türden (bitkiler) yetiştirdik.”³⁶⁷ فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ “Gözler gönüller açan bahçeler bitirmekteyiz.”³⁶⁸ âyetleri ifade etmektedirler. Ayetlerde ifade edilen “بهج /gönül açan” ifadesi hakkında müfessirler; güzellik, hoşluk, mükemmellik, eksiklik olmaması veya insanın gönlünün hoşuna giden her çeşit şey,³⁶⁹ insanın iç dünyasında bir ferahlık ve hoşluğun meydana gelmesinde tesiri olabilecek şeyleri anlamışlardır. Güzel bahçeler, yeryüzündeki nebatatın göz okşayan duruşu, nefsin hoşuna giden diğer güzellikler, insanın iç dünyasında bazı ihtizazlar meydana getirmektedirler. İnsanın bunlardan aldığı zevk ve lezzet hali insanın zahirine de aksedebilmektedir. İşte, bu sürurun insanda görünür hâle gelmesi, “behic” kavramı ile ifade edilmektedir.

2.2.14. et-Tebessüm (التبسم)

Gülmenin (dahk) daha, öncesi ve daha güzelini ifade etmek için kullanılan “tebesseme/ تبسم” kelimesi, “b-s-m / بسم” kökünden gelmektedir. İnsanın, iki dudağı açıldığında

³⁶⁴ Taberi, 75/ 33; Kurtubi, 75/33 ayeti tefsirinde; Yazır, 75/ 33 ayeti tefsirinde.

³⁶⁵ Râzi, 75/33 ayeti tefsirinde.

³⁶⁶ İbn Manzur, 2/216.

³⁶⁷ Kaf, 50/7.

³⁶⁸ Neml, 27/60.

³⁶⁹ Taberi, 50/7 ayeti tefsirinde.

dişlerin az bir kısmının görünmesi tebessüm olarak tarif edilmiştir.³⁷⁰ Tebessüm, dahkın (gülmenin) başlangıcı olup, sessiz olmaktadır. Dahk ise yüzün tamamen yayılması, sevinçten ötürü dilin gizli bir sesle beraber görülmesi şeklinde anlaşılır ki; burada tebessüm ile dahk birbirinden ayrılırlar. İnsanın, aşırı derecede gülmesi “dahka” olarak anlatılmaktadır.

Gülümsemek (tebessüm), gülmenin başlangıcı olması itibarıyla, bir başlangıcı ifade eder. Gülmek "dahk" ise başlangıcı ve sonu ifade eder. Şu kadar var ki gülmek (dahk) gülümsemeden daha ileri olması gerekmektedir. Eğer kişi gülümsemeden ileriye gidip de kendisini zapt etmeyecek olursa, bu durumu ifade etmek için; "Kahkaha ile güldü" ifadesi kullanılır.³⁷¹ Hz. Süleyman'ın, karıncanın sözüne tebessüm etmesi hususunu müfessirler; gülmek (dahk) ile beraber zikredildiğinden tebessüm ifadesini; tebessüm sınırını gülmeye vardırarak şeklinde anlamışlardır.³⁷² Bir peygamberin yerilen tavır olan kahkaha ile gülmesi söz konusu değildir. Bundan dolayı, tebessüm ifadesi daha çok nebilere izafe edilmektedir.

Rasûlullah (s.a.s) çoğunlukla tebessüm ederdi. O'nun (s.a.s), insanları daha çok tebessüm ederek istikbâl ettiğini hadislerden anlamak mümkündür. Zira Hz. Aişe'nin (r.anha); "Ben Resûlullah'ın (s.a.s), küçük dili görünecek derecede güldüğünü görmedim. O, sadece tebessüm ederdi."³⁷³ rivayetinden tebessüm konusunda Hz. Peygamber'in (s.a.s) tavrını anlamaktayız. Mütebessim olabilmek pozitif bir duygu olduğundan, pozitif duyguların iyileştirici etkisi bulunduğu ve insanda ümit duygusunu güçlendirdiği bilinmektedir.³⁷⁴ Allah Resulü'nün insanlara mütebessim olması ve onları ümit ile müjdelemesi, etrafındaki insanları hâdiselerin eziciliği karşısında mukavemetle direnme gücü vermiştir. O, meramını sadece sözleriyle anlatmıyor, jest, mimik ve davranışları sözlerinin en büyük tekid'i oluyordu. Bu ise onun hem sözlerinin hem de yapmış olduğu şeylerdeki tesir gücünü artırıyordu.

Tebessüm etmeyi celbeden neşe ise insanın hoşuna giden şeylerde saklıdır. Neşeli insanı, yüzüne yansıyan yukarı çekilmiş ağız açısı, hayatın tadını çıkaran tebessümü

---

³⁷⁰ İbn Manzur, 12/50.

³⁷¹ Kurtubi, 27/19 ayeti tefsirinde.

³⁷² Râzi, Fâhru'd-Din (ts.) , *Mefâtihu'l Gayb (Tefsiru Kebir)*, Dâru İhyâu Turasi'l Arabi, Beyrut, 27/19 ayeti tefsirinde.

³⁷³ Buhârî, Tefsir, Ahkâf 2, Edeb 68; Müslim, İstiska 16; Ebu Dâvud, Edeb 113.

³⁷⁴ Tarhan, Nevzat (2007), *Mutluluk Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, s. 164.

ve parlayan yüzü ile tanırız. Tebessüm, insanın neşelenmesinden dolayı yüzün genişlemesidir. Tebessüm olumlu bir durum olmanın yanında, bu esnada dişlerin ortaya çıkması, insanda olumlu duygular uyandırır da, karşıdakine senin canını yakabilirim mesajı da vermektedir.³⁷⁵ Tebessüm insandaki neşe, sevinç hâlinin simadaki yansımasıdır. İçteki neşenin simada yansıması, insanın içinde bulunduğu sevinç duygusunu dışarı daha etkili bir biçimde yansıtmaktadır.

2.2.15. ed-Dıhk (الضحك)

Nefsin sürurundan, sevincinden dolayı, yüzün genişleyip açılması ve dişleri gösterme, (gülme) ed-dahk/ الضحك ile ifade edilmektedir. Bu esnada dişlerin görülmesinden dolayı, önlere olan dişlere de davâhik/ ضواحك ismi verilmiştir. Ayrıca “dahikun” kelimesi müstear olarak, alay etmek, eğlenmek, istihza veya kendisine gülmek³⁷⁶ anlamında da kullanılmaktadır.³⁷⁷

Bu kelimenin kullanımında farklı anlamlara geldiği vakidir. Bu itibarla; sadece, sevinçli olma ve mesrur olmayı ifade etmek için kullanıldığı yerler de olmuştur. Bu husus; *وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُّسْفِرَةٌ- ضَاكَّةٌ مُّسْتَبْشِرَةٌ* “Bazı yüzler o gün parıl parıldır.- Güler ve sevinç içindedir.”³⁷⁸ âyetlerinde ifade edilmiştir. Gülenlerin âhirette sevinç ve ferah içindeki mü’minler olduğu ifade edilmektedir.³⁷⁹ Ayette gülme, nurlanmış, aydınlanmış, sevinçli, güleç Allah'a yönelmiş yüzlerin olduğu, Rablerine ümitlerini bağladıkları, O'nun rızasını elde ettiklerinden hissettiklerinden huzur içinde oldukları anlaşılmaktadır. Bu nedenle ferahlanmış, benzi açılmış, güleç ve sevinç dolu hale gelmişlerdir. Veya varacakları yeri öğrenmiş ve gidecekleri yer belli olmuş. Bu nedenle akılları durduran korkudan sonra içleri açılmış ve sevinmişlerdir.³⁸⁰

Gülme, insanın hoşnut olduğu, iç dengesinin yaşamı sürdürmeye uygun bir uyum içerisinde bulunduğunu ortaya koyan ve karşısında bulunanları bu mutluluğa ortak

³⁷⁵ Kara, s.382-383.

³⁷⁶ Bkz. Mü’minun, 23/110; Zuhruf, 43/47; Necm, 53/59-60.

³⁷⁷ İsfahâni, “d-h-k” md.; İbn Manzur, 10/459.

³⁷⁸ Abese, 80/38-39.

³⁷⁹ Suyuti, Celâluddîn ve el-Mahallî, Celâluddîn (ts.), *Tefsiru’l-Celâleyn*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, 80/39 ayeti tefsirinde.

³⁸⁰ Kutub, 80/39 ayeti tefsirinde.

olmaya davet eden jest ve mimiklerdir.³⁸¹ İnsanın mutluluğunun iç dünyasında taşarak simasında değişim olarak ortaya çıkması, bunu anlatmanın en tesirli şeklidir.

Kur'ân, yapılan işlerin sonucu hakkında bilgi verirken iyi işlerin gülmek; kötü işlerin de ağlamakla sonuçlanacağını dile getirir. فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءَ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ “Öyleyse kazandıkları günahların cezası olarak az gülsün, çok ağlasınlar!...”³⁸² bu ayet-i kerime Tebuk Seferi'ne özür beyan ederek katılmaktan kaçınan münafıklardan bahsetmektedir. Onlar, özür beyanı ile savaştan kurtuldular ve müslümanları aldatmaya çalıştılar.³⁸³ Allah Teâla, bu hareketlerinin kendilerinin kurtarmayacağını; bu davranışları ile az gülüp çok ağlayacaklarını haber vermektedir. Az gülmekten maksat, aldatmaları sonucu dünyada sayılı günlerde gülmeleri, âhirette ise devamlı ağlayacakları haber verilmiştir.³⁸⁴ Onların dünyada ve ahiretteki halleri emir sigası ile haber verilmektedir.³⁸⁵ O münafıklar, bu dünyanın geçici hayatında gülsünler. Zira bu gülüş, bu zevk ve sefa, netice itibariyle bitmeye, yok olmaya mahkûmdur. Bu gülüş bu sebeple az bir gülüştür, süresi az olan bir zevktir.³⁸⁶

Hız Peygamber “Siz benim bildiklerimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız.”³⁸⁷ buyurmaktadır. Mü'minlerin gülmeleri hakkında bir ölçüyü beyan etmektedir. Gülme ve onu her zaman âdet haline getirmek, insanın heybet ve vakarını yok eder. Hatta kahkaha ile gülmeyi âdet edinen insanın haysiyet ve şerefi de zedelenir.³⁸⁸

Kahkaha, sevinci izhar etmek olsa da, bir mü'min için kahkaha ile gülmek doğru olabilecek bir davranış değildir. Kahkaha, insanın dünyada vakar ve ciddiyetini zedelediği gibi, devamlı kahkaha ile gülmek insanın ciddi işler karşısında onu doğru bir şekilde değerlendiremeyeceğini de göstermektedir.

2.3. İnsanın Sûruruna / Sevinmesine Sebep Olan Faktörler

³⁸¹ Batlaş, *Beden Dili*, s. 39; Kara, s. 426.

³⁸² Tevbe, 9/82.

³⁸³ Taberi, 9/81 ayeti tefsirinde.

³⁸⁴ Ebu Hayyan, 9/82 ayeti tefsirinde; Cezâiri, 9/82 ayeti tefsirinde.

³⁸⁵ Beydavi, 9/82 ayeti tefsirinde; Nesefî, 9/82 ayeti tefsirinde; Âlusi, 9/82 ayeti tefsirinde.

³⁸⁶ Taberi, 9/82 ayeti tefsirinde.

³⁸⁷ Buhârî, Rikak 27; Müslim, Salât 112; Tirmizî, Zühd 9.

³⁸⁸ Mâverdî, Ebi Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (1995), *Edebû'd-Dünya ve'd-Din*, Dâru İbn Kesir, Beyrut, s. 495.

İnsan, duyguları olan bir varlık olduğundan yaşamın bütün zevkleri ve acıları duygularla beraber bulunmaktadır. İnsan davranışlarının büyük bir kısmı duyguların, hislerin tesiri sonucu şekillenmektedir. Bu tesir kişiden kişiye değişmektedir.

Yaşadığımız bütün duygular –korku, öfke, şaşkınlık, tikslenme, mutsuzluk ve mutluluk– fiziksel olarak ve insanların gözlemleyebileceği yollarla da ifade edilir. Bunlar tesirlerini insanın davranışları üzerinde hissettirirler. Duygular insanî şartlarımızın zarurî bir parçasını oluşturmaktadırlar.

İnsanın sürur ve sevinç hâlinin ortaya çıkmasında, iç dünyamıza ait olduğu kadar dış dünyadan da gelen tesir ve faktörler vardır. İnsanın sürur/sevinmesine etki eden faktörlerin Kur’ân-Kerim’de neler olduğunu incelemeye çalışacağız.

2.3.1. Allah’ın (c.c) İnsana Nimet Vermesi

İnsanların sevinmesine vesile olan şeylerden birisinin de insanların sahip oldukları imkân ve nimetlerin olduğunu görmekteyiz.

Kur’ân-ı Kerim’de bu konu ile ilgili olarak önümüze Neml suresi ve burada ele alınan ve insanların nazarına sunulan mesellerden birisi de Hz. Süleyman’ın (a.s) kıssasıdır. *"(Süleyman) onun sözünden dolayı gülümsedi. "*³⁸⁹ *فَتَبَسَّ ضَاحِكًا مِنْ قَوْلِهَا* Âyet-i kerimesinde Hz. Süleyman’ın (a.s) tebessümüne sebep olan durumun gelişme süreci vardır. Hz. Süleyman (a.s), cinlerden, insanlardan ve kuşlardan askerler toplamıştı. Hepsi bir arada Hz. Süleyman (a.s) tarafından düzenli olarak sevk edilirler. Karıncaların yuvalarının bulunduğu bir yerden geçerken; vadiye yayılan karıncaların başında bulunan onların disiplininden ve korunmasından sorumlu olan bir karınca diğer karıncalara, özel iletişim ve haberleşme yoluyla aralarında geçerli olan dille diğer karıncalara seslendi:³⁹⁰ *يَا أَيُّهَا النَّمْلُ ادْخُلُوا مَسَاكِنَكُمْ لَا يَحْطِمَنَّكُمْ سُلَيْمَانُ وَجُنُودُهُ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ* *"Ey karıncalar yuvalarınıza giriniz ki, Hz. Süleyman ve orduları farkında olmadan sizi çiğnemesinler. "*³⁹¹ Âyette ifade edilen; ayakları altında ezmesinler, diyerek karıncaların Hz. Süleyman’ın ordusu tarafından ezilmesini önlemek istemiştir. Hz. Süleyman karıncanın söylediklerini anladı. Tebessüm etti. Söylediği sözlerin anlamına sevinip içi

³⁸⁹ Neml, 27/19.

³⁹⁰ Yazır, 27/19 ayeti tefsirinde.

³⁹¹ Neml, 27/18.

açıldı. ³⁹² Hz. Süleyman'ın karıncanın sözlerini aracısız anladığı için çok huzurluydu. Çünkü bu Allah'ın kendisine verdiği önemli bir nimetti. Ayrıca bir karıncanın böyle bir anlayışa sahip olması ve diğer karıncaların onun sözünü dinleyip itaat etmeleri de Hz. Süleyman'ın gönlünü ferahlatmıştı. Çünkü bu durum hayret verici, ilginç bir olaydı. Hz. Süleyman "*Karıncanın dediklerini işitince gülümseyerek*" kalbini, bu olağanüstü bilgi nimetini kendisine bahşeden Rabbi'ne yönelterek, O'na niyazda bulundu "*Ya Rabbi, gerek bana ve gerekse ana babama bağışladığın nimetlere olanca gücümle şükretmemi ve hoşnut olacağın iyi işler yapmamı nasip eyle*".³⁹³ dedi.

Elmalılı, karıncanın kavmi hakkındaki tedbir ve siyaseti ve kendi askeri hakkındaki bakışının güzelliği Hz. Süleyman'ın hoşuna gittiği ve onun bütün bu duygularını yüce Allah'ın kendisine bildirmesinden de sevinerek duyulduğu değerlendirmesinde bulunmaktadır.³⁹⁴ Nesefi de, Hz. Süleyman'ın tebessümünü, karıncanın diğer karıncalara ikazının, yol göstermesinin nebiyi taaccübe sevk ettiği, bundan dolayı da O'ndan ferah hâlinin zuhur ettiği, "dahk" ile ifade edilen keyfiyetin tebessümün te'kidi olacağı değerlendirmesinde bulunmaktadır.³⁹⁵ Allah'ın (c.c), ayette tebessümü gülme ile beraber zikretmesi, tebessümün sınırının gülme noktasına geldiği ve nebilerin gülmesini böyle olacağı anlatılmaktadır.³⁹⁶ Hz. Süleyman'ın sevinci tebessümü ve hatta gülmeye varan süruru; karıncaların durumu ile Allah'ın (c.c) kendisine vermiş olduğu nimetler sebebiyle olduğu anlaşılabilir.

Âyette ifade edilen ve Hz. Süleyman'a (a.s) nispet edilen "dahk" tabiri kahkaha ile gülmeyi değil de tebessümü ifade etmekte olduğu, yani, dudaklarda, çok kısa bir süre için beliren birkaç tebessüm çizgisi olarak anlaşılabilir. Şükrün davranışlarla ifadesi sayılan "tebessüm"le, hatta sesli ve hareketli tebessümle "tahdis-i nimet" duygusunu seslendirmiş olabileceği ifade edilmektedir.³⁹⁷ Zira kahkahayı bir peygambere nispet etmek pek doğru olmayacağı, dolayısıyla onların gülmesi ile ifade edilen durum, tebessümün te'kidi mahiyetinde olabilir.

---

³⁹² Kutub, 27/18 ayeti tefsirinde.

³⁹³ Kutub, 27/18 ayeti tefsirinde.

³⁹⁴ Yazır, 27/19 ayeti tefsirinde.

³⁹⁵ Nesefi, 27/19 ayeti tefsirinde.

³⁹⁶ Zemahşeri, 27/19 ayeti tefsirinde.

³⁹⁷ Gülen, Fethullah (2000), *Kur'ân'dan İdrake Yansıyanlar*, Feza Gazetecilik, İstanbul, 2/294.

Böyle bir memnuniyet ifadesi tebessüm de Hz. Peygamber'in (a.s) hayatında vâki olmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s) minberde hutbe irad ederken bir bedevi mescitten içeriye girmiş ve "Yâ Resûlallah! Yağmursuzluktan her taraf çoraklaştı, topraklarımız kuraklıktan çatladı. Çoktandır yağmur yağmıyor. Allah'a dua ediniz de yağmur yağsın!" demişti. Efendimiz dua edince de, yağmur yağmaya başlamıştı. Sokaklar ve her taraf su altında kalmıştı ki, Efendimiz böyle bir ihsan karşısında, şükranla gerilmiş ve cemaatine tebessüm etmiştir.³⁹⁸ Zira tebessümü, Hz. Peygamber'in (s.a.s) hayatı içinde görmekteyiz. İnsanın hoşuna giden bir durumun insanın iç dünyasında meydana getireceği ihtizazların derecesi kişiden kişiye veya hâdisenin tesir gücünden dolayı değişmektedir. Bundan dolayı da insanın tebessümü ya da bir ileri seviyesi olan gülmek ile hâsıl olabilir. Aynı şekilde, insanın sevincini ifade etmek maksadıyla "tebessüm ve dahk" ile ifade edilen durumun, Allah'ın insanlara lütuf olarak verdiği şeylerin insanları sevince gark edeceği, bunun seviyesinin tebessüm ve gülme noktalarına varabileceği anlaşılabilir.

2.3.2. Ayrılıktan Sonra Evlada Yeniden Kavuşulması

İnsanların kalplerinin yatışması sürur ve sevince kavuşmasına sebep olan etkenlerden biri de kaybetmiş oldukları biri kişiyi yeniden bulmaları ve ona yeniden kavuşmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Musa, Kur'ân'da kendisinden en çok zikredilen peygamberdir. Sadece onun hayatı biyografik olarak değil içinde yaşamış olduğu şartlar da nazara verilerek anlatılmıştır.³⁹⁹ Hz. Musa ve öncesi dönemlere dair Mısır'da idare Firavun'lar eliyle olmuştur. Hz. Musa'nın mensup olduğu kavim İsrailoğulları da burada ikâmet ediyordu.⁴⁰⁰ Ancak Kur'ân'da ifade edildiği gibi; Firavun, İsrailoğulları üzerinde katl⁴⁰¹ ve zebh⁴⁰² ile anlatılan uygulamaların yapmakta olduğu bir dönemde, Hz Musa dünyaya gelmiştir. Ancak bu zulümler, İsrailoğulları'nın soyları kuruyacak şekilde erkek çocuklarının öldürüldüğü, kız çocuklarının hayatta bırakıldığı⁴⁰³ ve sağ kalanların da diğer ırklar arasında kaybolduğu şeklinde anlatılmaktadır.⁴⁰⁴ Firavun'un

³⁹⁸ Buhâri, İstiska, 14; Ebu Davut, İstiska, 2.

³⁹⁹ Bkz. Sayı, Ali (1990), *Kur'ân'da Hz. Musa*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEÜ SBE, İzmir, s. 2.

⁴⁰⁰ Sayı, s. 14-15.

⁴⁰¹ Araf, 7/127-141; Mü'min, 40/45.

⁴⁰² Bakara, 2/49; Kasas, 28/4; İbrahim, 14/6.

⁴⁰³ Mü'min, 40/25.

⁴⁰⁴ Mevdudi, Ebu'l A'la (1987), *Tefhimu'l Kur'an*, Çev., M. Han Kayani ve diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul, 2/77.

Mısır'daki uygulaması bir anlamda nüfusu kontrol altında tutma ve İsrailoğulları'na karşı bir soykırım şeklindedir.

Annesinin, Hz. Musa'ya hâmile kalmasını gizlediği, Firavun tarafından o yıl İsrailoğullarını teftiş için gönderilen ebenin durumu fark edemediği, doğumunda ise kızı Meryem'den başkasının duruma muttali olmadığı, ancak Musa'nın annesinin korkuya kapılmasında o yıl erkek bebeklerin öldürülme yılı olmasından dolayı olduğu anlatılmaktadır. Musa'nın annesinin Nil kenarında evinin olduğu ve şüphelenilen bir kimsenin eve geldiğinde Musa'yı suya koymak üzere hazırlanmış sandukaya koyup Nil'e bıraktığı, sandukanın suda ilerleyerek Firavun'un sarayına kadar ulaştığı beyan edilmektedir.⁴⁰⁵

Hz. Musa'nın annesinin evladını kaybetme ya da onu koruma gayretleri esnasında iç dünyası ve ruh hâli; وَأَصْبَحَ فُؤَادُ أُمِّ مُوسَىٰ قَارِعًا " *Mûsâ'nın annesi, çocuğunun Firavun'un eline geçtiğini öğrenince aklı başından gitti, onun dışındaki her şeyi unuttu. Eğer, Biz vâdimize inananlardan olması için kalbine sabır kuvveti vermeseydik, neredeyse işi açığa vuracak, gidip çocuğa sahip çıkacaktı.*"⁴⁰⁶ ayetinde tasvir edilmektedir. Hz. Musa'nın annesi hakkında oldukça farklı değerlendirmeler yapılmıştır. Kurtubi, hiçbir şey hatırlanmadan geçirmeyerek sabahı etti, Allah'ın (c.c) kendisine vahy edip de onu denize atmasını emrettiğinde kendisine "korkma ve üzülme" dediğini, Musa'yı kendisine tekrar geri döndürüp onu peygamberlerden kılacağını taahhüt ettiğini belirtmiş olduğu; vahiyden yana "kalbi bomboş" sabahı etmişti. Şeytanın kendisine; Allah'ın yaptığı taahhüdü unutturdu şeklinde izahlarda bulunur.⁴⁰⁷ Elmalılı ise; Musa'nın annesinin kalbi, yani gönlü bomboş sabahı ettiğini, bunun açıkça ifadesi, ne olup bittiğinden hiçbir haber almayarak şaşkınlık ve tasadan gönlüne hiçbir şey girmemesi ve düşünebilecek bir halde olmadığı değerlendirilmesinde bulunmaktadır.⁴⁰⁸

Allah'ın (c.c.); "Musa'nın annesine: «Çocuğu emzir, başına gelecekte korktuğun zaman onu suya bırak; korkma, üzülme; Biz şüphesiz onu sana döndüreceğiz ve

---

⁴⁰⁵ Sayı, s.43-44.

⁴⁰⁶ Kasas, 28/10.

⁴⁰⁷ Kurtubi, 28/10 ayeti tefsirinde.

⁴⁰⁸ Yazır, 28/10 ayeti tefsirinde.

peygamber yapacağız» diye bildirmiştik.⁴⁰⁹ âyetinde ifade edilen vahyi/ilhamı gelmişti. “Hani kız kardeşin (Firavun'un sarayına) giderek: «Ona bakacak birini size buluvereyim mi? diyordu. Böylece seni tekrar annene verdik ki, gözü aydın olsun da kederlenmesin. Hem sen, bir adam öldürdün de seni gamdan kurtardık. Seni çeşitli musibetlerle imtihan ettik. Bu sebeple yıllarca Medyen halkı içinde kaldın. Sonra ey Musa! Belli bir çağa (peygamberlik görevini yüklenecek bir yaşa) geldin.”⁴¹⁰“Böylece onu, annesinin gözü aydın olsun, üzülmesin, Allah'ın verdiği sözün gerçek olduğunu bilsin diye, ona geri çevirdik.”⁴¹¹ فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ Allah (c.c) Hz. Musa'nın annesine onu kendisine geri iade edeceğini vaat etmiş ve bunu annesi de bilmekteydi. Ancak haber almak ile gözle görmek aynı şey olmadığından dolayı vaat edilen gerçekleşti.⁴¹² Hz. Musa'nın annesine gelen bu ilham/vahiy, onu teselli edici ve yönlendirici bir keyfiyet arz etmektedir. Aynı zamanda ileriye yönelik bir müjdeyi de içinde barındırmaktadır.

Peygamberlerden bazılarının hayatlarına baktığımızda, babalarının annelerinden önce öldükleri ve bu sebeple de, annelerinin himayesinde büyüdükleri görülmektedir. Hz. Musa, annesinin ellerinde adeta bir yetim olarak büyümüştür. Anne, çocuğuna karşı babadan daha şefkatlidir. Anne şefkat adına iradesini, baba kadar kontrol edememektedir. Annelerinin şefkat kanatları altında büyüyen peygamberler, Allah'ın (c.c) rahmaniyet ve rahimiyetinin yeryüzündeki temsilcileri olarak şefkatleriyle insanlara hidayet ve kurtuluş yollarını göstermişlerdir.⁴¹³

Allah (c.c) Hz. Musa gibi bir peygamberin annesini hüznün, endişe ve kederini gidermek ve kalbine itmi'nan vermek için kalbine Hz. Musa'yı geri vereceğini vahiy/ilham⁴¹⁴ ile haber vermiştir. Vaat edilen şey gerçekleşerek annesinin gözü aydın ve gönlünün ferah içinde olması gerçekleşmiştir. Aklın iknasının yanında kalbin tatmin olması ile insanın kalbi ve duyguları yatışıp, iç dünyasında huzur ve mutluluk esintileri esebilir.

---

⁴⁰⁹ Kasas, 28/7.

⁴¹⁰ Taha,20/40.

⁴¹¹ Kasas, 28/13.

⁴¹² Râzi, 28/13 ayeti tefsirinde.

⁴¹³ Gülen, M. Fethullah (2006), *Fasıldan Fasıla*, Nil Yayınları, İzmir, 4/30–31.

⁴¹⁴ Çakmaklıoğlu, M. Mustafa (2005), *Muhyiddin İbnü'l- Arabi'ye Göre Dil- Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara, s.144–149; Beki, Niyazi (1999), *Kur'an İlimleri ve Tefsir Açısından Bediüzzaman Said Nursi'nin Eserleri*, Timaş Yayınları, İstanbul, s. 53–63.

2.3.3. İnsanın Kendine Yakın Hissettiklerinin Savaşta Galip Gelmesi

Rumların galip geleceği ve bundan dolayı mü'minlerin ferah duyacakları, Rum suresinde beyan edilmektedir. Kur'ân'ın bu konu ile ilgili ifadeleri mealen şöyledir: * الم * غَلَبَتِ الرُّومُ * مِنْ بَعْدِ غَلَبِهِمْ سَيَعْلَبُونَ * فِي بَضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدِ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ “Elif Lâm Mim Rum’lar yenildi. Arapların bulunduğu bölgeye en yakın bir yerde onlar, bu yenilgilerinin ardından bir kaç yıl içinde mutlaka gâlip geleceklerdir. Onların bu yenilgilerinden önce de sonra da emir Allah’ın’dır ve o gün mü’minler sevineceklerdir.”⁴¹⁵

Hz. Peygamberin nübüvvetinin ilk yıllarında Doğu Roma ile İran, dünyanın en büyük devletleriydi. Bunlardan Roma Hıristiyan, İran ise ateşperest idi. Bu iki devlet aralarında büyük bir savaşa girdiler ve bu savaşta Roma’lılar mağlup oldular. İran’lılar 614 ya da 616⁴¹⁶ yılında bütün Filistin ve Kudüs’ü istila etmiş, hatta Mısır’a da hücum ederek İskenderiye’ye kadar varmışlar; diğer taraftan da İstanbul’a kadar gelmişlerdi. Budan dolayı hem İran’lar, hem de Mekke’liler aşırı bir sevinç içindeydiler. İşte bu âyet onların bu durumlarını tasvir etmektedir. mü’minler ise bu durumdan dolayı hüznün içinde idiler. Ancak üç-beş sene içinde Rum’ların galip gelecekleri, Rum’ların da galip geldikleri gün mü’minlerin sevineceğini bildiriyor ki; فِي بَضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ “Önünde de sonunda da emir Allah’ın, ve o gün mü’minler Allahın nusretiyle ferahlanacaklar.”⁴¹⁷ âyetinin ifadeleri içinde durum haber verilmektedir. Gerçekten de Rum’ların, İran’lılara galip geldikleri gün inananlar da Bedir savaşında kâfirler karşısında zafer kazanarak sevinmişlerdir.⁴¹⁸

يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ “Mü’minler Allahın nusretiyle ferahlanacaklar” (Rum,30/4), ayetinde mü’minlerin ferahlaması, mü’minlerin sevinmeleri “yefrahu / يفرح” ile ifade edilmiştir. Kısa süreli olmak üzere, geçici bir lezzet, hoşya giden bir şey ya da durumdan dolayı insanın göğsünün genişleme halini ifade etmek için فرح (f-r-h) kullanılmaktadır. İnsanın ‘ferah’ ile ifade edilen göğsünün genişleme hâli daha çok bedeni ve dünyevi, yani maddi lezzetlerin tesiriyle oluşmakta olduğunu daha önce ifade etmiştik. Rum suresinde de mü’minlerin sevinci dünyevi yani maddi bir ferah halinden kaynaklanan

⁴¹⁵ Rum, 30/1–4.

⁴¹⁶ Bkz. Yazır, 30/2–3 ayeti tefsirinde.

⁴¹⁷ Rum, 30/4.

⁴¹⁸ Taberi, 30/1- 4 ayeti tefsirinde; Yazır, 30/3-6 ayeti tefsirinde.

sevinci ortaya koymaktadır. Zira Elmalılı; “Müminlere bu şekilde vaat edilen bu yardım, bu sevinç, "Bedir" zaferidir.”⁴¹⁹ değerlendirmesinde bulunmaktadır. O zaman böyle bir galebe mümkün görülüyordu. Çünkü Rumlarla İranlılar arasına kesinlikle kuvvet dengesi yoktu. İnsanlar hâdiseleri sadece sebepler açısından değerlendirdiklerinden sebepler âlemine zuhur etmemiş ama gelişme vetiresine girmiş böyle bir realiteyi göremiyorlardı. Bu sure ile Allah (c.c), şu hakikati hatırlatmaktadır: Bir gün gelecek Müslümanlar mutlaka Sasani ve Rum'lara galebe çalacaklar. Bu hadise ile kendisi gibi inanmasa bile ehl-i kitap olan bir topluluğun zaferi, inanların sevinmelerine vesile olmuştur.

2.3.4. Evlat İle Müjdelenmesi

Kur’ân-ı Kerim’de Hz. İbrahim (a.s), kendisinden çok bahsedilen bir peygamberdir.⁴²⁰ Hz. İbrahim’in etrafında cereyan eden hadiseler oldukça manidar ve ilgi çekicidir.

Sâre ile evlenen Hz. İbrahim’in yaşlanıncaya kadar çocukları olmaz ve bir gün evlerine misafirler gelir. İşte bu durum Kur’ân’da şöyle tablolaştırılır. “ *Onlar yanına varınca: “Selam!” dediler. O da: “Size de Selam!” diye cevap verdi, ama içinden: “Bunlar tanımadığım kimseler, hayırdır inşaallah!” dedi. Onlara yemek getirmek için gizlice ailesinin yanına geçti ve semiz bir dana kebabı getirdi. Önlerine koyup “buyuramaz mısınız?” diye ikram etti. O sırada onlardan yana içine bir korku düştü. “Korkma!” dediler ve ona büyüdüğünde âlim olacak bir çocuklarının dünyaya geleceğini müjdelediler.*”⁴²¹ Ayette geçen kelimeler ve onlar karşısında insanların davranışları arasında sıkı bir ilişkinin varlığı göze çarpmaktadır. *وَبَشِّرُوهُ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ* “Bilgili bir oğul ile müjdelediler.”⁴²² B-ş-r kökünden gelen beşşera/ بَشَّرُ, bir kimseye hakkında bilgisi olmadığı bir konuda sevinçli bir haber verme manasını ifade eder. Daha önce ifade edildiği gibi; mutluluktan yüzünün dış derisinin gevşetip yayacak sevindirici bir haber vermek, müjdelemek, muştulamak manasında da kullanılmaktadır. Çünkü nefis sevindiğinde, suyun ağacın içinde yayıldığı gibi, kan derinin içinde yayılır. İnsanın yüzünde değişim meydana gelir. Sevindirici bir haber ya da müjdeye ‘beşâretün ve

⁴¹⁹ Yazır, 30/6 ayeti tefsirinde.

⁴²⁰ İyibildiren, Ahmet (1990), *Kur’ân’da İbrahim (A.S)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, SÜSBE, Konya, s.24.

⁴²¹ Zâriyat, 51/25–28.

⁴²² Zâriyat, 51/28.

büşra / البشارة/البشري' denilmektedir. Büşra/ البشارة, şeddeli okunduğunda, sevindirici haber, müjde, şeddesiz okunduğunda ise sürur, sevinç kökünden gelmektedir.⁴²³ Burada Sâre validemize beklenmediği bir haberin gelmesi onu fazlaca heyecanlandırmıştır. En duygusal anların yaşandığı bu sofrada, melekler Hz. İbrahim'e Hz. İshak'ı (a.s) müjdelemişlerdi.⁴²⁴

Bu müjdeyi duyan Hz. İbrahim'in eşi: فَأَقْبَلَتْ امْرَأَتُهُ فِي صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ “Evin öbür köşesinden bunu duyan eşi, elini yüzüne vurarak: “Vay başıma gelene! Ben kısır bir kadın iken mi doğuracağım!” diye çığlık attı.”⁴²⁵ Hz. İbrahim'in hanımı müjdeyi duymuş ve bu müjde karşısında hayretler içinde kalmış, sevinç içinde çığlık atmış ve kadınların âdeti olduğu gibi, yanaklarını iki avucu ile kapatmıştı. Bu nasıl olur? "Çocuk olmayacak kadar yaşlıyım" diye bağırmaya başlamıştı. Böylece kendisi oldukça yaşlı olduğu için bu müjde karşısında sevincini dile getirmişti. Çünkü o aslında çocuğu olmayan birisiydi. Hiçbir zaman beklemediği bu çarpıcı müjde karşısında kendisinden geçerek müjdeyi kendisine meleklerin getirdiğini unutmuştu.⁴²⁶ "Dediler ki: `Rabb'in böyle dedi. O, hüküm ve hikmet sahibidir, bilendir." Herşeye "Ol" deyince hemen oluverir.”⁴²⁷

Âyette geçen, “Sarre/صَرَّةٌ”, "Sarir" kelimesinden olup kişinin kalben üzerine bağlandığı her türden azim olmakla beraber ayette "haykırma, sayha ve çığlık" mânâsına gelmektedir.⁴²⁸ Sara, evin bir köşesinde idi. Müjdeyi duyunca, bunun açıklanması isteğiyle büyük bir çığlık atarak onlara doğru gelmiştir. Kadınların sevinç ve hayret anındaki âdetleri üzerine elini yüzüne vurmuştur. Kadınlar, bir işe şaşıkları zaman yaptıkları elleri ile ya yüzünü kapatır ya da yüzlerine vururlar. Sara, hayretinden elleri ile yüzüne vurur. Der ki: Ben ihtiyar kısır bir kadını. Nasıl doğururum? Akim, gebe kalmadığı için asla doğurmayan kadındır.⁴²⁹ Hz. Meryem, ruhu veya Cebrâil'i (a.s) görünce hâmile kaldığı gibi ihtimal, Hz. Sâre de bu melekleri görünce bir mucize olarak hâmile kalmış ve bunu hissedince önceki telaşının yerini

⁴²³ İsfahâni, “b-ş-r” md.

⁴²⁴ Hud, 11/71.

⁴²⁵ Zâriyat, 51/29.

⁴²⁶ Kutub, 51/29 ayeti tefsirinde.

⁴²⁷ Zâriyat, 51/30.

⁴²⁸ İsfahâni, “s-r-r” md; Vâhidi, 51/29 ayeti tefsirinde; Cezâiri, 51/29 ayeti tefsirinde.

⁴²⁹ Sâbuni, 3/254.

hayret hâli almış olabilir.⁴³⁰ Sâre validemiz, yıllardır özlemini çektiği, ancak hiç beklemediği hatta biyolojik olarak şartların pek de mümkün olamayacağı bir durumda, evlat müjdesi karşısında sükûnetle durması beklenebilecek bir durum olmasa gerek. Bu kadar özlemini çektiği bir hâdise karşısında şaşkınlığını ve ardından gelen sevincini ifade ederken sadece çığlık atmakla kalmamıştır. Bu duygu yoğunluğunu bir de el hareketi ile ifade etmiştir.⁴³¹ Hayreti kelimelerden, davranışlarına taşarak ifade yerini bulmuştur. Duygular, jest, mimik ve davranışlarla ortaya çıktıklarında tesirleri daha fazla olur. Aynı zamanda bu tür davranışlar, içteki duygu yoğunluğunu göstermeleri bakımında inandırıcılıkları daha çoktur.

Ellerin kullanımı iş yapmada asıl olduğundan dolayı birçok iş ellere nispet edilir.⁴³² Ancak ayet-i kerimede ifade edilen çığlık ve onunla beraber yapılan yüze el çarpma ya da yüzü eller ile kapatmak yaşanan duygu yoğunluğu ve sürur halinin şiddetini ortaya koymak için iki davranış biçimi bir arada verilmiştir.

Hz. Zekeriya (a.s.)'ya Hz. Yahya'nın müjdelenme vetiresi Meryem suresinde şöyle anlatılmaktadır: *“Hani o, gizli bir sesle Rabbine niyaz etmişti. Söyle demişti: “Rabbim! Gerçekten kemiklerim zayıfladı, saçlarım ağardı. Rabbim! Sana yalvarmakla şimdiye kadar bedbaht olup bir şeyden mahrum kalmadım.” Doğrusu ben; kendimden sonra yerime geçecek yakınlarımın iyi hareket etmeyeceklerinden korkuyorum. Karım da kısırdır. Bana katından bir oğul bağışla. Ki o bana vâris olsun; Ya'kub hanedanına da vâris olsun. Rabbim, onu rızana lââyık kıl! Allah: “Ey Zekeriya! Sana, Yahya isminde bir oğlanı müjdeliyoruz. Bu adı daha önce kimseye vermemiştik” buyurdu. Zekeriya: “Rabbim! Karım kısır, ben de son derece kocamışken nasıl oğlum olabilir?” dedi. Allah: Öyledir, dedi; Rabbin: O bana kolaydır. Daha önce, sen hiçbir şey değilken seni de yaratmıştım, buyurdu. O: Rabbim! dedi, (çocuğum olacağına dair) bana bir işaret ver. Allah: Sana işaret, sapasağlam olduğun halde (üç gün) üç gece insanlarla konuşamamandır, buyurdu. Bunun üzerine Zekeriyya, mâbetten kavminin karşısına çıkarak onlara: “Sabah akşam tesbihte bulunun” diye işaret verdi.”⁴³³*

⁴³⁰ Gülen, *Kur'ândan İdrâke Yanstıyanlar*, 1/196.

⁴³¹ Bkz. El davranışına yüklenen fonksiyonlar için; Kara, *Kur'ân'da Beden Dili*, s. 392–412.

⁴³² Kara, s. 411.

⁴³³ Meryem, 19/3–11; Ayrıca bkz: Âl-i İmran, 3/38–40; Enbiya, 21/89–90.

H. Zekeriya (a.s) içindeki evlat arzusundan dolayı Rabbi'na dua etmiş ve duasına mihrapta namaz kılarken cevap: *فَنَادَتْهُ الْمَلَائِكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى* “Zekeriyya mâbedde durmuş namaz kılarken melekler ona şöyle nida ettiler: Allah sana, kendisi tarafından gelen bir Kelime'yi tasdik edici, efendi, iffetli ve sâlihlerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler.”⁴³⁴ şeklinde gelmiştir.

H. Zekeriya'ya (a.s) nida eden "Melekler" sadece Cebrail değil, melekler veya Cebrail'dir. Ondan çoğul diye söz edilmesi, onu tazim içindir.⁴³⁵ Burada, H. Zekeriya (a.s) oğlu Yahya ile müjdelenmiştir.

"Yahya" kelimesinin asıl mânâsı "Hayatını devam ettiren ve yaşayan" demektir ki; H. Yahya'ya bu adın verilmesinin sebebinin, Allah'ın onu imanla ihya etmesi, şeklinde anlaşılabilceği ifade edilmektedir.⁴³⁶

“ قَالَ رَبِّ أَتَى بِكَ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ وَامْرَأَتِي عَاقِرٌ ” Ey rabbim, ben iyice ihtiyarlamış ve karım da kısır iken benim nasıl oğlum olabilir?” (Âl-i İmran, 3/40) H. Zekeriya'nın kendine melekler H. Yahya'yı müjdeledikleri halde, Allah'a (c.c) seslenmesi; Allah'ın vaadinden şüphe ettiği için değil, müjdesini sağlamlaştırmak için sorduğu anlaşılmaktadır.⁴³⁷ Yine aynı hususta; duanın kabul edildiğine dair haberi alınca da, sevinç ve hayret karışımı bir ruh hâliyle "Nasıl olabilir ki!" deyiverdiği, sonra da, sanki âlem-i yakazaya gelip sebepler çerçevesinde meseleye baktığında, sevinmiş, şaşırılmış, "Ben yaşlı, eşim de kısır iken" demiş olabileceği değerlendirmesi yapılır. H. Zekeriya'nın, "Benim nasıl oğlum olabilir ki!" ifadesi, bir taacüb olarak değerlendirilmeye birlikte, bu ifade Allah'ın kudretini ifade eden hayret hâli olabilir. Hayızdan nifastan kesilmiş bir kadının hamile kalması "âdetullah" kanunlarında ve yaygın bir şey olmadığından, insanı oldukça hayrete sevk edebilecek bir durumdur.⁴³⁸

H. Meryem, Kur'ân'da bir sureye ad olmuştur. H. İsa gibi büyük bir peygambere anne olmuştur. Âyetlerde kendisinden medihle bahsedilme şerefine ermiş bir kadındır. H. Meryem'e de H. İsa, H. Zekeriya'ya oğul müjdesine benzer bir şekilde olmuştur.

⁴³⁴ Âl-i İmran, 3/39.

⁴³⁵ Zuhayli, Vehbe (1991), *et-Tefsiru'l Münir*, Daru'l Fikr, Beyrut, 3/39 ayeti tefsirinde.

⁴³⁶ Taberi, 3/39 ayeti tefsirinde.

⁴³⁷ Taberi, 3/40 ayeti tefsirinde.

⁴³⁸ Gülen, *Kur'ân'da İdrake Yansıyanlar*, 1/107–108.

Meryem suresinde Hz. İsa'nın müjdelenme süreci adeta bir film gibi canlandırılmış ancak; bazı kareler Âl-i İmran suresi 42–50. ayetlerinde beyan edilmiştir. “*Kitapta Meryem'i de an. O, ailesinden ayrılarak, doğu yönünde bir yere çekilmişti. Sonra, insanlardan gizlenmek için bir perde germişti. Cebrail'i göndermiştik de ona tam bir insan olarak görünmüştü. Meryem: “Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen, senden Rahman'a sığınırım” dedi. Cebrail: “Ben temiz bir oğlan başışlamak için Rabbinin sana gönderdiği elçiden başkası değilim” dedi. Meryem: “Bana bir insan temas etmemişken, ben kötü kadın da olmadığım halde nasıl oğlum olabilir?” dedi. Cebrail: “Bu böyledir, çünkü Rabbin, 'Bu bana kolaydır, onu insanlar için bir mucize ve katımızdan da bir rahmet kılacağız; hem bu önceden kararlaştırılmış bir iştir' diyor” dedi. Meryem ona hamile kaldı. Bunun üzerine onunla (karnındaki çocukla) uzak bir yere çekildi. Doğum sancısı onu bir hurma ağacının dibine gitmeye mecbur etti. “Keşke ben bundan önce olmuş olsaydım da unutulup gitseydim” dedi.”⁴³⁹ Âl-i İmrân suresinde; *إِذْ قَالَتِ الْمَلَائِكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ* “*Melekler demişlerdi ki: Ey Meryem; Allah kendinden bir kelimeyi sana müjdeliyor.*”⁴⁴⁰ Bu müjde karşısında Hz. Meryem'in, Cebrâil'e cevabı da oldukça enteresandır: *قَالَتْ رَبِّ أُنَّى يَكُونُ لِي وَلَدٌ وَلَمْ يَمَسَّسْنِي بَشَرٌ* “*Meryem: Rabbin! dedi, bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur?*”⁴⁴¹ Melekler, Hz. Meryem'i Allah'tan adı Meryem oğlu İsa Mesih olan bir söz ile müjdelenmiştir. Bu müjde içinde yapılan müjdenin ne olduğu; adı ve nispeti beyan edilmiştir. Onun bu nispetten kaynağının annesi olduğu belli olmaktadır. Sonra bu müjde aynı zamanda O'nun niteliklerini ve Rabbinin katındaki değerini de ortaya koymaktadır.*

İnsanların beşeri adet ve alışkanlıklarını üzerinde taşıyan Hz. Meryem; bu müjdeyi bir genç kızın karşılayacağı biçimde karşılamıştır. Rabbine yönelmiş, O'na niyazda bulunmuş, insanın aklını hayrete düşüren sırlı bir olay hakkında: “*Meryem: Rabbin! dedi, bana bir erkek eli değmediği halde nasıl çocuğum olur?*” Hz. Meryem'in bu sorusu; insanların sebep-sonuçlara göre hadiseleri değerlendirmekte olduklarına işaret etmektedir. İnsanlar, sınırlı bakışları nedeniyle hesaba katmadıkları ve hadiselerin

⁴³⁹ Meryem, 19/16–23; Âl-i İmran, 3/ 42–50.

⁴⁴⁰ Âl-i İmran, 3/45.

⁴⁴¹ Âl-i İmran, 3/47.

arkasında yatan gerçekleri göremeyebilirler.⁴⁴² Hz. Meryem bunun Allah'ın bir mucizesi olduğunu anlayınca, şaşkınlığı ortadan kalkıyor, hayreti kayboluyor, gönlü huzura kavuşuyor.

Allah (c.c), fail-i muhtardır. Dilediğini dilediği gibi yapar. Bazı kullarına hususi ikramlarda bulunmasına hiçbir mâni yoktur. O (c.c), kâinatta koyduğu “adetullah sünnetullah” tabir edilen kanunlarla genel tasarruflarda bulunur. Fakat dilediği zaman bazı fertlere özel iradesiyle muamele yapar. Meselâ, Hz. Âdem'den sonra bütün insanlar, bir anne-baba vasıtasıyla bu dünyaya gönderilirken, Hz. Meryem'in oğlu olan Hz. İsa bu umumi kanundan müstesna tutulmuştur. Hz. İsa'yı da, sadece anne vasıtasıyla bu dünyaya göndermiştir.

“B-ş-r” kökünün, “ister hüzün ister sevinç versin, muhatabın simasın da etkisini gösteren haber olduğu şeklinde tarif edildiğini daha önce ifade etmiştik. Bura da ise Hz. Yahya ile Hz. İsa'nın müjdenmesinden bahsetmiş olduk. Onlar kime müjdenmiş iseler, ilk anda simalarda her ne kadar bir hayret ve taaccüp ifadesi olsa da, kısa bir süre sonra işin iç yüzü anlaşılınca, yüzlerinde sürur meydana getirmiştir.

2.3.5. Eşlerin Birbirine Sükûn Vermesi

Allah, insanı cinsiyet bakımından iki tür olarak yaratmış ve aynı nefisten, aynı kaynaktan, biri diğeri olan, erkek ve kadını var etmiştir.⁴⁴³ Rabbimiz, kadın ve erkeği yaratmasındaki bazı hikmetler işaret etmiştir. “İçinizden, kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp; aranızda muhabbet ve rahmet var etmesi, O'nun varlığının delillerindendir. Bunlarda, düşünen millet için dersler vardır.”⁴⁴⁴

وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً beyan edildiğine göre; bu tarz bir yaratılış düzenlemesinin “illeti”, لَتَسْكُنُوا إِلَيْهَا “li teskunu ileyhâ” ifadesiyle beyan edilmektedir. لَتَسْكُنُوا إِلَيْهَا “Liteskûnu ileyhâ”, eşler birbirine eğilim gösterir, meyleder, birlikte olmaktan itminan duyarlar anlamına gelir ki; böylece birbiriyle samimi olur, eşlerden biri diğeri ülfet eder (birlik, dostluk, sevgi, yakınlık, samimiyet gösterir), onunla itminan bulur (doyuma ulaşır, gönlü yatıştır, sakinleşir,

⁴⁴² Kutub, 3/45–47 ayeti tefsirinde.

⁴⁴³ Neseî, 30/21 ayeti tefsirinde.

⁴⁴⁴ Rum, 30/21.

rahatlar), heyecanı gider.⁴⁴⁵ Aynı zamanda “*li teskune ileyhâ*” ifadesindeki sükûndan; eşlerden birinin diğerine meylinin olması, eşlerin aralarında birbirlerine meveddet ve merhametli olmasının evlilik sebebi ile kalplerin yaklaşması kastedilir. Meveddeti cinsel birleşmeden kinaye olarak kabul etmişlerdir.⁴⁴⁶ Devamında ifade edilen “rahmet” ise Allah’ın evlat vermesi olarak anlaşılmıştır. “Meveddet” gençlik ile merhametin ise yaşlılık ile irtibatı kurularak yorumlanmıştır.⁴⁴⁷ Sükûn ve meveddet, dört şekilde yorumlanmıştır: Eşlerin birbiri ile sükun bulması, cinsel yakınlaşma; gençlikte birbirini sevmek, yaşlılıkta ise birbirine şefkat duymaktır.

“*Li teskunu ileyhâ*” kavramını bir sonraki “meveddet” ile irtibatı söz konusu olunca farklı bir boyut ortaya çıkmaktadır. Ayette, “meveddet” ve “rahmet” peş peşe gelmektedirler. “Sükûn” halinde, sadece insanın maddi tatminin söz konusu olamayacağı, onunla beraber sevgi ve şefkat duygularının da bu ilişkiye eşlik etmesi gerekmektedir. Eşler arasındaki ilişki ve çekim; sadece maddi tatmine dayanmayıp, kalplerin birleşmesi, kaynaşması, derin ve köklü bir şefkat hissinin doğmasıyla mümkün olabilmektedir.⁴⁴⁸

Daha önce ifade edildiği gibi; varlıkların bir sıfatı olarak sükûn, hareketliliğe zıt bir var oluş durumudur. Bir şeyin hareketliliğinin son bulup sabit, durağan hale gelmesine “es-sükûn” denilir. Sakinleşen, sessizleşen, yatışan her şey hakkında “sekene” fiili kullanılır. Konuşanın susması, yağmurun kesilmesi, öfkenin dinmesi hadiselerinde olduğu gibidir. Bir mekânın ikamet yeri edinilmesi de “sekene” fiiliyle anlatılır. Şiddetli korkunun neden olduğu sıkıntı, tedirginlik, huzursuzluk anında Allah’ın kullarının kalbine yerleştiği iç huzuru, gönül rahatlığı, ağır başlılık, sakinlik “es-sekîne” olarak anlatıldığını ifade etmiştik.

İnsanın, eşi ile rahatlaması, eşi ile arasındaki derin şefkat ve merhamet duygularıyla rahatlaması durumu “sükûn” kavramıyla yani bir tür durulma, sakinleşme, doyuma ulaşma, rahatlama, gerilimden kurtulma olarak dile getirilir.

2.3.6. Yağmurun Yağması

⁴⁴⁵ Yazır, 30/21 ayeti tefsirinde.

⁴⁴⁶ Kasapoğlu, Abdurrahman(2004), Kur’ân’da Eşler Arası İlişki Hakkında Önemli Bir Kavram:“Sükûn”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IV, Sayı: 4, 2004, s.74.

⁴⁴⁷ Neseî, 30/21 ayeti tefsirinde.

⁴⁴⁸ Kasapoğlu, s. 81-82.

Rüzgârlar, yeryüzünde bulutları hareket ettiren önemli bir faktördür. Bulutların hareket etmesine sebep olmaktadır. İnsanlar, bulutları takip ederek yağmurun yağması hakkında fikir sahibi olurlar. Havada bulut belirmediği zaman, çoğu zaman o bulut, yağmuru müjdelemektedir.

Hayatı yağmur ve suya bağlı olan çiftçiler yağmurun yağmasından sevinç ve neşe duyarlar. Çünkü yağmur kendileri, hayvanları ve yapmış oldukları ziraat için önemli bir faktördür.

İnsanlar, yağmuru taşıyan rüzgâr ve yağmur geldiğinde sevinmektedirler. Buna: وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ وَأَنْزَلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً طَهُورًا *“Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeciler olarak gönderen O'dur. Biz, ölü toprağa can vermek, yarattığımız nice hayvanlara ve nice insanlara su vermek için gökten tertemiz su indirdik.”*⁴⁴⁹ يُرْسِلُ الرِّيحَ فَتَنْثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ فِي السَّمَاءِ كَيْفَ يَشَاءُ وَيَجْعَلُهُ كَيْسًا فَتَرَى الْوَدْقَ يَخْرُجُ مِنْ خِلَالِهِ فَإِذَا أَصَابَ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ *“Allah O'dur ki, rüzgârları gönderir, bunlar da bulutu kaldırır. Derken, Allah onu gökte dilediği gibi yayar ve parça parça eder; nihayet arasından yağmurun çıktığını görürsün. Allah dilediği kullarına yağmuru nasip edince, onlar seviniverirler.”*⁴⁵⁰ âyetinde işaret edilmektedir.

Âyet-i kerime, rüzgar ve yağmurdan bahsetmekte; ilâhi rahmetin bir tecellisi olan yağmurla ölü bir beldenin hayata kavuşması ve bu su ile nice canlıların ve insanların istifade etmelerini nazara vermektedir.

Âyette وَهُوَ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ بُشْرًا بَيْنَ يَدَيْ رَحْمَتِهِ *“Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeciler olarak gönderen O'dur”*⁴⁵¹ ifadesinde “yağmur” yerine “rahmet” denilmesi dikkat çekici bir istiareddir.⁴⁵² Elmalılı'ya göre; ifadenin böyle gelmesi diğer nimetlere işaret etmek için daha umumi manada olan “rahmet” kelimesi ile gelmiştir. Zira rahmet yağmurdan daha umumi olduğundan, yalnız hava cereyanlarından ibaret olan rüzgârların değil, gaflet uykusundan uyandıran İlâhi hareketler, fikri ve sosyal akımlar dahi ilahi rahmetin müjdecileri, naşirleridirler. İlâhi rahmet durgun havada gelmeyeceğinden önünden gönderilen rüzgârların müjdesiyle gelir ve onların intişar

⁴⁴⁹ Furkan, 25/48.

⁴⁵⁰ Rum, 30/48.

⁴⁵¹ Furkan, 25/48.

⁴⁵² Zemahşeri, 25/48 ayeti tefsirinde.

derecesine göre yayılır.⁴⁵³ Rüzgârlar, değişikliklerin uyarıcısı olduğu gibi müjdeleri de vardır. Tabiatta meydana gelen fesat onlarla düzeltilmektedir.⁴⁵⁴ Ayette beyan edilen فَإِذَا أَصَابَ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ إِذَا هُمْ يَسْتَبْشِرُونَ “Allah dilediği kullarına yağmuru nasip edince, onlar seviniverirler.”⁴⁵⁵ ayetindeki “tebşir” hakkında, Şevkâni; insanların sevincinin, yağmurun gelmesinden dolayı olduğunu, bu sevincin ve ferahın kaynağının da yağmur olduğunu, يَسْتَبْشِرُونَ kelimesinin ferah manasına geldiğini söyler.⁴⁵⁶ İnsanların üzerinde ortaya çıkan bir sürur halidir.⁴⁵⁷

Rahmet mânasıyla ifade edilen yağmur, mutlak bir kurala bağlı olmadan yağdırılmaktadır. Allah’ın (c.c) hususi meşietine ve hususi rahmetine tabi kılınmıştır. Böylece Allah’ın Hakim isminin birer perdesi olan hikmetli sebepler örgüsü devre dışı bırakılmış, yağmurun inişi doğrudan perdesiz olarak İlâhi kudretin eline verilmiştir. Çünkü insanların çoğu gaflet içerisinde olduğundan belli kurallar dâhilinde kendisine sunulmuş nimetlerin kadrini takdir edememektedir. Allah’ın birer hikmeti olan, sürekli kanunlara güvenerek Allah’a yalvarmayı aklından bile geçirmemektedir. Bunun içindir ki, hayatın kaynağı olduğu bilinen güneş en büyük bir ilahi nimet iken, belli bir kurala tâbi olarak akşam batıp sabahleyin doğduğu için, onun bir nimet olduğu ciheti bile çoğu zaman gözden kaçmaktadır.⁴⁵⁸ Allah (c.c), insanların belki güneş kadar muhtaç oldukları yağmuru hiç beklenmedik bir vakitte vermekle, insanı sevindirmektedir. Ve yağmur kendisiyle beraber gelen diğer nimetler için de bir rahmet müjdesi olmaktadır.

İstibşar, insanın kendisini, tebşir edeceği, müjdeleyeceği, muştulayacağı bir ferah sevinç olması itibarıyla, sevindirici bir haber ya da müjdeye ‘beşâretün ve büşra / البشري/البشارة’ denilmektedir. Büşra/ البشارة, şeddeli okunduğunda, sevindirici haber, müjde, şeddesiz okunduğunda ise sürur, sevinç kökünden gelmektedir.⁴⁵⁹ Rüzgârın, insanların sevineceği yağmur bulutlarını getirmesi bir müjdedir. Yani, yağmurun ne zaman yağacağı belli olmadığından, bulutlar yağmura işaret ettikleri için insanlara

⁴⁵³ Yazır, 25/48 ayeti tefsirinde.

⁴⁵⁴ Yazır, 30/46 ayeti tefsirinde.

⁴⁵⁵ Rum, 30/48.

⁴⁵⁶ Şevkâni, 30/48 ayeti tefsirinde; Hâzin, 30/48 ayeti tefsirinde.

⁴⁵⁷ Bikai, Burhanuddin Ebu’l-Hasan İbrahim b. Ömer (1995), *Nazmu’ d-Dürer fi Tenâsübi’ l-Âyâti ve ’s-Suver*, Dârû’ l- Kütübi’ l-İlmiyye, Lübnan, 30/48 ayeti tefsirinde.

⁴⁵⁸ Beki, s.146.

⁴⁵⁹ İsfahâni, “b-ş-r” md.

müjde vesilesi olmaktadır. Yağmurun kendisi de rahmet olarak isimlendirilmiştir. Çünkü içinde başka nimetleri taşımasından dolayı Allah'ın şümulü bir ikramıdır.

2.3.7. Şehitlik Mertebesine Erilmesi

Şehit, kesin bir haberi veren, bildiğini söyleyen, hazır olan, bulunan, bir hadiseye şahit olan, şahitlik eden. Allah, yolunda canını fedâ eden müslümana verilen isim olmuştur. Ona bu ismin verilmesinin sebebi, cennetlik olduğuna şahitlik edilmiş olması, onun Allah'ın (c.c) huzurunda yaşıyor bulunması, ölümü sırasında meleklerin hazır bulunması ya da ruhunun doğrudan doğruya Cennet'te bulunması veya Allah tarafından çeşitli mükâfatlarla mükâfatlandırılmış olmasından dolayı bu adla isimlendirilmiştir.⁴⁶⁰ Arapça bir kelime olan şehid, "şehide" fiilinden türemiş olan bir isimdir. Mastarı, şehâdetir. Çoğulu, "şuhedâ" ve "eşhâd" olarak gelmektedir.

Kur'an'da daha çok "ka-te-le" fiilinin meçhulü ile Allah yolunda öldürülme anlamında kullanılmaktadır.

فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ * وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أحيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *"Allah yolunda öldürülenleri ölü saymayın, bilakis Rableri katında diridirler. Allah'ın bol nimetinden onlara verdiği şeylerle sevinç içinde rızıklanırlar, arkalarından kendilerine ulaşamayan kimselere, kendilerine korku olmadığını ve kendilerinin üzülmeyeceklerini müjde etmek isterler."*⁴⁶¹ فُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ifadesi, cisimleri toprak olan ancak ruhları hayatta olan şehitleri anlatmaktadır. Yani şehit kelimesinin karşılığı olarak gelmektedir.⁴⁶²

Allah yolunda ruhunu teslim eden şehitlerin amellerinin boşa gitmeyeceği, büyük ecir ve sevap kazanacakları, Kur'ân'da şöyle haber verilmektedir: *"Dünya hayatını âhiret hayatı karşılığında satarlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, biz ona yakında büyük bir mükâfat vereceğiz"*⁴⁶³

Kur'ân'ın şehitler için haber olarak verdiği ecri ve sevabın büyüklüğünü izah

⁴⁶⁰ İsfahâni, "ş-h-d" md.

⁴⁶¹ Âl-i İmran, 3/169–170. Ayrıca bkz: Hac, 22/48; Bakara, 2/154; Âl-i İmran, 3/157; Nisa; 4/74.

⁴⁶² Vâhidi, 3/169 ayeti tefsirinde; İbn Atıyye, el- Endelûsi (1993), *el-Muharreru'l-Vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Thk., Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 3/169 ayeti tefsirinde.

⁴⁶³ Nisa, 4/74.

sadedinde Hz Peygamber (s.a.s): "Cennete giren hiç bir kimse, dünyadaki her şey kendisine verilse bile, dünyaya dönmek istemez. Ancak şehit müstesnadır. O, göreceği ikramdan dolayı tekrar dünyaya dönüp on defa daha öldürülmeyi (şehit olmayı) temenni eder"⁴⁶⁴ buyurmaktadır.

Şehitler, *فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ*. "Allah'ın bol nimetinden onlara verdiği şeylerle sevinç içinde rızıklandırılır." ayetinin ifadeleri içinde; Rableri katında hayatta olup, Allah'ın (c.c) kendilerine nimet olarak vermiş olduğu şeylerden dolayı ferah, mutlu ve hallerine gıpta edilecek durumdadırlar.⁴⁶⁵

Şehitler, arkalarından kendilerine katılmayan (yani şehit olmayıp hayatta kalan) bütün müminlerin sonunda korku ve üzüntüden kurtulup mesut olmalarıyla müjdelendir, sevinir ve neşeli olurlar. Diğer bir mânâ ile arkalarında mücadele eden ve henüz şehit olmak suretiyle kendilerine katılmamış bulunan gelecekteki şehitlerin, bugün çektikleri acı ve zahmete rağmen neticede şehit olarak, dünya ve ahiretin korku ve hüznünden bütün bütün kurtulacaklarını ve kendileri gibi mesut olacakları müjdesini alırlar da sevinirler.⁴⁶⁶ Şehitler, kendilerine verilen maddi ve manevi nimetler karşısında o kadar sevinirler ki, bu sevinç ve sürur ferah kelimesi ile anlatılmaktadır.

İnsanın, hoşuna giden bir şey ya da durumdan dolayı göğsün genişleme halini ifade etmek için فرح (f-r-h) kullanılmaktadır. İnsanın 'ferah' ile ifade edilen göğsünün genişleme hâli daha çok bedeni ve dünyevi, yani maddi lezzetlerin tesiriyle de oluşmaktadır.⁴⁶⁷ Onlar, ahirette hem maddi hem manevi lezzetler ile rızıklandırılırlar. يُرْزُقُونَ kelimesi, yedirilirler olarak da yorumlanmıştır.⁴⁶⁸ Onlar, diğer hayatta olanlar gibi yerler içerler.⁴⁶⁹ Kendilerine verilen rızıkların maddi olduğu düşünülürse, sevinçlerini de maddi olarak hissetmeleri mümkündür. Ayetin ifadesi içinde şehitler, hem maddi hem manevi nimetlere mazhar olurlar ve bundan dolayı da sürur ve sevinç duyarlar.

2.3.8. İlim Sahibi Olunması

⁴⁶⁴ Buhârî, Cihâd 6; Müslim, İmâre, 108, 109.

⁴⁶⁵ İbn Kesir, 1/337; Şenkîti Muhammed Emin b. Muhammedel-Muhtar (1983), *Tefsiru Edvâu'l Beyan fi İzahî'l Kur'an bi'l-Kur'an*, Metabi'u'l-Ehliyye, Riyad, 3/169 ayeti tefsirinde.

⁴⁶⁶ Yazır, 3/170 ayeti tefsirinde.

⁴⁶⁷ İsfahâni, "f-r-h" md.

⁴⁶⁸ Vâhidî, 3/169 ayeti tefsirinde.

⁴⁶⁹ Neseî, 3/169 ayeti tefsirinde.

İnsanların şımarmasına sebep olan şeylerden birisi de ilimdir. Peygamberler ümmetlerine Allah'ın vahyi ile gelince, onları kendi ilimlerine güvenerek alaya almak istemişler. Bu duruma âyette işaret edilmektedir. *أَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَانُوا أَكْثَرَ مِنْهُمْ وَأَشَدَّ قُوَّةً وَأَثَارًا فِي الْأَرْضِ فَمَا أَغْنَى عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ* “Yeryüzünde dolaşıp, kendilerinden daha çok, daha kuvvetli, yeryüzünde bıraktıkları eserler daha sağlam olan öncekilerin sonuçlarının nasıl olduğunu görmezler mi? Kazandıkları onlara bir fayda vermemiştir.”⁴⁷⁰ *فَلَمَّا جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَحُوا بِمَا عِنْدَهُمْ مِنَ الْعِلْمِ وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ* Peygamberleri onlara belgelerle gelince, kendilerinde olan bilgiden gururlandılar da, alaya aldıkları şey kendilerini sarıverdi.”⁴⁷¹ Ayet-i kerimede eski zamanlarda kuvvet ve kudretlerine ve mallar toplayıp yığıp da zengin olmalarına rağmen, helak edilmiş ve onlardan kalan harabeler nazara verilerek, onların bu akıbetlerinden ibret alınmasına işaret edilmektedir. “Peygamberleri onlara belgelerle gelince, kendilerinde olan bilgiden gururlandılar da, alaya aldıkları şey kendilerini sarıverdi.”⁴⁷² Onları helak eden sebep, kendilerine Peygamberler, deliller, Allah'ın âyetleri, kati hüccetler, mukni bürhanlar ile geldiklerinde, onları kabul etmediler. Müstağni davranarak: “Biz onlardan daha iyi biliriz, bize bir şey gönderilecek de değil, azap edilecek de değil.”dedikleri rivayet edilir. Onlar, sahip oldukları ilimden dolayı sevindiler ve Allah'ın (c.c) kuvveti gelip onları sardı.⁴⁷³ Elmalılı, onları ferahlandıran ve sevindiren ilimden kast edilen şey hakkında: Sanatlarına, felsefelerine güvenerek peygamberlerin mucizelerini, haber verdikleri açık âyetleri tanımamak istediklerine işaret eder.⁴⁷⁴ Nebiler kendilerine cahilliklerini gösterince, hak ile getirilen şeyle istihza etmişlerdi.⁴⁷⁵

Hâlbuki ilim, Allah'ı (c.c) bilmeyi, insana cehâletini gösterirken, ehil ellerin malı almazsa, insan nasıl kötü bir akıbetle taşıdığı da ortadadır. Âdete, ateş gibi; tevcih olduğu istikamette kullanılırsa insana hizmet eder. Şayet asıl maksadı dışında kullanıldığında sahibini de yakmaktan geri kalmaz.

---

⁴⁷⁰ Mü'min, 40/82.

⁴⁷¹ Mü'min, 40/83.

⁴⁷² Mü'min, 40/83.

⁴⁷³ İbn Kesir, 3/252.

⁴⁷⁴ Yazır, 40/83 ayeti tefsirinde.

⁴⁷⁵ Neseî, 40/83 ayeti tefsirinde.

İnsan elinde sahip olduğu şeye bir nebi hassasiyeti ile yaklaşarak: *“Andolsun ki biz, Davud'a ve Süleyman'a ilim verdik. Onlar: Bizi, mümin kullarının birçoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun, dediler.”*⁴⁷⁶ ayetindeki gibi demeli, her hakkı sahibine teslim etmeli. Ve Hz. Davut ve Hz. Süleyman'ın (a.s) sözleri, aklımızı irşat kalbimizi tatmin ederek, ilmin de insana bir imtihan vesilesi olarak verildiğini göstermektedir. İlmin insanın olgunluk ve tevazusunu artırması gerekirken, ehil ellerden kıymet bilmezlerin eline düşünce inkâr ve istihza aracı olmaktadır. Hâlbuki ilim insanların akılları ve duygularının önündeki engelleri kaldırarak insanı hakikate taşıması gerekirken hakikat karşısında boş bir sevinme ve istihza ile inkar aracına dönüşmektedir.

2.3.9. Ehl-i Kitabın Bir Gerçeği Gizlemesi

İnsanlar, yapmadıkları halde bir şey hakkında yapmış gibi sevinmektedirler. Bu husus: *لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُجِبُونَ أَنَّ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبَنَّهُمْ بِمَفَازَةٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ* *“Ettiklerine sevinen ve yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananların, sakın onların azaptan kurtulacaklarını sanma; elem verici azap onlaradır.”*⁴⁷⁷ ayetinde anlatılmaktadır. Bu âyetin, Ehl-i kitaptan Yahudiler hakkında nazil olduğu, Hz. Peygamber'in (s.a.s) onlara bir şey sorduğu, onların ise gerçeği gizleyerek başka türlü cevap verdikleri ve Peygamberin sorduğunu ondan gizlemelerinden dolayı sevindikleri ve bundan dolayı ayetin nâzil olduğu rivayet edilmektedir.⁴⁷⁸ Âyette zikredilen insanlardan kimlerin kastedildiği hakkında farklı görüşler zikredilmiştir. Münafıklar hakkında olduğu da söylenmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s) savaşa çıktığında, münafıklar savaşa gitmeyip, Hz. Peygamber (s.a.s) döndükten sora da ondan özür dilerler ve savaşmadıkları halde, insanların, özürlerini kabul ederek kendilerini övmelerini isterler. Hz. Peygamber'i (s.a.s) yalanlamada ittifak içinde olmaktan dolayı sevinen, aynı zamanda insanların, kendilerine "Namaz kılanlar, oruç tutanlar" diyerek övmelerini isteyen Yahudiler hakkında veya Tevrat'ı değiştirmekten dolayı sevinen ve insanların bu değiştirmeden dolayı kendilerini övmesini isteyen Yahudiler ya İbrahim'in (a.s.) ailesine verdiği üstünlüklerle sevinen ve bunların gereğini yapmadıkları halde insanların kendilerini övmesini isteyen Yahudiler hakkında nâzil

⁴⁷⁶ Neml, 27/15.

⁴⁷⁷ Âl-i İmran 3/188.

⁴⁷⁸ Sâbuni, 1/250.

olduğu konusunda farklı kanaatler vardır.⁴⁷⁹ Bu kadar rivayetin temel noktasında Yahudiler ve münafıklar durmaktadır ve ikisinin de temel noktası yaptıkları kötü şeylerden dolayı sevinmek ve yapmadıkları şeyle övülmekten hoşlanmalarındır.

لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُحِبُّونَ أَنْ يُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا *“Ettiklerine sevinen ve yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananların, sakın onların azaptan kurtulacaklarını sanma.”*⁴⁸⁰ âyetteki manadan; biri Yahudiler diğeri de münafıklar hakkında anlaşılabilir. Ehl-i kitap ve onlara Allah'ın insanlara açıklayıp gizlememek üzere verdiği kitaptan söz edilmesi arasında bir münasebet vardır. Çünkü gerçeği gizleyen onlardır. Öyle ki yalan açıklamaları ve müfteri cevaplarıyla övünmeyi de istemektedirler. Surenin akışında münafıklardan söz edilmektedir. Her toplumda olabileceği gibi, Hz. Peygamber (s.a.s) döneminde bulunan bazı tipleri tasvir etmektedir. Görüş bildirmenin sorumluluğunu ve akidenin yükümlülüklerini taşımaktan aciz tipler vardır. Bunlar savaştan geri kalıp otururlar, şayet savaşanlar bozguna uğrayıp yenilecek olursa, bunlar başlarını dikleştirip kibirlenerek akıllılık ve ileri görüşlülük taslarlar. Savaşçılar galip gelip ganimetler elde ettiklerinde ise, arkadaşlarının davranışlarını desteklediklerini ifade edip zaferden kendilerine pay ayırarak yapmadıkları şeylerle övünmeyi severler.⁴⁸¹ Kur'ân, insanlar arsında korkak ancak arkadan iş çevirmeyi seven, yapmadığı halde iş bitince varmış ya da yapmış gibi kendisini ortaya koyan tipleri açıklamaktadır.

2.3.10. Sayılarının Fazlalığından Sevinilmesi

İnsanların böbürlenmelerine sebep olan faktörlerden biri de, sayı ve kuvvetçe çokluktur. İnsanların sayı olarak kalabalık olmaları, kendilerini kuvvetli hissetmeleri, onları böbürlenmeye sevk etmiştir.

Mekke ile Taif arasında bir vadinin ismi olan Huneyn, müslümanlarla Havazin ve Sakîf arasındaki savaş burada olmuştur.⁴⁸² Mekke'nin fethinden sonra Havazin kabilesi ile Sakif kabilesi aralarında anlaşarak Hz. Peygamber ile savaşmak üzere söz konusu Huneyn Vadisi'nde toplanmaya başlamışlar, Havazin ile Sakif bütün kadınlarını ve

⁴⁷⁹ Taberi, 3/188 ayeti tefsirinde.

⁴⁸⁰ Âl-i İmran, 3/188.

⁴⁸¹ Kutub, 3/188 ayeti tefsirinde.

⁴⁸² Taberi, 9/25 ayeti tefsirinde; Şevkâni, 9/25 ayeti tefsirinde.

çocuklarını da getirmişlerdi. Böyle yapmakla askerlerinin gayret ve yiğitlik duygularını harekete geçirmek istemişlerdi.

Hz. Peygamber, böyle büyük bir ordunun toplandığını haber aldığı anda hazırlıklara başlamış, on iki bin civarında bir kuvvetle Mekke'den çıkıp Huneyn'e doğru yola çıkmıştır.⁴⁸³ Müslümanların o zamana kadar yaptıkları ve muzaffer oldukları en büyük savaş için yola çıkmışlar. Ve o zamana kadar görülmedik bir sayı çokluğuna ulaşıldığından bu kuvvet bazı müslümanların hoşuna gitmişti.⁴⁸⁴ Bu durum; *“Andolsun ki Allah, birçok yerde (savaş alanlarında) ve Huneyn savaşında size yardım etmişti. Hani çokluğunuz size kendinizi beğendirmiş, fakat sizi hezimete uğramaktan kurtaramamıştı. Yeryüzü bütün genişliğine rağmen size dar gelmişti, sonunda (bozularak) gerisin geri dönmüştünüz.”*⁴⁸⁵ âyetinde haber verilmektedir.

Allah (c.c), çokluğa güvenmekten dolayı onları yenilgiyle yüz yüze getirmiş, sonra da yine o durumdan kendilerini kurtarmıştır. Gerçekten de Huneyn Savaşı başlar başlamaz müslüman saflarında korkunç bir panik yaşanmış, Hz. Peygamber birkaç yakın ashabıyla yapayalnız kalıvermişti. "Ben peygamberim, yalan yok; ben Abdulmuttalib'in oğluyum." diyor ve durmadan bineğini düşmanın üstüne üstüne sürüyor, sürdükçe de önündeki kâfirler kaçıyordu. Onlar kendisine hamle ettikçe durup bekliyordu, sonra kendisi hamle yapıyordu.⁴⁸⁶ *“Sonra Allah, Resûl'ü ile müminler üzerine sekînetini (sükûnet ve huzur duygusu) indirdi, sizin görmediğiniz ordular (melekler) indirdi de kâfirlere azap etti. İşte bu, o kâfirlerin cezasıdır.”*⁴⁸⁷ Allah'ın (c.c) yardımı ile kâfirleri hezimete uğratmışlardır.

إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُهُمْ *“Hani, çokluğunuz size kendinizi beğendirmişti...”* âyeti kerimesinde Müslümanları, ordularının kalabalık olmasının hoşlarına gittiği ifade edilmektedir. Bir şeyin sebebini bilmediği zaman insana arız olan, insanda ortaya çıkan bir durum, (şaşmak, hayret etmek) el-acebu/العجب veya et-teaccub'û/ التعجب kelimeleri ile ifade edilir.⁴⁸⁸ Hatta kendine güvenden dolayı bazı müslümanların bu sayı ve kuvvetle

⁴⁸³ Mevdudi, 9/25 ayeti tefsirinde; Şevkâni, 9/25 ayeti tefsirinde.

⁴⁸⁴ Yazır, 9/25 ayeti tefsirinde.

⁴⁸⁵ Tevbe, 9/25.

⁴⁸⁶ Yazır, 9/25 ayeti tefsirinde.

⁴⁸⁷ Tevbe, 9/26.

⁴⁸⁸ İsfahâni, “a-c-b” md.

mağlup olmayacaklarını söyledikleri söylenir.⁴⁸⁹ Bu durum ayet-i kerimede şaşma ve hayret olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda hoşâ gitme olarak da ifade edilmektedir. Huneyn Günü'nde de sayı üstünlüğünüz sizi hayrete düşürdüğü vakit çok olmanız sizin için hiçbir şeye yaramamıştı. O kalaba olmasına güvendiğiniz ordunuz, size bir fayda vermemiş, Bütün genişliğine rağmen yeryüzü başınıza dar gelmişti sonra da arkanızı dönerek kaçmıştınız.⁴⁹⁰

Huneyn savaşına çıkarken mü'minlerden bazılarında ordunun kişi sayısı ve savaş gücü, kendine güven ve kendini beğenme hissi vermişti. Bu güç ile savaşta yenilmeyecekleri düşüncesine kapılmışlardı. Ancak savaşın çetin geçmesi karşısında dayanamayıp kısa bir süre de olsa ordu dağılmaya başlamıştı. Daha sonra toplanarak düşmanı yenmişlerdi. Allah, mü'minlere kendilerine güven ve kendini beğenme hissinden sonra, geçici bir mağlubiyet yaşatarak, duygularındaki değişimi tashih etmiştir. Sayı çokluğuna ve kuvvete güvenmenin boş olduğuna ve hakiki kuvvet ve kudretin Allah'a dayanmak olduğuna işaret edilmiştir.

2.3.11. Dünya Hayatına Sevinilmesi

Dünya ve dünya hayatı, kendi kriterlerine göre değerlendirildiğinde, kendi ölçüleri ile tartıldığında önemli bir değer gibi görülüp algılanabilmektedir. Dünyanın ve eşyanın üç yüzü vardır. Biri; esma-ı ilâhiyeye bakar, onların aynalarıdır. Bu yüze zeval ve yokluk giremez, tazelenmeleri ve yenilenmeleri söz konusudur. Diğeri; âhirete bakar ve onun tarlası hümündedir. Bekâya hizmet eder. Bâki meyveler, semereler yetiştirmeye vesiledir. Öteki; fânilere bakar ki, hevesat ehli için sevgi ve aşkla bağlandıkları yer, ehl-i şuurun ticaret yeri, vazifesini idrak edenlerin imtihan yeridir.⁴⁹¹ Dünyanın ve eşyanın bu yönlerine bakıldığında değeri ve kıymeti anlamak daha kolay olmaktadır.

Dünyanın, kâinat nazara alındığında ve ahiret ölçüleri ile tartıldığında önemsiz ve değersiz bir meta olduğuna; *“Biz, insanların hangisinin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi dünyanın kendine mahsus bir zinet yaptık.”*⁴⁹² *“Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha*

⁴⁸⁹ Kurtubi, 9/25 ayeti tefsirinde.

⁴⁹⁰ Yazır, 9/25 ayeti tefsirinde.

⁴⁹¹ Nursi, *Mektubat*, s. 303.

⁴⁹² Kehf, 18/7.

çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki, bitirdiği ziraatçilerin hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra da çer çöp olur. Ahirette ise çetin bir azap vardır. Yine orada Allah'ın mağfireti ve rızası vardır. Dünya hayatı aldatıcı bir geçimlikten başka bir şey değildir.”⁴⁹³ âyetlerinde işaret edilmektedir. Kur'an'ın penceresinden işaret edilen dünya ve onun içindkiler, âhiretin ciddiyeti yanında çocuk oyuncağına benzetilmektedir.

أَتَمَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا /Dünya hayatı, oyun ve eğlence olup, yemek ve içmek, her biri oyun bir eğlence ve oyalanmadır. "Oyun" ifadesinden; dünya arzusu, şevkinin artması, "eğlencenin" ise âhiretten alıkoyan yani insanı meşgul etmek suretiyle âhirete yönelmekten alıkoyan şey olduğu anlaşılmaktadır. Oyun, mal mülk biriktirmek, eğlence ise kadınlardır. "Bir süstür" ifadesiyle "süs ve ziynet" kendisi ile süslenilen şeylere denilir. Kâfir dünyalık ile süslenirken, âhiret için amel etmez. Allah'a itaat dışındaki şeylerle süslenen kimsenin durumu da böyle görülmektedir.⁴⁹⁴ Dünya hayatı sadece bir oyalanmadan ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

Dünya hayatı; لَعِبٌ /oyun, çocukların oyunu, لَهْوٌ /eğlence, kızların eğlenmesi, زِينَةٌ süs, kadınların ziyneti, وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ /övünme, birbirine denk şahısların karşılıklı övünmeleri, "Malları ve çokluklarıyla bir yarıştı" tacirlerin mallarının çok olmasıyla övünmesine benzetilmiştir.⁴⁹⁵ Sonsuzluk âleminin nimetlerini elde etmeye vasıta kılınmayan o dünya hayatı sırf çocukları aldatan ve yorgunluktan başka bir meyvesi olmayan şu hallerden ibarettir: Bir oyundur, heves edilir. Ve süstür, herhangi bir şeref bahşetmeyen, kadın ve çocuklar gibi gafilleri aldatan giyimler, kuşamlar, gibi bir gösteriştir.⁴⁹⁶

"Aranızda bir övünüştür.", dünyalık veya ondan sahip olunan bir parça mal ya da mülk ile insan övünür. Arapların atalarıyla öğünmek şeklindeki adetleri ve nesepleriyle övünmeleri vardır. Tefâhür, övünme yarışı, fahr ve iftihar, kişinin kendisinden başka şeylerle övünmesidir. Mal ve evlatta çokluk yarışı gururdur. İşte sırf dünya için yaşayanlara hayat, bunlardan ibarettir.⁴⁹⁷ İnsanın bir haslet ya da özelliğinden dolayı

⁴⁹³ Hadid, 57/20.

⁴⁹⁴ Kurtûbi, 57/20–21 ayeti tefsirinde.

⁴⁹⁵ Neseî, 57/20 ayeti tefsirinde.

⁴⁹⁶ Yazır, 57/20 ayeti tefsirinde.

⁴⁹⁷ Yazır, 57/ 20 ayeti tefsirinde.

övünmesi, kendini methetmesi mazide yaptıklarını sayıp dökmesi “fahır” kelimesi ile anlatılmaktadır.⁴⁹⁸ Mal ve makam gibi insanın dışında bulunan şeylerle övünme yarışına girmesi de, aynı kökten olan “tefahır”la ifade edilmektedir ki, insanın dışında yani kendisinin olmayan şeylerle insanın övünmesi, tasvip edilen bir tavır değildir.

2.3.12. Verilen İmkânlardan Dolayı Sevinilmesi

Allah’ın (c.c) insanlara lütuf, ihsan ve nimetleri sayılamayacak kadar fazladır.⁴⁹⁹ Ancak, insanın özelliklerinden birisi de onun nimetler karşısında şımarıp, böbürlenmesi, zararlar karşısında ümitsizliğe ve bedbinliğe düşmesidir. İnsanın bu özelliği:

وَلَئِنْ أَدَقْنَا نِعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَاءٍ مَسْتَهْ وَلَئِنْ أَدَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَا مِنُهَا لِيُتُوسُ كَفُورٌ-
“Eğer insana tarafımızdan bir rahmet (nimet) tattırır da sonra bunu ondan çekip alırsak, tamamen ümitsiz ve nankör olur. Eğer kendisine dokunan bir zarardan sonra ona bir nimet tattırırsak, elbette «Kötülükler benden gitti» der. Çünkü o (bunu derken) şımarıktır, kibirlidir.”⁵⁰⁰ وَإِذَا أَدَقْنَا النَّاسَ رَحْمَةً

فَرِحُوا بِهَا “İnsanlara bir rahmet tattırdığımız zaman ona sevinirler, ama yaptıklarından ötürü başlarına bir kötülük gelirse hemen ümitlerini kaybediverirler.”⁵⁰¹ Ayetlerinde anlatılmaktadır. Ayetlerde, Allah’ın (c.c) insanlara nimet tattırdıktan sonra, insanın bu nimetten dolayı لَفَرِحَ فَخُورٌ ya da فَرِحُوا⁵⁰² kelimeleri ile ifade edilen ferah ve fahır olmaktadır. Ferah hâli yalnız zikredilmesinin yanında; ferah ve fahır birlikte zikredilmekte olduğu ayetleri görmekteyiz.

Âyet-i kerimede zikredilen “insan” cins isim olarak mutlak manadadır. “İnsan” kelimesinde, İnsanların seciye ve yaratılış özelliklerine işaret edilmiştir.⁵⁰³ İnsanın mizacı genelde zayıflık ve acizlik gibi özellikler arz eder. İnsandaki bu yapı itibarıyla,

⁴⁹⁸ İbn Manzur, 5/48.

⁴⁹⁹ Nahl, 16/18.

⁵⁰⁰ Hud, 11/9–10.

⁵⁰¹ Rum, 30/36.

⁵⁰² Şura, 42/48.

⁵⁰³ İbnu Atıyye, 11/9 ayeti tefsirinde; Gülçür, s.36.

bulunduğu ânı yaşayıp geleceği hiç düşünmeyen, geçmişi de hiç anmayan, sonra karşılaştığı şeylerden dolayı çabucak isyan eden bir insan tasvir edilmektedir.⁵⁰⁴

Kısa süreli olmak üzere, geçici bir lezzet, hoşça giden bir şey ya da durumdan dolayı insanın göğsünün genişleme halini ifade etmek için (f-r-h) kullanılmaktadır. İnsanın ‘ferah’ ile ifade edilen göğsünün genişleme hâli daha çok bedeni ve dünyevi, yani maddi lezzetlerin tesiriyle oluşmaktadır. Maddi lezzetlerin tesirinden dolayı oluşan rahatlama hâli “feriha” ile ifade edilmektedir.⁵⁰⁵ “Ferah” kelimesi ile beraber zikredilen “fah”; İnsanın bir haslet ya da özelliğinden dolayı övünmesi, kendini methetmesidir. Aynı zamanda insanın eskileri sayması da “fah”dır.⁵⁰⁶ Mal ve makam gibi insanın dışında bulunan şeylerle ilgili olarak övünme yarışına girmesi “fah/ فخر ile ifade edilmektedir.⁵⁰⁷

İnanlara bolluk zenginlik ve afiyet lütfettiğimizde yüzleri güler ve sevinirler. Eğer günahları yüzünden onlara bir belâ ve azap gelirse, hemen rahmetten ve huzurdan ümit keserler. İbn Kesir şöyle der: Bu, insanı kınamadır. Ancak Allah'ın koruduğu kimseler bunun dışındadır. İnsanın eline bir nimet geçtiğinde şımarır, bir sıkıntı geldiğinde ise ümitsizliğe düşer.⁵⁰⁸

Ayetlerde zikredilen; “ferih” ve “fahur” kelimeleri bazen ayrı bazen beraber zikredilmişlerdir. Ancak, “ferih” kelimesi kendinde taşımış olduğu mânâ itibarıyla, kısa süreli, maddi olan geçici lezzet ve hoşça giden şeyden dolayı insanın göğsünün genişlemesinden, insana tattırılan rahmetin daha çok dünyevi, maddi ve geçici lezzetlerin Allah'ın (c.c) rahmetinden olduğu anlaşılmaktadır. Ne var ki; insan, geçici ve kendinin olmayan bir şeyden dolayı genişleme ve hafiflik duymaktadır. Rahmet vesilesi olarak kendine lütfedilen şeylerden dolayı sevinmektedir. Hatta kendinde olmayan, kendinin dışında ki şeyler ile övünme yarışına girmektedir. Allah (c.c) insanlara lütufta bulunup nimetlerini tattırdığı zaman, kendilerine sıhhat ve mallarına bereket verdiği vakit onlar bununla sevinir ve şımarırlar.⁵⁰⁹

Ancak, Allah Resulü (s.a.s): "Mü'minin hâli ne kadar da imrenilen bir haldir; onun her

---

⁵⁰⁴ Gülçür, s.37.

⁵⁰⁵ İsfahâni, “f-r-h”md.

⁵⁰⁶ İbn Manzur, 5/48.

⁵⁰⁷ İsfahâni, “f-h-r” md.

⁵⁰⁸ İbn Kesir, 42/48 ayeti tefsirinde; Sâbûni, 2/479.

⁵⁰⁹ Râzi, 30/36 ayeti tefsirinde.

işi hayırdır. Bu hal, müminden başka kimsede yoktur. Mümine sevindirici bir şey isabet ettiğinde şükreder. Bu da onun için bir hayırdır. Mümine bir zarar dokunduğunda ise sabreder bu da onun için bir hayırdır." ⁵¹⁰ buyurmak suretiyle mü'mince bir tavrı ortaya koymaktadır.

İşte burada Bediüzzaman: "Senin vazifen fahir değil, şükürdür. Sana lâayık olan şöhret değil, tevazudur, hacâlettir. Senin hakkın medih değil, istiğfardır, nedâmettir. Senin kemâlin kendini beğenmek değil, Allah'ı, hakkı ve hakikatı görmektir. Hem deme ki, "Ben mazharım. Güzele mazhar ise güzelleşir. Zira, temessül etmediğinden, mazhar değil, memer olursun. Hem deme ki, "Halk içinde ben intihap edildim. Bu meyveler benimle gösteriliyor. Demek bir meziyetim var." Hayır, hâşâ! Belki herkesten evvel sana verildi; çünkü herkesten ziyade sen müflis ve muhtaç ve müteallim olduğundan en evvel senin eline verildi."⁵¹¹ izahıyla insanın, Allah'ın (c.c) rahmetiyle kendisine ihsan ettiği nimetlerinden dolayı aşırı sevinip, fahr içine girmek yerine şükür ve tevazu ile yaratana dayanması gerektiğini tavsiye etmektedir. Çünkü insan nimetlere sahip, nâil olduğu zehâbına kapılmamalı, bunun aksine, Allah'ın (c.c) nimetlerinin kendi üzerine takılmış ve kendi üzerinde sergilenen bir geçit olarak bakmalıdır.

2.3.13. Âhiret Endişesinden Kurtulmaktan Dolayı Sevinilmesi

Allah (c.c), insanın içini korku ve endişe ile dolduran kıyamete ait bazı sevinç ve korku hallerini Kur'ân'da haber vermiştir. Bunda, terğib ve terhib hedefi güdülmektedir.⁵¹² Kıyamette insanların durumları tasvir edilirken insanların iç dünyalarındaki keyfiyetin simalarındaki izleri; "*O muazzam gürültü, kıyamet kopup geldiği zaman; O gün, kişi kardeşinden, annesinden, babasından, karısından ve oğullarından, kaçır. O gün, herkesin kendine yeter derdi vardır. O gün bir takım yüzler aydınlıktır, gülmekte ve sevinmektedir. O gün, birtakım yüzler de tozlanmış ve onları karanlık bürümüştür.*"⁵¹³ ayetleri ile tasvir edilmektedir.

Ayet-i kerimede geçen "sahha" ifadesi etkili ve sert bir musiki tonu gibidir. İnsanın kulak zarını patlatırcasına bir ağırlığı vardır. Ağızdan çıkıp kulağa ulaşmıca kadar şiddetli bir gürültü ile havayı yara yara yetiştirir. Bu sert ve rahatsız edici melodi

⁵¹⁰ Müslim, Zühd 64.

⁵¹¹ Nursi, Said (1993), *Sözler*, Sözler Yayınevi, İstanbul, s. 225.

⁵¹² Zuhayli, 80/33-41 ayeti tefsirinde.

⁵¹³ Abese, 80/33-41.

ile peşinde gelen sahneye zemin hazırlanmaktadır. Bu sahne kişinin kendisine en yakın olan insanlardan bile kaçıp kurtulmaya çalıştığı sahnedir.⁵¹⁴ "O gün kişi kaçar; kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve oğullarından".⁵¹⁵ İnsan, kopmayan bağlarla ve sağlam ilişkilerle bağlandıklarından kaçır. Çünkü bu kıyamet ve gürültü bütün bağları ezip geçmekte ve onları birden koparıp atmaktadır.

Oradaki insanlar iki grupturlar: İyiler ve kötüler. Birinci grup, gülüp sevinenlerdir ki onlar, Allah'a, Peygamberine iman edip, Allah'ın emrettiğine itaat edenlerdir. Ayette ifade edildiği şekilde; *وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ مُّسْفِرَةٌ . ضَاحِكَةٌ مُّسْتَبْشِرَةٌ* "O gün bir takım yüzler aydınlıktır, gülmekte ve sevinmektedir."⁵¹⁶ insanların durumları anlatılmaktadır."Müsfire", sabah ortalığı aydınlattığında pırıl pırıl parlayan aydınlık demektir.⁵¹⁷ Ufkun güneşin ilk ışıklarıyla kızarması demektir.⁵¹⁸ Bunlar, nurlanmış, aydınlanmış, sevinçli, güleç, Allah'a yönelmiş yüzlerdir. Rabblerine ümitlerini bağlamışlardır. O'nun rızasını elde ettiklerini hissettiklerinden huzur içindedirler. Bunlar korkunç gürültünün korkusundan ve endişesinden kurtulmuşlar. Bu nedenle ferahlanmış, benzi açılmış, güleç ve sevinç dolu hale gelmişlerdir. Veya varacakları yeri ve gidecekleri yer belli olmuştur. Bu nedenle akılları durduran korkudan sonra içleri açılmış ve sevinmişlerdir.⁵¹⁹ Yüzlerin parlaklığının sebebinin ya kişinin gece namazından kaynaklandığı ya abdest almaktan ya uzun süre Allah yolunda cihaddan veya hesabı verip, yüz akıyla çıkmalarından olduğu söylenmiştir.⁵²⁰

Dâhik (gülen) ve müstebşire (sevinçli) kelimeleri ya nazari ve ameli kuvvete hamledilebilecek iki kelimedir. Veya o gün fayda ve ta'zimin (saygının) elde edildiğine işaret olabilecek iki kelimedir.⁵²¹ Bu iki kelimedede ifade edilen gülme ve mutluluk; kulun kendisine verilen nimetleri gördüğünden dolayı sevindiğine delâlet etmektedir.⁵²² Bu kelimededen, gülen ve mesrur olan mü'minlerin simâsı olduğu manası çıkmaktadır.⁵²³ İnsanın hakiki anlamda sevinci zaten, âhirete dair endişelerinden

⁵¹⁴ Kutub, 80/33–41 ayeti tefsirinde.

⁵¹⁵ Abese, 80/34–36.

⁵¹⁶ Abese, 80/38–39.

⁵¹⁷ Râzi, 80/38–39 ayeti tefsirinde.

⁵¹⁸ İsfahâni, "s-f-r" md.

⁵¹⁹ Kutub, 80/33–41 ayeti tefsirinde.

⁵²⁰ Neseî, 80/38-39 ayeti tefsirinde.

⁵²¹ Râzi, 80/38–39 ayeti tefsirinde.

⁵²² Beyzâvi, 5/173 ayeti tefsirinde.

⁵²³ Neseî, 80/39 ayeti tefsirinde.

kurtulup, Allah'ın (c.c) lütfuyla, onun nimetlerine ermekle mümkün olmaktadır. Bu sevinç ve sürür, insanın iç dünyasındaki hoşluğun dışa aksedip, yanaklarında ve simasında memnuniyete işaret eden gülme olarak ortaya çıkmaktadır.

2.3.14. Hz. Peygamberin Başına Gelenlerden Sevinmeleri

Kur'ân'da, insanların bahsedilen sevinmelerinden biri de münafıkların sevinmeleridir. Tebuk savaşından geri kalmak maksadıyla, bazı münâfiklar Hz. Peygamber'in (s.a.s) muhalefet ederek kalmışlar, orada da rahat durmayıp fitne ve fesatlarına devam etmişlerdir. فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا لا تُنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ *“Allah'ın peygamberinin hilafına geri kalanlar, oturup kalmalarına sevindiler. Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihat hoşlarına gitmedi. “Sıcakta savaşa çıkmayın” dediler. De ki: “Cehennem ateşi daha sıcaktır.” Keşke bilseydiler!”*⁵²⁴

Tebük gazvesinden Medine'de, savaşa çıkmayarak, işi ağırdan alarak Hz. Peygamber'e (s.a.s) muhalefet edenler münafıklardır. Münafıkları, muhalefetleri, tembellikleri, ayrılıkçı tavırları ve şeytan geri bıraktı. Böylece Tebuk savaşından geri kalmış oldular.⁵²⁵ Allah Teâla, bu ayette, Tebuk gazvesinde Allah Resulü'nün sahabesinden ayrılarak geri kalan münafıkları yermektedir.⁵²⁶ Zira onların yaptıkları ve sonrasında geri kalmaktan dolayı sevinç duymaları ancak yerme ile ifade edilebilecek bir durumdur.

Hz. Peygamber (s.a.s), Tebuk seferine çıktığında geride kalan münafıklar, geri kalmalarına sevindiler. Bunu, sefere çıkarken Rasûlullah'a (s.a.s) muhalefet için yaptılar ve evlerinde oturdular. Kalplerinde bulunan kâfirlik ve münafıklıktan dolayı rahatı tercih ettikleri, canlarının ve mallarının telef olmasından korktukları için cihada çıkmaktan hoşlanmadılar. Onlar birbirlerine, bu sıcak zamanda cihada çıkmayın dediler.⁵²⁷ Onlar yeryüzünün ağırlığı, rahat yaşama ihtirası, Allah yolunda cimri, zayıf iradeleri, yılgınlıktan kaynaklanan gevşeklikten ve kalplerinin imandan yoksul olmaları nedeniyle geri kalmış, evlerinde oturmuş kimselerdir. Bu geri bırakılanlar Allah'ın Rasulüne ters düşmek pahasına güven ve rahat içinde kalmalarına

⁵²⁴ Tevbe, 9/81.

⁵²⁵ Neseî, 9/81 ayeti tefsirinde; Beyzâvi, 9/81 ayeti tefsirinde.

⁵²⁶ Taberi, 9/38 ayeti tefsirinde; İbn Kesir, 2/157.

⁵²⁷ Sâbuni, 1/552–553.

sevindiler.⁵²⁸ Münafıklar, Hz. Peygamber'e (s.a.s) muhalefet etmelerinden ve cihada çıkmayı hoş görmediklerinden dolayı sevinmişlerdi. Bu, onların içinde buldukları çelişkili fikri buhranı ve iç dünyalarından dışa yansıyan hastalıklarını göstermektedir.

Münafıkların bu yaklaşımlarının akıbeti: فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلًا وَلْيَبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ
“Yaptıklarının cezası olarak, bundan böyle az gülsünler, çok ağlasınlar.”⁵²⁹ âyet-i kerimesi zikretmektedir.

Münafıklar, özleri itibariyle inkârcıdır. Ancak İslâm toplumunda kabullenilmek, beklentilere cevap vermek ve muhtemel tepkileri bertaraf etmek için sürekli maskelemede bulunurlar. Bu haliyle münafık, hiçbir zaman sabit bir kimliğe bağlı kalamaz.

3. BÖLÜM: HÜZÜN / KEDER

Kur'an- Kerim, insanın hislerini, ruh hâllerini ve Rabbi ile alakalarını ele almaktadır. İnsan; en gizli, en mahrem duygularını; şükür, üzüntü, keder, tasa ve ihtiyaçlarını Rabbine açar. Çünkü çaresiz kalana bir çıkış yolu açacak, ona ummadığı yerden rızık

---

⁵²⁸ Kutub, 9/81 ayeti tefsirinde.

⁵²⁹ Tevbe, 9/82.

verecek de O'dur.⁵³⁰ Maddi ve manevi karanlıklardan, sıkıntılardan ve endişelerden de O kurtaracaktır.⁵³¹ Bu itibarla Kur'ân'da insanın hislerine değinilmiş ve bu hislere farklı yönleriyle işaret edilmiştir.

Kur'ân-ı Kerim, insanın hislerini iki yönlü ele almıştır. İnsanın ruh dünyasını tesiri altına alan ve hatta davranışlarında tesirleri olan sevinç ve sürur ile keder ve hüznün eksenli hislerini ele almıştır. Bu hislerin en durgun hallerinden en coşkun seviyelerine kadar işaret etmiştir.

İnsan, sadece sevinç ve sürur hislerine değil aynı zamanda keder ve hüznün gibi hislere de sahiptir. İnsanların duygularını bütünüyle anlatmak elbette mümkün değildir. Ancak onun hüznün/keder gibi duygularını, hislerini birtakım kavramlarla ifade edebilmekteyiz. Kur'ân-ı Kerim'de, bu duygular belli kavramlarla ifade edilmiştir.

İnsanın hislerini ve onun tezahürlerini ifade eden bu kavramlardan biri bazen diğerinin anlam alanına yakın ya da onun anlam alanı içine girebilmektedir. Bundan dolayı hüznün kavramına anlamca yakın olan kavramları ayrı bir başlık altında inceleyeceğiz.

3.1. el-Hüzn (الحزن) Kavramının Tanımı

“Hüzn”, arazide, yerde, toprakta bulunan katılık ve sertliği anlatmak için kullanılır. İnsanın keder ve üzüntüden dolayı ruhunda oluşan katılık ve sertlik de hüznün kelimesi ile anlatılmaktadır.⁵³² Ferah ve sürurun zıddıdır. Genelde arzu edilmeyen bir durumun başa gelmesinden veya geçmişteki bir kayıptan dolayı duyulan keder, üzüntü hâlini anlatmak için kullanılır.⁵³³ İnsan hüznü olduğu zaman içi kaskatı kesilmektedir. Sevinç ve sürura kapalı bir hale bürünmektedir.

Hüznün kelimesinin çoğulu “ahzan” olarak gelir. Şiddetli hüznü ifade etme sadedinde “haznânun” veya “mihzânun” şeklinde kullanımlara rastlamak da mümkündür.⁵³⁴ Hüznün, insanın iç dünyasında meydana gelip, insanın iradesini aşan bir yönü vardır.⁵³⁵

---

⁵³⁰ Talak, 65/2.

⁵³¹ En'am, 6/63-64; Taha, 20/40.

⁵³² İsfahâni, “h-z-n” md.

⁵³³ İbn Manzur, 13/111; Cürçânî, Seyyid Şerif (1988), *Tâ'rifat*, Aru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, “h-z-n” md.

⁵³⁴ İbn Manzur, 13/111-112; Zebidi, “h-z-n” md.

⁵³⁵ İsfahâni, “h-z-n” md.

لَا تَحْزَنُوا "...üzüntüye kapılmayın..."⁵³⁶ İnsanın iç aleminde hâsıl olan sıkıntı olarak tarif edilen hüznün, insanın iradesiyle oluşmadığını söyleyerek Kur'ân'daki "üzülmeyin" ifadelerine de bu bağlamda farklı yorum getirenler vardır. Bu manadaki ayetlerdeki nehy ifadesinin hüznü gerektirecek şeylere ilişmeyin anlamını ihtiva etmekte olduğunu söylemişlerdir.⁵³⁷ Anlaşılan, hüznün insanın iradesi ya da kendini zorlamasıyla ortaya çıkabilen bir durum olmaktan ziyade, ruhta meydana gelen gayrı iradi bir hâl olarak ortaya çıkmaktadır.

Peygamberler hüznün ve elemelerini kaideten sadece Allah'a arz ederler. Bu, Hz. Yakub'un dilinden yüce kitabımızda: *قَالَ إِنَّمَا أَشْكُو بَثِّي وَحُزْنِي إِلَى اللَّهِ "Ben üzüntü ve elemimi yalnız Allah'a arz ederim."*⁵³⁸ şeklinde tesbit ve ilan edilmiştir. Hz. Peygamber de Taif dönüşünde: "Allahım, güçsüz ve çâresiz kaldığımı, halk nazarında horlandığımı ancak sana arz ve şikâyet ederim. Allahım, Aldırmam çektiklerime; yeter ki uğradığım senin gazabın olmasın. Fakat bana bunları göstermeyecek kadar engindir Senin affın, merhametin..."⁵³⁹ içini Rabbine açmıştır.

Efendimiz'in (s.a.s) hayatına baktığımızda kimi zaman mahzun olduğunu da müşahede ediyoruz. Bunun her zaman çevresindeki hadiselerden kaynaklanmadığı da bilinmektedir. Yani Efendimiz'in hüznü hali, kendinin mübarek sözlerinde ifadesini bulan: "Kur'ân hüznüyle indi. Ya ağlayarak okuyun veya ağlamaya çalışın" hakikatinin pratik şeklidir. Bizlere ruhî eğitim dersi veren böyle bir hâl vasıtasıyla biz, almamız gerekli dersi alıyor ve akıbetinden emin olmayan insanların sevinmelerinde bir ölçünün olması gerektiğini de anlıyoruz. Hz. Peygamber, yaratılış itibarıyla mahzun, fakat hüznü çevresindekileri sıkacak kadar olmayan, sevinci de kendini ve Rabbi'ni unutmayacak ölçülerdedir.⁵⁴⁰

3.2. Hüznün / Keder Kavramına Yakın Kavramlar

İnsanda bulunan hüznün / keder halini doğrudan anlatan kavramlar vardır. Bir de bu kavramlar gibi hüznü / kedere doğrudan işaret etmeyip dolaylı olarak işaret eden kavramların olduğunu görmekteyiz. İşte şimdi bunları tahlil etmeye çalışacağız.

⁵³⁶ Âl-i İmran, 3/139; Hicr, 15/88; Tevbe, 9/40; Nahl, 16/127; Neml, 27/70; Ankebut, 29/33.

⁵³⁷ Zebidi, "h-z-n" md.

⁵³⁸ Yusuf, 12/86.

⁵³⁹ İbn Hişâm (ts.), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Dâr-u İhyâi't Turâsi'l-Arabi, Beyrut, 2/61-62.

⁵⁴⁰ Çakan, İsmail L. (1992), Hüznü'n-Nebi, *Yeni Ümit*, Sayı: 18, Yıl: 5, Ekim-Kasım-Aralık, 1992.

3.2.1. el-Usr (العسر)

“Usr/عسر”, kolaylık anlamındaki “yusr/يسر” kelimesinin zıddıdır. Tasalanma, şiddetli zorluk ve sıkıntı anlamına gelmektedir.⁵⁴¹ Zorluk, zor olmak ya da zor hâle gelmek demektir.⁵⁴² “أعسر / a'sera” fiili, اضاق fiili gibi fakirleşti anlamındadır.⁵⁴³ Bu duruma: *“Eğer borçlu sıkıntıda ise, kolaylığa çıkıncaya kadar ona mühlet verin.”*⁵⁴⁴ âyetinde işaret dilmektedir. *دُو عُسْرَةٍ* kelimesinin, insanın malı ve mülkünün olmamasından dolayı kaynaklanan sıkıntısı, darlığı anlamını taşır. Bazılarınca malda eksiklik manasına da işaret edilmektedir.⁵⁴⁵

Diğer bir kullanım da; *وَأِنْ تَعَاَسَرْتُمْ فَسْتَضِعْ لَهُ أُخْرَى* “Eğer annesinin çocuğu emzirmemesi sebebiyle sıkıntıya düşerseniz, bu takdirde baba, ücret vererek bir başka emziren kadın bulacaktır.”⁵⁴⁶ İşî zora sokup zorlaştırma anlamında da kullanılmaktadır.⁵⁴⁷

Hiçbir işin kolay olmayacağı, çetin bir gün anlamında: *وَكَانَ يَوْمًا عَلَى الْكَافِرِينَ عَسِيرًا* “Kâfirler için o gün, çok çetin bir gün olacaktır.”⁵⁴⁸ O gün, kâfirler için çok zor bir gündür. Buradaki kâfirler için ifadesi, o günün mü'minler için kolaylaştırılacağı anlaşılmaktadır.⁵⁴⁹ İnsanın karşılaşılabileceği şiddetli sıkıntı ve zorluklar usr ile anlatılmaktadır. Daha çok insanın, maddi imkânlardan mahrum olmasından dolayı sıkıntı ve zorluk içinde alması demektir.

3.2.2. el-Gamm (الغم)

⁵⁴¹ İbn Manzur, 4/563.

⁵⁴² İsfahâni, “a-s-r” md.

⁵⁴³ İsfahâni, “a-s-r” md.

⁵⁴⁴ Bakara, 2/280.

⁵⁴⁵ Âlusi, 2/280 ayeti tefsirinde.

⁵⁴⁶ Talak, 65/6.

⁵⁴⁷ Yazır, 65/6 ayeti tefsirinde.

⁵⁴⁸ Furkan, 25/26.

⁵⁴⁹ Sâbuni, 25/26 ayeti tefsirinde.

“Gammu/غم”, bir şeyi örtmek, gizlemek olup, buradan hareketle güneşin ışığını örtmesi ve gizlemesinden dolayı buluta “gamam /غام” denilmektedir.⁵⁵⁰ Gamm, gummetu/ غمة şeklinde bir kullanımla da, insanın soluğunu kesen gam, tasa (كربة) anlamında kullanılmaktadır.⁵⁵¹ “كربة/kerbetû’n ve كرب/kerbû’n” kullanımlarına benzer bir şekilde غم /gammû’n ve غمة/gummetû’n şekillerinde kullanımları vardır.⁵⁵²

وَأْتِ عَلَيْهِمْ نَبَأُ نُوحٍ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ مَقَامِي وَتَذِكْرِي بآيَاتِ اللَّهِ فَعَلَى اللَّهِ تَوَكَّلْتُ فَأَجْمِعُوا أَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ أَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقضُوا إِلَيَّ وَلَا تُنظِرُون
“Onlara Nuh hakkındaki haberi oku: O halkına: “Ey benim halkım, dedi, “eğer benim aranızda bulunmam ve Allah’ın âyetlerini hatırlatmam size ağır geldiyse, şunu bilin ki ben yalnız Allah’a dayanıp güvendim. Siz de şerik koştuklarınızla beraber toplanıp işinizi kararlaştırın ki tasasını çektiğiniz bir dert olup kalmasın. Sonra da bana hiç mühlet vermeden hakkımdaki hükmünüzü uygulayın!”⁵⁵³ Âyette işaret edilen لَا يَكُنْ “Sonra İşiniz size hiç bir tasa vermesin.” Gummetû’n, “örtmek” manasına gelir ki, hilal (bulut ve benzeri şeyler arkasında) gizlendi tabirlerinden alınmıştır. Buna göre: İşiniz de sizin için gayet açıklık kazansın ve bu konuda dilediğinizi yapabilecek imkânı bulmalısınız. Yapacağı kendisi için belirgin olmayan ve istediğini yapma gücünü bulamayan kimseler gibi olmayınız demektir.⁵⁵⁴

Bu kelime, kederlenmeyi, tasalanmayı gerektiren sıkıntılı iş demektir. Böyle bir durumda kişi bu tasa ve kederini giderecek herhangi bir kurtuluş yolunu göremez. “Müphem, karışık iş” anlamında kullanılmaktadır.⁵⁵⁵

Kelimenin genel karakterinde, bir kapalılık vardır. İnsan, bilmediği şey karşısında içi titrer ve çekinir. İnsanın işinin zora ya da sıkıntıya girmesi, ruh üzerinde bir kapalılık ve sıkıntı meydana getirmektedir. Fikri ve hisleri adeta örtülmüştür. Tasa ve keder insanın aklının düzgün çalışmasını örter ve bu durumdaki bir insan doğru kararlar veremez. Şiddetli gam, tasa ve keder insanın üzerine çökünce, diğer duyguları kapattıklarından, onlar insanda kendilerine yer bulamazlar. Bazı hüznün ve kederler de

⁵⁵⁰ İsfahâni, “g-m-m” md.

⁵⁵¹ İbn Manzur, 12/441.

⁵⁵² İsfahâni, “g-m-m” md.; İbn Manzur, 12/441.

⁵⁵³ Yunus, 10/71.

⁵⁵⁴ Kurtubi, 10/71 ayeti tefsirinde.

⁵⁵⁵ Kurtubi, 10/71 ayeti tefsirinde.

insanın bedeninde öyle bir tesir gösterirler ki, insan soluk alacak mecal, konuşacak kelime bulamaz bitkin bir hale gelir.

3.2.3. el-Kerb (الكرب)

“Kerb / الكرب”, şiddetli gam, tasa, hüzn ve kederi ifade etmek için kullanılmaktadır. Çoğulu, كرب olarak gelmektedir.⁵⁵⁶ *وَنُوحًا إِذْ نَادَى مِنْ قَبْلُ فَاسْتَجَبْنَا لَهُ فَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ* “Nuh da; daha önce çağrıda bulunduğu zaman, biz onun çağrısına cevap verdik, onu ve ailesini büyük bir üzüntüden kurtardık.”⁵⁵⁷ Âyette "büyük sıkıntı" ile onların günahkar bir topluluk içinde yaşadıkları sıkıntılı hayat ve tufan kastedilmiştir.⁵⁵⁸ Büyük sıkıntı ve azap veren durumlar “kerb” ile anlatılmıştır. Hz. Nuh’un ve beraberindekilerin tufandan dolayı üzüntülü ve sıkıntılı halleri ve endişeleri “kerbu” kelimesi ile anlatılmıştır.⁵⁵⁹ İnsanı saran şiddetli tasa, gam, keder gibi haller “kerbu” ile anlatılmaktadır.

Kürbetû/ كربة ise, gummetûn/ غمة ile aynı anlama gelmektedir. Bunu aslı da, toprağı ekmek için kazıp altını üstüne çevirmek anlamında kullanılmaktadır. Çünkü gam, tasa, keder nefsi kaldırır, üstünü altına çevirir.⁵⁶⁰ İnsana, gam, tasa ve keder isabet edince nefsinin sükûneti alt üst olmaktadır. İnsan alıştığı ve hoşuna giden şeyin devamını ister. Devam ettirmek istediğı şeyi değıştirecek bir müdahale olunca alt üst olur.

Kerbûn/ كرب, kerebû/كرب kökünden de gelebilir. Bu ise, kova ipindeki kalın düğümdür. Gam, tasa ve keder de, kalbin üzerinde bulunan bir düğüm olarak anlatılmaktadır.⁵⁶¹ Hüzn, keder ve tasa insanın nefsini alt üst edip dengesini bozduğu gibi, bazen da kalpte öyle bir yer etmektedir ki adeta onun üzerinde düğümlenmiş gibi bir hâl aldığını hissetmekteyiz.

İnsana isabet eden şiddetli gam, hüzn, tasa ve keder toprağın alt üst olduğu gibi insanın aklını, hislerini alt üst ederek insanı normal dengesinden çıkarır. Hisler, sıhhatini kaybeder, akıl sağlıklı karar vermekte zorlanır.

⁵⁵⁶ İbn Manzur, 1/711.

⁵⁵⁷ Enbiyâ, 21/76.

⁵⁵⁸ Mevdudî, 21/76 ayeti tefsirinde.

⁵⁵⁹ Sâbunî, 21/76 ayeti tefsirinde.

⁵⁶⁰ İsfahânî, “k-r-b” md.

⁵⁶¹ İsfahânî, “k-r-b” md.

3.2.4. el-Be's (البأس)

“Be'sâ'u/بأساء”, içinde sıkıntı ve meşakkat olduğundan dolayı savaşa ad olmuştur. Be's/بأس ise, azap ve şiddetli harp anlamına da gelmektedir.⁵⁶² Şiddet, güç, kuvvet, darlık güçlük veya zorluk,⁵⁶³ hoşlanılmaya veya tiksiniilen şey, fakirlik ve savaş için de kullanılmaktadır.⁵⁶⁴ Tutulma, kapılma, sıkıntı içine düşme, üzülmeye ve kederlenmeyi anlatmak için kullanılmıştır.⁵⁶⁵ Buna: *فَلَمَّا نَسُوا مَا دُكِّرُوا بِهِ أُجِبْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ* “*Kendilerine verilen öğütleri ve uyarıları kulak ardı edip onları bir tarafa bırakınca, içlerinden kötülükleri önlemeye çalışanları kurtarıp o zalimleri fâsıklıkları yüzünden şiddetli bir azaba uğrattık.*”⁵⁶⁶ âyetinde işâret edilmektedir. Âyette zulmedenlerin yoldan çıkmaları sebebiyle, şiddetli bir azap ile yakalandıkları anlamında kullanılmıştır.⁵⁶⁷

İnsanın, üzüntü ya da kedere kapılması be's ile anlatılmaktadır. Be's, sıkıntı, meşakkat ve zorluğun insanı kapması ve insanda bir tiksinti meydana getirmesidir.

3.2.5. el-İblâs (الإبلاس)

“İblâs/إبلاس”, aşırı ümitsizlikten kaynaklanan hüzn, keder ve tasa anlamına gelmektedir. İblis/إبليس kelimesi de aynı kelimedendir.⁵⁶⁸ *ويوم تقوم الساعة يبليس* “*Kıyamet koptuğu gün, o suçlu kâfirler ümitlerini tamamen kesip susarlar.*”⁵⁶⁹ âyetinde, kâfirlerin ümitlerini tamamen kestikleri ifade edilmiştir. Kıyamet koptuğu gün, suçlular, bütün ümitlerini kaybedip susarlar.⁵⁷⁰ Onların kurtulma ümitlerinin olmaması içlerinde derin bir üzüntü hâsıl eder.⁵⁷¹ Ortaya koyacak bir delil veya ileri sürecekleri bir mazeretleri kalmadığından suskun ve hüznüldürler. Kıyamet kopup da insanlar hesap için toplanıldıkları gün suçlular susar ve delilleri kesilir. Tek bir kelime

⁵⁶² İbn Manzur, 6/20.

⁵⁶³ İbn Fâris, Ebu'l Hüseyin Ahmed (1969), *Mu'cemu Mekâyisi'l Luğa*, Thk., Abdüsselam M. Hârun, II. Baskı, Mısır, el-Halebi, “be's” md.

⁵⁶⁴ İsfahâni, “b-e-s” md.

⁵⁶⁵ İsfahâni, “b-e-s” md.

⁵⁶⁶ A'raf, 7/165.

⁵⁶⁷ Taberi, 7/165 ayeti tefsirinde.

⁵⁶⁸ İsfahâni, “b-l-s” md.

⁵⁶⁹ Rum, 30/12.

⁵⁷⁰ Taberi, 30/12 ayeti tefsirinde.

⁵⁷¹ İbn Kesir, 30/12 ayeti tefsirinde.

dahi konuşamazlar. Suçlular ümitsizliğe düşer, suçlular rezil olur.⁵⁷² Çıkış yolu bulamamaktan ümitsiz olurlar.⁵⁷³

Aşırı ümitsizliğe düşmüş kimse çoğunlukla suskun olup kendisini ilgilendiren şeyleri unuttuğundan ve sustuğunda ortaya koyacak bir delili kalmadığından ona “ابلس فلان” denilmektedir.⁵⁷⁴ *“Halbuki onlar, daha önce Allah’ın üzerlerine yağmur indireceğinden tamamen ümitsiz idiler.”*⁵⁷⁵ İblâsı, bir çıkış yolu, tutunacak bir dal ya da kendini kurtaracak bir delil bulamayanın içine düştüğü ümitsizliğin üzüntüsü ve kederi olarak anlamak da mümkündür.

3.2.6. es-Sû (السوء)

İnsana üzüntü, keder veren her türlü dünyevi ve uhrevi işler ile ruhsal, bedensel çok sevilen bir malın veya bir kimsenin kaybolması gibi hârici hâller su’û/sوء ile ifade edilmektedir.⁵⁷⁶ İyi ve güzel şeylere “hasene-hasenat” denilirken, “su’û”, “husn’un” zıddı olmuş,⁵⁷⁷ zulüm ve düşmanlık gibi kötü haller “seyyie-seyyiât” olarak adlandırılmışlardır.⁵⁷⁸

Kubuh ile yakın anlamlı olan kavram kötü olmak, bir şeyin kötüleşmesi, davranışlarda kötüye gitme manalarını da içermektedir. Çirkin olan her söz veya davranış seyyiedir. Herhangi bir konuda gaflette bulunmak veya yanılmak da onunla ifade edilmektedir.⁵⁷⁹

Su’û/sوء , şiddet, (devenin) bacaklarını kesilmesi, zina-tecâvüz, baras hastalığı, azab, şirk, sövmek ve kötü söz söylemek, bir şeyin en kötüsü, mü’minin işlediği günah, katl ve hezimet, insanın içindeki darlık ve sıkıntı anlamlarında da kullanılmaktadır.⁵⁸⁰

Su’û, akıbette, işin sonunda hoşlanılmayan ve insanı üzecek, canını sıkacak bir şey anlamında kullanılmaktadır ki, bizi daha çok bu ilgilendirmektedir.⁵⁸¹ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

⁵⁷² Sâbuni, 30/12 ayeti tefsirinde.

⁵⁷³ Neseffî, 30/12 ayeti tefsirinde.

⁵⁷⁴ İsfahâni, “b-l-s” md.

⁵⁷⁵ Rum, 30/49.

⁵⁷⁶ İsfahâni, “s-v-e” md.

⁵⁷⁷ Bakara, 2/81; Neml, 27/46.

⁵⁷⁸ Ünal, s.313.

⁵⁷⁹ Zebidi, Muhammed Murtaza el-Hüseyni (ts.), *Tâcu’l-Arûs min Cevâhiri’l Kâmus*, Dâru’l Fikr, Beyrut, 1/176-177.

⁵⁸⁰ Mukâtil, s.130-134; Ünal, s.313-321.

⁵⁸¹ İsfahâni, “s-v-e” md.

“Ne fena bir dönüş yeridir orası!”⁵⁸² فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً سَيِّئَتْ وُجُوهُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَقِيلَ هَذَا الَّذِي كُنْتُمْ بِهِ تَدَّعُونَ “Azabı yaklaşırken gördükleri zaman, inkar edenlerin yüzleri çirkinleşip kararır; onlara: “Sizin arayıp durduğunuz işte budur” denir.”⁵⁸³ Ayette, سَيِّئَتْ fiilinin yüze nispet edilerek kullanılmasının nedeni, sevinç ve üzüntünün, kederin etkisini yüzde görünmesi, belirmesindedir.⁵⁸⁴ Ayette geçen سَيِّئَتْ kelimesi yüzün kararması, simsiyah kesilmesi demektir.⁵⁸⁵ Kâfirler, kıyamet gününü yakından gördüklerinde, beklenmedik bir sırada ve hazırlıksız olarak karşılaştıklarından yüzleri kararır ve karamsarlık yüzlerine vurur. Yüzlerin simsiyah kesilmesi bundandır.⁵⁸⁶ Hoşa gitmeyen bir şey beklenilmeyen bir zamanda insanın duygularını alt üst eder. Duyguların karışması, karamsarlık halleri yüzde ortaya çıkar. Yüz, insanların anlam yüklü işaretlerin olduğu en önemli organlarından biridir. Yüz ifadeleri, insanın iç dünyasında oluşan korku, öfke, hayret ve üzüntü gibi hallere işaret ederler.⁵⁸⁷ İnsan, herhangi bir duygu değişimi yaşadığı zaman, kan basıncı ve kalp atışları artacağından nefes alış verişinde ve deride de bazı değişimler olmaktadır.⁵⁸⁸ İşte, kâfirlerin aniden karşılarına çıkan kıyamet, bundan dolayı yaşadıkları heyecandan dolayı duygularında ani hareketlenme yaşarlar. Yaşadıkları olayın şoku ve karamsarlığın etkisiyle yüzleri kararmaktadır.

Su’û, insana isabet eden maddi ya da manevi, ruhi ya da bedeni olsun insanı üzecek ve hoşlanılmayan şeylerin isabet etmesidir. Üzüntü, keder ve tasa sadece insanın iç dünyasında kalmamakta, bunun şiddetine göre insanın simasında ya da davranışlarında tezahür etmektedir.

3.2.7. el-Harec (الخرج)

⁵⁸² Nisa, 4/97.

⁵⁸³ Mülk, 67/27.

⁵⁸⁴ Yazır, 67/27 ayeti tefsirinde.

⁵⁸⁵ Celâleyn, 67/27 ayeti tefsirinde.

⁵⁸⁶ Kutub, 67/27 ayeti tefsirinde.

⁵⁸⁷ Kara, s. 322-325.

⁵⁸⁸ Cüceloğlu, s. 264.

“Harec/حرج” ve “hırâc/حراج” kelimeleri temelde iki nesnenin birleşme yeri anlamında kullanılmaktadırlar. İki nesne arasındaki darlık nazara alınarak, darlığa (yere) ve günaha da “harecûn/حرج” denilmektedir.⁵⁸⁹ فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ *“Hayır, hayır! Senin Rabbin hakkı için, onlar aralarında ihtilaf ettikleri meselelerde seni hakem kılıp, sonra da verdiği hükümden ötürü içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın sana tam bir teslimiyetle bağlanmadıkça iman etmiş olmazlar.”*⁵⁹⁰ Ayette “حَرَجًا” mânası darlık ve sıkıntı anlamında kullanılmıştır. Âyette geçen حَرَجًا kelimesi Allah Rasülü’nün verdiği hükümden dolayı kalplerde sıkıntı duyulmaması anlamında kullanılmıştır.⁵⁹¹ Harecu kelimesi sıkıntı ve darlık anlamıyla kullanılmaktadır. Darlıktan kasıt ise insanın bir işten dolayı iç darlığını çekmesidir.

“Harec”, şek ve şüphe, darlık, sıkıntı ve zorluk, ism, günah manalarına olduğu da söylenmiştir.⁵⁹² Kullanıldığı yere göre bu anlamlardan birini ifade etmektedir.

Bir başka kullanımıyla “harecun”: فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَعُدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرَّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ *“Hasılı, Allah kimi doğru yola koymak isterse, onun kalbini İslâm’a açar. Kimi de saptırmak isterse, onun göğsünü sanki o kişi gökte yükseliyormuşçasına dar ve tıkanık yapar. İşte Allah böylece, imana gelmeyenlere rüsvaydık verir.”*⁵⁹³ âyetinde, küfrü sebebiyle göğsün daralması anlamında kullanılmıştır. Çünkü zandan kaynaklanan bir inanış, daha doğrusu bir inançsızlıktır ki insan vicdanı ona ısınmaz.⁵⁹⁴ Daima ızdırıp ve sallantıdadır. Harac kelimesini, Hz. Ömer’den gelen bir rivayet oldukça güzel açıklamaktadır. Hz. Ömer, bir defasında; “Bana Kinâne’den bir adam bulun, Medlec kabilesinden bir çoban olsun” dedi. Onu getirdiklerinde, “Genç, sizde harac neye denir? dedi. O genç de şöyle cevap verdi; Ağaçlar arasında, bir çobanın, bir vahşinin veya her hangi bir şeyin ulaşamayacağı ağaca derler. Bunun üzerine Hz. Ömer: İşte Münafığın kalbi de böyledir, oraya hiçbir hayır giremez, dedi.”⁵⁹⁵ Müşrik

⁵⁸⁹ İsfahâni, “h-r-c” md.; İbn, Manzur, “h-r-c” md.

⁵⁹⁰ Nisa, 4/65.

⁵⁹¹ Yazır, 4/65 ayeti tefsirinde.

⁵⁹² Mukâtil, s.190-191.

⁵⁹³ En’âm, 6/125.

⁵⁹⁴ İsfahâni, “d-y-k” md.

⁵⁹⁵ İbn Kesir, 2/175.

ve münkirin iç dünyasındaki sıkıntıyı anlatan bu rivayet, onun iç dünyasındaki darlık ve sıkıntıyı tasvir etmektedir. İki şeyin arasındaki en dar noktayı anlatmakla beraber, insanın kalbinin daralması, ızdırıp ve sıkıntı hissetmesidir. Iızdırıp ve sıkıntı anları insan kalbinin ve hislerinin en ince anlarıdır.

3.2.8. ed-Dîk (الضيق)

“Dîk/ ضيق”, sı’a/سعة kelimesinin zıddı olup, dar, ensiz olmak ya da daralmak anlamlarına gelmektedir.⁵⁹⁶ Dayk/ضيق olarak da kullanılmaktadır. Dayk’un/ضيق, fakirlikle, cimrilikle, üzüntüyle, kederle vb. şeylerle ilgili kullanılmaktadır.⁵⁹⁷ Dıyk, göğüste ve mekânda, cimrilik ve huy darlığında da olduğu ifade edilmektedir.⁵⁹⁸ Son derece dar ve ciddi olarak darlık, tıkanmış kalmış ve açılmaz, geçilmez tıkanıklık demektir.⁵⁹⁹

Kalp darlığı, Kur’ân’da, وَضَائِقُ بِهِ صَدْرُكَ “...göğsün daralarak...”⁶⁰⁰, وَيَضِيقُ صَدْرِي “...onun göğsünü sanki o kişi gökte yükseliyormuşçasına dar ve tıkanık yapar.”⁶⁰² âyetlerinde darlık anlamında kullanılmıştır. Dıyk, insanın kalbinin darlığı, iç sıkıntısı ve kasvetli olmaktır. “Sanki göğe çıkıyormuş gibi.” Göğe yükselirken meydana gelen nefesin daralması, göğsün sıkılması ve baygınlık geçirilmesi gibi somut bir şekilde ifade edilen psikolojik bir durumdur. Hafs kıraatinde olduğu gibi “çıkıyor” kelimesinin yapısı da bu zorluğu, tıkanmayı ve çabayı ifade etmektedir.⁶⁰³ Göğüs, nefsin halleri iradeler, melekeler, idrakler ve ilimlerin barındığı, muhafaza edildiği bir yer olduğu için onun daralması ile içinde bulunan bazı fonksiyonların çalışmasına da tesir edecektir.

Âyette ifade edilen “onun göğsünü sanki o kişi gökte yükseliyormuşçasına dar ve tıkanık yapar.” konusunda modern bilimin verilerine göre şöyle bir hususla karşılaşmaktayız. Fıtratı şirkle bozulmuş, ruhu günahlarla kirlenmiş, olan kimse, afak ve enfüste Allah’ın Vahdaniyet delillerine bakmaya davet edilince, göğsü daralır,

⁵⁹⁶ İbn Manzur, 10/208.

⁵⁹⁷ İsfahâni, “d-y-k” md.; İbn Manzur, 10/208-209.

⁵⁹⁸ İsfahâni, “d-y-k” md.

⁵⁹⁹ Yazır, 6/125 ayeti tefsirinde.

⁶⁰⁰ Hud, 11/12.

⁶⁰¹ Şuarâ, 26/13.

⁶⁰² En’am, 6/125.

⁶⁰³ Kutub, 6/125 ayeti tefsirinde.

göğün yükseklerinde yükselen kimsenin zorlukla nefes alması gibi göğsü tıkanır. Daha da yükselince havasızlıktan boğularak ölür. Zira her yüz metrede yükseldikçe hava basıncı bir derece düşer. Basınç düştükçe, nefes almak zorlaşır.⁶⁰⁴

Dıyk, genel olarak Kur'ân'da münkirin iç hâlini ifade etmek için de kullanılmıştır. Çünkü o, göğşe tırmanmak kendisine nasıl yapılması mümkün olmayan bir yük ve zahmet ise, iman ve İslâm, hakkı kabul ve itaat etmek de ona o derece güç gelir. İslâm ve doğruluk deyince canı sıkılır, daralır, bunalır. "Of" der, dayanır, tıkanır, yan бүker, yoldan çıkar, içinden çıkılmaz bataklara batır gider. O artık genişlemeyi, doğrulukta ve selamette değil, eğrilikte ve felakette arar. İşte Allah, iman etmeyenlerin üzerine pisliği, o son derece nefret ve tiksinişle karşılaşılması lazım gelen küfür, azab ve ıstırabını böyle göğsün daralması ve kalp tıkanmasıyla yükler ve tahsis eder.⁶⁰⁵ İnsanın göğsünün ve kalbinin daralması, kasvetle dolması sevmediği ya da istemediği şeyler karşısında olmaktadır. Bazen içime kasvet çöktü deriz. Bazen de içimizdeki bu sıkıntı ve kasvetin sebebini bulamayız. Kalp darlığının sebebi bazen bilinirken bazen da bilemediğimiz sebeplerden dolayı ortaya çıkmaktadır.

"Dıyku's-sadr" ile ilgili olan ayetlerin de insanın içini rahatsız eden birtakım sıkıntılar olduğuna ve bu sıkıntılardan dolayı da huzursuz olan bir insanın rûhî durumuna delâlet ettiğini görmekteyiz.

3.2.9. el-Esef (الاسف)

Hem hüznlenme, kederlenme hem de öfkelenme anlamına gelmektedir. Bazen bu her ikisinden biri ile ayrı ayrı da kullanılmaktadır. Hakikatte, damarlardaki kanın, intikam arzusuyla yüzde belirmesi ve yüze sıçramasını ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu kişinin kendinden aşağıda birine karşı olduğunda, yayılıp öfkeye dönüşmektedir. Kişinin kendinden yukarı düzeyde birine karşı olduğunda, o zaman da insanın içinde dürülüp hüzne, kedere tasaya dönüşmektedir.⁶⁰⁶ Aynı zamanda, Şiddetli öfke ve şiddetli hüzn anlamına da gelmektedir.⁶⁰⁷ Yüz rengindeki değişim, içerisinde bulunan ruh halinin bir aynası olmaktadır. Normal bir görünümde iken yüzün birdenbire kızarması kızgınlık/ öfke ve utanmanın, sararması korkmanın bedeni bir

⁶⁰⁴ Yıldırım, Suat (1993), *Fatiha ve En'am Sureleri Tefsiri*, Işık Yayınları, İzmir, s. 229.

⁶⁰⁵ Yazır, 6/125 ayeti tefsirinde; İbn Kesir, 1/619.

⁶⁰⁶ İsfahâni, "e-s-f" md.

⁶⁰⁷ Yazır, 7/150 ayeti tefsirinde; Bkz: Zuhuf, 43/55.

ifadesi olarak algılanır.⁶⁰⁸ Genelde öfke ve kızgınlık anlarında insanın yüz hatları ile yüz renginde önemli oranlarda değişimler olmaktadır. Üzüntü zamanlarında da bu aynı olmaktadır.

Konu ile ilgili olarak : *وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا* : “*Mûsâ pek öfkeli ve üzgün olarak halkına dönünce...*”⁶⁰⁹ âyetinde Hz. Musa’nın (a.s) durumunu ifade eden “esef” iki anlama da gelmektedir.⁶¹⁰ *فَلَمَّا آسَفُونَا انْتَقَمْنَا مِنْهُمْ فَأَغْرَقْنَاهُمْ أَجْمَعِينَ* “*Onlar bizi gazaba dâvet edince, Biz de onların hepsini suda boğarak, onlardan müminlerin intikamını aldık.*”⁶¹¹ Öfke, diğer bazı motiflerine nispetle insan bedeninde en belirgin tezahür eden duygulardandır. Sevinci gizlemek mümkün olsa bile, öfkeyi fark ettirmemek oldukça güçtür.⁶¹²

Esef, nefsin hoşlanmadığı kötü ve çirkin bir şey karşısında takındığı tavidir ki, o hâl üstlerden gelirse hüznün ve sıkıntı, astlardan gelirse öfke ve kızgınlık sebebi olmaktadır. Şu halde Hz. Musa’nın esefi, kavmine karşı şiddetli öfke ve gazap, Allah’a (c.c) karşı da hüznün ve üzüntü demektir.⁶¹³ Esef insanın şiddetli öfkesi ya da şiddetli hüznünü de ifade etmektedir.

Kelimenin temelinde öfke ve intikam alma vardır. Öfkeden dolayı kan yüzde belirir ve bu içteki öfke ve intikam duygusundan dolayı vücudun refleksini oluşmaktadır. Öfke, insanın kendinden aşağıda birisine yönelince intikama dönüşürken, kendinden üstün birisine yönelince hüznün ve kedere dönüşmektedir. Kendisinden daha güçlü olan karşısında düşülen çaresizlik, öfke duygusunu hüznün ve kedere dönüştürmektedir. Hz. Musa’nın esefi, halkına karşı kızgınlık ve öfke, Allah karşısında ise hüznün ve halkının durumundan dolayı üzüntü olarak belirmiştir.

---

⁶⁰⁸ Kavaklıoğlu, Mahmut (2004), Sergilediği Beden Dili Açısından Hz. Peygamber, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, Sayı:6, 2004, s. 49.

⁶⁰⁹ Araf, 7/150.

⁶¹⁰ Yazır, 7/150 ayeti tefsirinde.

⁶¹¹ Zuhuruf, 43/55.

⁶¹² Kavaklıoğlu, s. 62.

⁶¹³ Yazır, 7/150 ayeti tefsirinde.

3.2.10. eş-Şikâyet (الشكاية)

Üzüntüyü, kederi izhar etmek, açığa vurmak anlamına gelir.⁶¹⁴ Fiil olarak, üzüntümü, kederimi izhar ettim, açığa vurdum anlamında “شكوت / şekevî” ve “اشتكوت / iştekevî” şekillerinde kullanılmaktadır.⁶¹⁵

Bununla ilgili olarak: *Ben* “ قَالَ إِنَّمَا أَشْكُو بَيْنِي وَبَيْنِي إِلَى اللَّهِ وَأَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ” dedi, “sıkıntımı, keder ve hüznümü sadece Allah’a arz ediyorum.”⁶¹⁶ *Qocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikayette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir; esasen Allah konuşmanızı işitir. Doğrusu Allah işitendir, görendir.*⁶¹⁷ âyetlerinde “şekâ” kelimesinin kullanımları vardır. *Hz. Yakup, şikayet ve hüznümü, size veya başkasına değil dua ve iltica ile Allah'a açacağımı anlatır.*⁶¹⁸ *Ben, sıkıntı ve üzüntümü ancak Allaha havale ederim.*⁶¹⁹ *Hz. Yakub'un hüznünü anlatan بَيْنِي kelimesi, hüznün en şiddetlisi demektir.*⁶²⁰ *أَشْكُو ise açmak, neşretmek demektir.*⁶²¹ *Bess: Aslında yaymak, serip neşretmek mânâsına mastar ise de bundan mebsus mânâsına isim de kullanılır. O zaman anlamı, herkesin içine sığdıramayıp çevreye yaymaktan kendini alamayacağı zorlu bir dert ve merak demektir. Yani, ben sabrımı allak bullak eden içimdeki bu ateşi ve hüznümü kimselere değil, ancak Allah'a şikâyet ediyorum manası çıkar.*⁶²²

“Şekvûn/شكو”, temelde içine su konan küçük tulumu açmak ve içindekini izhar etmek, göstermek anlamına gelmektedir.⁶²³ “Şekâ”, insandaki şiddetli hüznü ve kederi açığa vurmak, ortaya çıkarmak anlamındadır. İnsana, içindeki hüznün ve kederi uzun süre içinde taşımak ağır gelmektedir. Bundan dolayı insanlar üzüntü ve kederlerini bir başkasına açarak ya yardım ister ya da derdini izhar etmesi içinden çıkarması onu rahatlatır. Bir şeyin içinde olanı açığa çıkarmak ve izhar etmek olan kelime, özellikle

⁶¹⁴ İsfahâni, “ş-k-v” md.

⁶¹⁵ İbn Manzûr, 14/439.

⁶¹⁶ Yusuf, 12/86.

⁶¹⁷ Mücâdele, 58/1.

⁶¹⁸ Zemahşeri, 12/86 ayeti tefsirinde; Âlusi, 12/86 ayeti tefsirinde.

⁶¹⁹ Taberi, 12/86 ayeti tefsirinde.

⁶²⁰ Ebu Hayyan, 12/86 ayeti tefsirinde; Beğavi, 12/86 ayeti tefsirinde.

⁶²¹ Neseî, 12/86 ayeti tefsirinde; Beydavi, 12/86 ayeti tefsirinde.

⁶²² Yazır, 12/86 ayeti tefsirinde.

⁶²³ İsfahâni, “ş-k-v” md.

Yusuf suresindeki kullanımı da göz önüne alınınca; insanın içindeki şiddetli hüznü, kederi ve sıkıntıyı açmak ve neşretmek anlamına gelmektedir. İnsanın içindeki sıkıntıyı bir başkasına açması neşretmek olabileceği gibi derdini Allah'a açmak ona içini dökmekte aynı anlama gelmektedir.

3.2.11. el-Bûkâ (البكاء)

Fiil olarak “بكي - يبكي” olarak kullanılan kelimenin masdarı “بكاء/بكا” şekillerinde gelmektedir. Bir hüznün, keder ve feryadu figan dolayısıyla gözyaşı akıtmak demek olan “بكاء /bukâen”, sesin ağlamaktan dolayı baskın olduğu durumları anlatmak için kullanılmaktadır. “بكا /buke'n” şeklindeki kullanım ise daha çok hüznün kederin çok olduğu durumları anlatmak için kullanılmaktadır.⁶²⁴ Gözyaşı ile beraber feryat etmek demektir.

بكي / Bukâ, hüznle beraber gözyaşının bir arada bulunduğu durumları anlatmak için kullanılabilirdiği gibi ayrıca tek tek bunların her birisi ile ilgili de kullanılabilir. ⁶²⁵ فليضحكوا قليلاً وليبكون كثيراً ⁶²⁶ “az gülsün, çok ağlasınlar!...” Buradaki emir haber anlamındadır. Yani münafıklar, pek az güleceklerdir ve çokça ağlayacaklardır.⁶²⁷ Her ne kadar her gülmenin yanında kahkaha olamayacağı gibi, her ağlamanın yanında da gözyaşı olmamaktadır. Burada da bir sevince ve üzüntüye işaret edilmiştir.⁶²⁸ Bükâ, insanın üzüntü ve kederi ile beraber ağlamayı ve bu ağlamanın yanında bazen gözyaşı dökmeyi anlatmak için kullanılmaktadır. Her ağlama ile beraber gözyaşı olmaz. Bazen insanlar, üzüntü ve keder hissettikleri zaman ağlarlar. Bazen de sevinç ya da sevindirecek bir durumdan dolayı da ağlamaktadırlar.

3.3. İnsanın Hüznüne / Kederine Sebep Olan Faktörler

İnsan, duygularla donatılmış bir varlıktır. İnsanın his dünyasında korku-ümit, sevgi, nefret, hüzn, sürur, gibi pek çok duygu vardır. Bu duygulardan biri de hüzn/kederdir. İnsanın süruruna/ sevincine sebep olan faktörler olduğu gibi, hüznüne/kederine etki eden faktörler de vardır. Bu faktörler Kur'ân-ı Kerim'de

⁶²⁴ İsfahâni, “b-k-y” md.; İbn Manzur, 14/82.

⁶²⁵ İsfahâni, “b-k-y” md.

⁶²⁶ Tevbe, 9/82.

⁶²⁷ Kurtubi, 9/82 ayeti tefsirinde.

⁶²⁸ İsfahâni, “b-k-y” md.

geneline yayılmış bir şekilde gelmektedirler. İşte şimdi biz bu faktörlerin neler olduğunu inceleyeceğiz.

3.3.1. Kur'ân Ayetlerinin Okunması

Kur'ân'nın, bütün hakikatleri içinde toplamış olarak insanları ve toplumları talim etmek üzere gönderildiği, Hz. Peygamberin bir müjdeci ve uyarıcı olup; Kur'ân'ı insanlara sindire sindire okusun diye O'nun aralıklarla indirildiği ifade edildikten sonra Ona inanıp inanmamada insanların serbest bırakıldıkları vurgulanır.⁶²⁹ Daha sonra değişik vesilelerle peygamberlere,⁶³⁰ Yahudi ve Hıristiyanlardan ilim sahiplerine⁶³¹ bu Kur'ân okunduğu zaman, onlardan bazıları Kur'ân'ı dinlerler. Bu durum: *قُلْ آمِنُوا بِهِ وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ * أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلأَذْقَانِ سُجَّدًا وَيَخِرُّونَ لِلأَذْقَانِ يَخِرُّونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا * رَبَّنَا إِن كَان وَعَدُّ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا* “De ki: “İster inanın ona, ister inanmayın. Şu bir gerçektir ki daha önce kendilerine ilim verilenlere Kur'ân okununca derhal yüzüstü secdeye kapanırlar. Ulu Rabbimizin şanı yücedir. Ne vâd ederse mutlaka gerçekleşir.” derler. Yine yüzüstü secdeye kapanırlar. İşte Kur'ân, onların saygısını böyle artırır.”⁶³² ayetleri ile anlatılmaktadır. Kur'ân okunduğu zaman onlar dinlerler ve kalpleri haz ile dolar. Duygularını ifade edecek kelime bulamadıkları gibi duygularını kuşatan coşkuyu dile getirecek ifade de bulamazlar.⁶³³ Böylece sözlerin kifayet etmediği derin hislerini ifade etmek için gözyaşlarını tutamayıp⁶³⁴ ağlayarak yüz üstü secdeye kapanırlar.⁶³⁵ Onların, kalplerini saran duygu yoğunluğu ve bunu ifade edecek başka kelime bulamayınca Kur'ân karşısındaki duygularını ağlama ve secdeye kapanarak ifade etmişlerdir. Bu durum adeta hislerinin cisimleşmiş hâli gibidir.

Kur'ân karşısında aynı duygu yoğunluğu şöyle anlatılır: *وَإِذَا سَمِعُوا مَا أُنزِلَ إِلَى الرَّسُولِ تَرَى أَعْيُنَهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ مِمَّا عَرَفُوا مِنَ الْحَقِّ يَقُولُونَ رَبَّنَا آمَنَّا فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ* “Peygambere indirilen Kur'ân'ı dinledikleri vakit, onda âşinaları olan hakikate kavuşmaları sebebiyle gözlerinin yaşla dolup taşığını görür ve şöyle dediklerini

⁶²⁹ Bkz. İsrâ, 17/ 105–107.

⁶³⁰ Bkz. Meryem, 19/58.

⁶³¹ Bkz. İsrâ, 17/107–109.

⁶³² İsrâ, 17/ 107–109.

⁶³³ Kutub, 17/ 107-109 ayeti tefsirinde.

⁶³⁴ Bkz. Meryem, 19/58.

⁶³⁵ Bkz. İsrâ, 17/ 107–109.

*işitirsin: “İman ettik ya Rabbenâ! Bizi de hakka şahitlik edenlerle beraber yaz! Bütün isteğimiz ve umudumuz, Rabbimizin bizi hayırlı insanlar arasına dahil etmesi iken, ne diye Allah’a ve bize gelen bu hakikate iman etmeyelim ki?”*⁶³⁶ Bu âyetin Necâşi hakkında indiği rivayet edilmektedir.⁶³⁷ Bunlar, peygambere gönderilen Kur’an’ı işittiklerinde duyguları harekete geçer, kalpleri yumuşar, işittikleri gerçeğin engin ve yakıcı etkisinin bir ifadesi olarak gözlerinden yaşlar boşanır. İlk olarak onunla karşılaştıklarında sözle onun etkisini ifade edemediklerinden hüngür hüngür ağlarlar.⁶³⁸ İnsan bazen hüzünden, bazen korkudan, bazen da heyecandan ağlar. Kur’an karşısında hislerinde meydana gelen tesir o kadar şiddetli olmuştur ki, bu tesirin izleri gözyaşı olarak tecessüm etmiştir.

Bu insanın fitratında var olan bir şeydir. İnsan sözle ifade edemeyeceği bir ölçüde etkilendiğinde, sözle ifade edemediklerini gözlerinden akan yaşlarla dile getirmiş olur. Bu da içinde biriken engin ve şiddetli ağırlığın etkisinden kurtulmasını sağlar insana.⁶³⁹

Necâşi ve dostları hakkında veya Necran Hıristiyanları hakkında indiği de rivâyet edilir.⁶⁴⁰ Bunlara Kur’ân’dan Hz. Meryem ve Hz. İsa ile ilgili âyetler okununca ahir zaman nebisinin geldiğini anlarlar ve bildikleri gerçeklerden dolayı gözleri yaşlarla dolar.⁶⁴¹ Onlar böyle bir müjdeye nail olabilmek heyecanından dolayı da ağlamaktadırlar. Kur’ân, kalp ve hisler üzerinde öyle bir ihtizaz meydana getirmiş, hisleri dalgalandırmış ki, getirdiği hakikatler karşısında kelimelerin kifayetsiz kaldığı yerde insanlar, gözyaşları ile mukabele edebilmişlerdir.

3.3.2. Görevin Zor Gelmesi

Hz. Musa (a.s), وَأَنَا اخْتَرْتُكَ فَاسْتَمِعْ لِمَا يُوحَىٰ “*Peygamberliğe seçtim seni, Öyleyse iyi dinle sana vahyedileni.*”⁶⁴² âyetinde ifade edildiği gibi nübüvvet vazifesi için seçilmişti. Bu O’nun için hem bir pâyeye hem de bir imtihandır. Bir kere O, Firavun’un sarayında ihtimamla yetişmiş, hep aziz tutulmuştur. Bir de Firavun tarafından ezilen, öldürülen

---

⁶³⁶ Maide, 5/83.

⁶³⁷ İbn Kesir, 1/542.

⁶³⁸ Kutub, 5/83 ayeti tefsirinde.

⁶³⁹ Kutub, 5/83 ayeti tefsirinde.

⁶⁴⁰ İbn Kesir, 1/542; Kurtubi, 5/83 ayeti tefsirinde.

⁶⁴¹ Zemahşeri, 5/83 ayeti tefsirinde; Yazır, 5/83 ayeti tefsirinde.

⁶⁴² Taha, 20/13.

ve hor görülen insanların arasına dönmesi oldukça güç bir durumdur.⁶⁴³ Hz. Musa (a.s), Firavun ve kavmi tarafından ezilen, bir toplumda büyümüş ve Firavun'un sarayında yetiştirilmiş, büyütülmüş ve bir cinayet suçlaması nedeniyle beldesinden o yıl uzak kalmasından sonra, yeniden Firavun'a Allah'ın (c.c) dinini tebliğ etmek için gitme emri almıştır.⁶⁴⁴ Bu emirden dolayı Hz. Musa kalbinde bir daralma ve sıkıntı duymaktadır.

Hz Musa (a.s) tebliğ vazifesi için gideceği Firavun ve toplumun durumunu biliyordu. Firavun'un zulmünü, azgınlığını ve taşkınlığının, yüklendiği görevin ağırlığının da farkındaydı. Bu nedenle Rabbine zayıflığını ve yetersizliğini dile getirdi. Bu hâl, yükümlülükten kaçmak veya mazeret ileri sürmek için değildi. Öylesine zor bir yükümlülükte yardım ve destek istemek için böyle bir dilekte bulunuyordu.⁶⁴⁵ O'na, intihab edildiği vazifede Allah'tan (c.c) başka da yardım edebilecek kimse yoktur. Bu itibarla içini sahibine açmıştı.

Hz. Musa'nın (a.s) Allah'a içini şerh etmesi: *وَإِذْ نَادَى رَبُّكَ مُوسَىٰ أَنْ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ * وَيَضِيقُ صَدْرِي وَلَا يَبْسُطُ لِسَانِي * قَالَ رَبِّ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُون * قَوْمَ فِرْعَوْنَ أَلَا يَتَّقُونَ * قَالَ كَلَّا فَإِنَّهَا بَيِّنَاتٌ لَنَا مَعَكُمْ مُسْتَمْعُونَ * وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُون * فَأَرْسِلْ إِلَىٰ هَارُونَ* *“Bir vakit de Rabbin Mûsâ'ya: “Haydi! o zulme batmış olan topluma, yani Firavun'un halkına git. Onlar küfür ve isyandan hâla mı sakınmayacaklar?” diye nida etti. “Ya Rabbî” dedi, “Korkarım ki beni yalancı sayarlar, benim de göğsüm daralır, dilim tutulur. Onun için Harun'a da risalet ver. “Hem sonra onların benim üstümde bir hakları da var. Bundan ötürü beni öldürmelerinden endişe ediyorum. “Hayır!” buyurdu, “Benim ayetlerimle gidin, Biz de sizinle beraberiz, olup bitenleri işitiriz.”⁶⁴⁶ ayet-i kerimelerinde ifade edilmektedir. Hz. Musa'nın (a.s) haleti ruhiyesi ve his dünyasının durumu şerh edilmektedir. Aldığı emrin mahiyeti ve mesuliyeti onun kalbinde bir sıkıntı meydana getirmiştir.*

Hz. Musa'nın (a.s), *وَإِذْ نَادَى رَبُّكَ مُوسَىٰ أَنْ ائْتِ الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ * وَيَضِيقُ صَدْرِي وَلَا يَبْسُطُ لِسَانِي * قَالَ رَبِّ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُكَذِّبُون * قَوْمَ فِرْعَوْنَ أَلَا يَتَّقُونَ * قَالَ كَلَّا فَإِنَّهَا بَيِّنَاتٌ لَنَا مَعَكُمْ مُسْتَمْعُونَ * وَلَهُمْ عَلَيَّ ذَنْبٌ فَأَخَافُ أَنْ يَقْتُلُون * فَأَرْسِلْ إِلَىٰ هَارُونَ* *“...benim de göğsüm daralır...”⁶⁴⁷ his dünyası ve ruhi durumunu anlayabilmekteyiz. O'nun korkusu, Allah'ın kendini vazifelendirdiği*

⁶⁴³ Gülen, *Kur'an'da İdrâke Yanşıyanlar*, 2/256.

⁶⁴⁴ Mevdudi, 4/14.

⁶⁴⁵ Kutub, 26/10 ayeti tefsirinde.

⁶⁴⁶ Şuâra, 26/10–15.

⁶⁴⁷ Şuâra, 26/13.

risâlet vazifesi ve kendine verilen ilim ile muvaffak olma isteği, bunun karşısında ise O'nu Firavun ve kavminin yalanlaması vardı ki, bu onu endişelendirmekteydi.⁶⁴⁸ Hz. Musa'nın kendini yalanlamalarında dolayı göğsü daralmaktaydı. Çünkü böyle bir durumda peygamberlik vazifesini hakkı ile eda edememekten endişe etmekte, içinin daraldığı zaman da rahat konuşamayacaktı.⁶⁴⁹ Zira bir insan meramını konuşması ile anlatmaktadır.

Hz. Musa'nın (a.s), Allah'a (c.c) karşı özür beyan etmesinin altında üç saik olduğu, bunların; yalanlanma korkusu, göğsün daralması ve rahat konuşamama olduğunu anlamaktayız. Yalanlanma, kalbin daralmasının, kalbin daralması da özellikle dilinde tutukluk olanlarda konuşma zorluğunun sebebi olarak ortaya çıkmaktadır.⁶⁵⁰ Bu durumun izalesi için: *“Ya Rabbi, ” dedi, genişlet göğsümü, kolaylaştır işimi, çözüver şu dilimin bağını. Ta ki anlasınlar sözümü! Bana da ailemden birini, yardımcı kıl, Harun kardeşimi! Onunla beni takviye et! Onu bu işime ortak et!”*⁶⁵¹ Kulluğun sınırlarını aşan rububiyet iddia eden azgın Firavun'a giderken Hz. Musa (a.s), yüklenmiş olduğu büyük ve kıymetli vazifenin şuurunda olması itibarıyla kalbinin ferah ve geniş olması için Rabbine iltica etmiştir.⁶⁵² Kalbinin darlığı ve sıkıntının, vazifesini ifa ederken mâni olmaması için Rabbinden kalbine inşirah ve genişleme talep etmiştir.

Tefsirlerde, bu “düğüm”ü izah babında, Musa Firavun'un evinde büyüdü. O küçükken bir defa Firavun onu kucağına aldı. Hz. Musa eliyle onun sakalını çekti. Bunun üzerine Firavun, Musa'yı öldürmek istedi. Eşi Asiye dedi ki: Şüphesiz onun akli ermez. Bunu sana izah edeceğim. Onun önüne iki ateş parçası ile iki inci koy. Eğer inciyi alırsa, aklının erdiğini, Eğer ateş parçalarını alırsa, onun akli ermez bir çocuk olduğunu anlarsın. Firavun bunları Musa'nın önüne koydu. O da ateş parçasını aldı ve ağzına koydu; dolayısıyla dilinde tutukluk meydana geldi.⁶⁵³ Bahsedilen ukde budur.

Vakıa öyle olsa da, olmasa da; bu cümleden, bütün müminlerin alacağı bir hisse vardır. Zaten, ayette Musa'nın hâlini ve ihtiyacını ifade için, ‘dilimdeki düğüm’ ifadesini kullanması, bu açıdan anlamlıdır. Demek ki, dilimizde düğüm olsa, meselâ kekeme

⁶⁴⁸ İbn Aşur, 26/13 ayeti tefsirinde.

⁶⁴⁹ Sâbuni, 2/375.

⁶⁵⁰ Sâbuni, 2/375.

⁶⁵¹ Taha, 20/25–32.

⁶⁵² Neseî, 20/24-25 ayeti tefsirinde.

⁶⁵³ Sâbuni, 20/27 ayeti tefsirinde.

olmasak bile düşündüğümüz şeyi aynıyla ifade edemiyor olsak, böylesi bir ifade zorluğuna duçar olsak, üzerimizde taşıdığımız hakikat ve tebliğ görevi hakkıyla ifa olunmayacaktır. Demek, hakikatin hakkıyla tebliği yolunda yürüyenler ‘açık ve anlaşılır’ biçimde konuşuyor, meram ve maksadını doğru biçimde ifade ediyor olmalı ve bu hâli nasip etmesi için Rabb-ı Rahîm’e münacatta bulunmalıdır. Tâ ki, “Yefkahû kavli” sırrı gerçekleşsin. Yani, sözümüz muhatabımızın akıl ve kalbine eksiksiz ve de yanlışsız olarak girebilsin. Sözümüzle kastettiğimiz, derinlik kavranılabilsin.

3.3.3. Dinin Emirlerinin Terk Edilmesi

Hz. Musa (a.s), yerine kardeşi Hz. Harun’u bırakarak kırk gece Allah (c.c) vaidleşmiş olarak Tur’a gitmesinin ardından,⁶⁵⁴ Allah’ın (c.c) kendisine vermiş olduğu levhalar⁶⁵⁵ ile geri dönmüştü. Ancak kavminin altınlarından bir buzağı yaparak ona taptıklarını gördüğündeki ruh hâlini,⁶⁵⁶ his dünyasını Kur’ân şöyle ifade etmektedir: وَلَمَّا رَجَعَ مُوسَىٰ إِلَىٰ قَوْمِهِ غَضْبَانَ أَسِفًا قَالَ بِئْسَمَا خَلَفْتُمُونِي مِنْ بَعْدِي أَعَجِلْتُمْ أَمْرَ رَبِّكُمْ وَأَلْقَى الْأَلْوَاحَ وَأَخَذَ بِرَأْسِ أَخِيهِ يَجُرُّهُ إِلَيْهِ قَالَ ابْنَ أُمَّ إِنَّ الْقَوْمَ اسْتَضَعُّونَنِي وَكَادُوا يَقْتُلُونَنِي فَلَا تُشْمِتْ بِيَ الْأَعْدَاءَ وَلَا تَجْعَلْنِي مَعَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ “Musa pek öfkeli ve üzgün olarak halkına dönünce: “Benden sonra arkamdan ne kötü işler yapmışsınız! Rabbinizin emrini çarçabuk terk mi ettiniz!” dedi ve... Levhaları yere bırakıverdi. Kardeşini başından tuttu, kendisine doğru çekiyordu. Harun ise ona: “Ey annemin oğlu!” dedi: “İnan ki bu millet beni fena halde hırpaladı, nerdeyse beni linç edip öldüreceklerdi. Ne olur, düşmanlarımı üstüme güldürme, beni bu zalim milletle bir tutma!”⁶⁵⁷

Hz. Musa’nın (a.s), kavminin kendisi mikatta iken arkasında böyle bir iş çevirmesi karşısında hisleri kabarmış, davranışları değişmiş ve bu hâli: غَضْبَانَ أَسِفًا “Mûsâ pek öfkeli ve üzgün” ifadeleriyle Kur’ân’da anlatılmaktadır. Esef, hem şiddetli öfke, hem de şiddetli üzüntü ve hüznün anlamına gelir ve yerine göre her iki anlama da kullanılır.⁶⁵⁸ Nitekim “Bizi eseflendirenlerden, (yani öfkeliendirenlerden) intikamımızı aldık.”⁶⁵⁹ anlamında kullanılmıştır.

⁶⁵⁴ Araf, 7/142; Bakara, 2/251.

⁶⁵⁵ Araf, 7/145.

⁶⁵⁶ Araf, 7/148.

⁶⁵⁷ Araf, 7/150.

⁶⁵⁸ İsfahâni, “e-s-f” md.

⁶⁵⁹ Zuhruf, 43/55.

Esef, nefsin hoşlanmadığı bir kötü ve çirkin şey karşısında takındığı tavidir ki, o hâl üstlerden gelirse hüznün ve sıkıntı, astlardan gelirse öfke ve kızgınlık sebebi olur. Şu halde Musa'nın esefi, kavmine karşı şiddetli öfke ve gazap, Allah'a karşı da hüznün ve üzüntü şeklinde olmuştur. Her iki bakımdan ele alındığında burada kelime, bir yandan "şiddetli öfke", diğer yandan "hüzünlü" manasıyla tefsir edilmiştir.⁶⁶⁰ Hz. Musa'nın mikattan döndüğünde söz ve davranışlarının arkasında yatan hisleri, kavmine karşı kızgınlık ve öfke, Rabbi karşısında üzüntü ve keder olarak ortaya çıkmıştır.

Hz. Musa'nın (a.s), sözlerinde ve hareketlerinde bu öfkenin tepkileri görülüyordu. Kavmine; kendinin arkasından kötü işler çevirdiklerini söylemesi, levhaları bırakması, kardeşi Hârun'u tutup çekmesi hem sözlerinde hem de davranışlarında kızgınlığını ortaya koymaktadır.⁶⁶¹ Kavmini bıraktığı hâl üzere bulamayan ve geri döndüğünde hak yolundan sapmış olarak bulan Hz. Musa, kavmine sözleriyle, levhaları elinden bırakmak ve halef olarak bıraktığı Harun'u (a.s) sarsarak kızgınlığını ifade etmiştir. Rabbine yalvararak kavminin yapmış olduğu şey karşısındaki üzüntü ve kederini O'na açmıştır.

3.3.4. İnfak Edecek Bir Şey Bulunamaması

İnsanların ağlamalarına sebep olan birçok şey etki etmektedir. Sahabeden bazıları, Tebuk savaşına çıkmak üzere hazırlık yapmak istemişti. Ancak fakirlikleri sebebiyle bir şey bulamamışlar, Allah Resulüne müracaat etmişler, O'da onlara bir şey veremeyince üzüntülerinden gözyaşı dökmüşlerdi. Tebuk savaşı öncesinde, hazırlık emri verilmiş ancak fakirlikleri dolayısı ile gerekli teçhizat ve malzemeyi temin edemeyen müminlerin üzüntü ve kederleri sebebiyle üzölmüşler ve bundan dolayı da onların his dünyalarına Kuran'da işaret edilmiştir: *وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ* *“Ey Resulüm! Hızna alâ yicdüva ma yünfüvun la acdü ma ahamüküm עליه توكؤوا وأعيئهم تفيض من الدمع* *Binek temin etmen için sana geldiklerinde: “Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum” deyince, harcayacak para bulamamaları sebebiyle gözyaşı döke döke dönüp gidenleri*

⁶⁶⁰ Yazır, 7/150 ayeti tefsirinde.

⁶⁶¹ Kutub, 7/150-151 ayeti tefsirinde.

de kınamak doğru değildir."⁶⁶² Bu ayetin Müzeyne Kabilesinden Mukarrin oğulları hakkında nazil olduğu ifade edilmektedir.⁶⁶³

Bunlar, Hz. Peygambere gelmişler "Biz, savaşa çıkmayı adadık bize binek ver de seninle birlikte savaşa katılalım." demişler. Hz. Peygamber de onlara "Sizi bindirecek bir şey bulamıyorum." cevabını vermiş. Onlar da ağlayarak dönüp gitmişlerdi. Bu kişiler hakkında Hz. Peygamber'in, Tebük seferinden dönerken Medine'ye yaklaştığında şöyle dediği rivâyet edilir: "Medine'de öyle topluluklar var ki sizin yürüdüğünüz her mesafede ve aştığınız her vadide onlar sizinle beraberdirler." Orada bulunan sahabeler "Ey Allanın Resulü, onlar şimdi Medine de mi?" diye sorunca, Hz. Peygamber: "Evet onlar Medine de, onları özürleri orada hapsetti."⁶⁶⁴ Onların bu durumu, görevi yerine getirmekten mahrum olmanın gerçek üzüntüsünü dile getirmektedir. Onlar da ağlaya ağlaya geri döndüler. Cihaddan geri kalmak, binek ve azık bulamamak onlara ağır geldi. Yüce Allah onların kendisini ve peygamberini bu derece sevdiklerini görünce Kur'an-ı Kerim'de onların mazeretlerini kabul etti.⁶⁶⁵ Görüldüğü üzere, sahabe efendilerimiz yoksulluklarından dolayı savaşa çıkacak malzemeyi temin edememiş, Hz. Peygamber'e müracaatlarından da bir netice çıkmayınca üzülmüşler. Onlar diğer mü'minler ile beraber savaşa çıkamamanın hüznü ve kederinden ağlamışlardır.

3.3.5. Emre İtaatsizlik Edilmesi

Tebük'ten geri kalanların arasında Medine'nin gölgeliklerinde dinlenme arzusundan dolayı geride kalan mü'minler de yer alıyordu. Bunlar iki gruptu. Bu grup, iyi davranışlarına kötü davranışlar da katmışlardı. Ama daha sonra günahlarını itiraf etmişlerdi. Diğer grup da, "Azap etmek veya tevbelerini kabul etmek üzere Allah'ın iradesine bırakılanlardı." Bunlar, durumları zamana bırakılan yani haklarında bir karar vermeksizin kendi hallerinde bırakılan üç kişiydi.

Tebük seferine katılabilecek durumda oldukları halde katılamayanlardan üç kişi dışındakilerin özrünü Hz. Peygamber kabul etmiş onlar hakkındaki hükmü Allah'ın

---

⁶⁶² Tevbe, 9/92.

⁶⁶³ Taberi, 9/92 ayeti tefsirinde; İbn Kesir, 2/162.

⁶⁶⁴ Buhari, Megazi, 81.

⁶⁶⁵ Kutub, 9/92.

emrine bırakmıştı.⁶⁶⁶ Bu kişiler; Ka'b b. Malik, Mürare ibni'r-Rebî ve Hilâl b. Ümeyye idi.⁶⁶⁷ Bunlardan Ka'b, Akabe ehlinde diğer ikisi de Bedir Ashabından idi.⁶⁶⁸ Yeryüzü genişliğine rağmen onlara dar gelmişti. Çektikleri üzüntü ve kederden dolayı canları sıkıldıkça sıkıldı. Öyle sıkıldılar ki, ruhlarında ne bir sevinç ne de bir ünsiyet duydular. Bunun sebebi, Rasulullah (s.a.s), Ashabın onlarla ilişkilerini kesmelerini emretmesiydi. Öyle ki, onlardan birisi en yakın akrabasına selâm verdiğinde, akrabası onun selâmını almıyordu.⁶⁶⁹ Kendileri ile tüm ilişkiler kesiliyor, bu bir insan için oldukça ağır gelebilecek bir durumdur. Onlar da, Allah'ın haklarında vereceği hükmü beklemeye başlamışlardı.

Tebûk'ten geri kalan sahabe hakkında inen bu ayet, onların vazifelerini yapamamaktan dolayı çektikleri sıkıntıyı anlatmaktadır. Allah, haklarında vâki olan affını haber vermektedir: *وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَفُوا حَتَّىٰ إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحَّبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمُ أَنفُسُهُمْ وَظَنُّوا أَن لَا مَلْجَأَ مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ* “Allah, savaştan geri kalan ve haklarındaki hüküm ertelenen o üç kişinin de tövbelerini kabul buyurdu. Çünkü onlar öylesine bunaldılar ki dünya bütün genişliğine rağmen başlarına dar geldi. Vicdanları da kendilerini sıklıkça sıkı. Nihayet, Allah'ın cezasından, yine Allah'ın kapısından başka sığınacak hiçbir yer olmadığını anladılar da, bundan sonra, önceki iyi hallerine dönsünler diye, Allah onları tövbeye muvaffak kıldı. Çünkü Allah tevabdır, rahîmdir.”⁶⁷⁰ Onlar iç dünyalarında hesaplaşmaları, nefis muhasebeleri adına yaşadıkları şeyler onlara yeryüzünü bütün genişliğine rağmen başlarına dar etmiştir. Hiç kimse yüzlerine bakmıyor, onlarla ilgilenmiyor ve hiçbir yerde duramıyor ve huzur bulamıyorlardı. Nefisleri de kendilerine dar geldi. Yani kendi vicdanlarına yöneldiklerinde, vicdanları da onları suçluyor, suçlu ve kusurlu buluyordu. İç huzuru ve gönül rahatlığı bulamıyorlar, kendi iç dünyaları da kendilerine zindan kesiliyordu.⁶⁷¹ Bunu anlatmak için kullanılan “dıyk” kelimesi “ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ” ve “وَضَاقَتْ عَلَيْهِمُ أَنفُسُهُمْ” yeryüzü ve vicdan ile beraber gelmiştir. Maddi mekânlar dar geldiği gibi manevi manevi dünyaları, duyguları da daralmıştı. Yeryüzü

⁶⁶⁶ Buhari, Cihad 103; Yazır, 9/118 ayeti tefsirinde; Neseî, 9/118 ayeti tefsirinde; Buhari, Vesâya 16, Cihad 103.

⁶⁶⁷ Neseî, 9/118 ayeti tefsirinde.

⁶⁶⁸ Yazır, 9/118 ayeti tefsirinde.

⁶⁶⁹ Sâbuni, 1/567; İbn Kesir, 2/171-172.

⁶⁷⁰ Tevbe, 9/ 118.

⁶⁷¹ Yazır, 9/118 ayeti tefsirinde.

tüm genişliğine rağmen dar gelmişti. Kalplerine sürür girmiyordu.⁶⁷² Gam ve kederden her yer darlaşmıştı.⁶⁷³ Haklarındaki hükmün tehir edilmesi onlara yeryüzünü dar etmişti.⁶⁷⁴ Yaşadıkları sıkıntı, pişmanlık ve psikolojik halleri onlara çekilmez geliyordu. Çünkü yeryüzü, üzerinde geçerli olan değerlerle bir anlam kazanır. Yeryüzünü üzerinde yaşayanların arasındaki bağlar ve ilişkiler değerli kılar.⁶⁷⁵ Onlarla irtibatın kesilmesi, onlara yeryüzünü genişliğine rağmen dar etmiştir.

“Dîk/ ضيق”, sı’a/سعة kelimesinin zıddı olup, dar, ensiz olmak ya da daralmak anlamlarına gelmektedir.⁶⁷⁶ Dayk’un/ضيق, fakirlikle, cimrilikle, üzüntüyle, kederle vb. şeylerle ilgili kullanılmaktadır.⁶⁷⁷ Dıyk, göğüste ve mekânda, dıyk, cimrilik ve huy darlığında olduğu ifade edilmektedir.⁶⁷⁸ Son derece dar ve ciddi olarak darlık, tıkanmış kalmış ve açılmaz, geçilmez tıkanıklık demektir.⁶⁷⁹ Kelime, savaştan geri kalan sahabenin yaşamış oldukları sıkıntıyı anlatmaktadır.

Vazifeden geri kalan mü’minler, tembellik ederek Hz. Peygamberin ordusuna katılamamış, savaşın sıkıntısı, aile huzuru ve Medine’nin rahatı onları aldatmıştır. Ancak onların çektikleri sıkıntı onlara geniş olan yeryüzünü dar etmiş, kalpleri daralmıştır. Az bir rahat için çok sıkıntıya maruz kalmışlardı. Bu sıkıntı mekânda olduğu gibi duyguların da sıkışmasını ve kalplerin sıkışıklığını anlatmaktadır. Onlardaki darlık geçmeyen düzelmeyen bir durum değildir. Allah’ın, haklarındaki af hükmü ile onların yaşamış oldukları darlık da üzerlerinden kalkmıştır.

3.3.6. İnsanların İnanmaması

Hz. Peygamber (s.a.s), kendisine peygamberlik vazifesinin verilmesinden sonra, O, rotasını şaşırان insanlara rehberlik etmek, karanlıkta kalmışlara ışık olmak ve ebedi saadete açılan kapıyı onlara da göstermek için gayret etmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.s), insanları ebedî hüsrandan kurtarma gayretine adeta kilitlemiş ki, Kur’ân-ı Kerim, O’nun bu konudaki ızdıraplarını, üzüntülerini: *فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَّفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا* “Neredeyse sen, onlar bu söze (Kur’ân’a) inanmıyorlar diye

⁶⁷² Nesefî, 9/118 ayeti tefsirinde; Beydavi, 9/118 ayeti tefsirinde,

⁶⁷³ Beğavi, 9/118 ayeti tefsirinde.

⁶⁷⁴ Âlusi, 9/118 ayeti tefsirinde.

⁶⁷⁵ Kutub, 9/118 ayeti tefsirinde.

⁶⁷⁶ İbn Manzur, 10/208.

⁶⁷⁷ İsfahâni, “d-y-k” md.; İbn Manzur, 10/208-209.

⁶⁷⁸ İsfahâni, “d-y-k” md.

⁶⁷⁹ Yazır, 3/515.

üzüntünden kendini helâk edeceksin”⁶⁸⁰ diyerek dile getirmektedir. Mana, iman etmezler de helak olurlarsa arkalarından edeceğin üzüntü ve esefle neredeyse kendini tüketecek dereceyi bulacaksın demektir.⁶⁸¹ Bir başka ayet-i kerimede de Hz. Peygamber’e (s.a.s): لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ “Onlar iman etmiyorlar diye neredeyse üzüntüden kendini yiyip tüketeceksin.”⁶⁸² şeklinde hitap edilmektedir.

Küfür üzere gidenlerin halleri Hz. Peygamberi üzdüğü gibi, onların Allah’ın Nebisi’ne söz ve tavırları ile sataşmaları da O’nu üzmüştür. Bu durum bazen Hz. Peygamberi teselli şeklinde Kur’an’da yer almıştır. وَلَا يَحْزَنُكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَن يَضُرُّوْا “İnkâra koşuşanlar sana kaygı vermesin, Onlar Allah’ın dinine asla zarar veremezler. Allah onlara âhirette nasip vermemek istiyor. Onlara büyük bir azap vardır.”⁶⁸³ وَلَا يَحْزَنُكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ “O inkârcuların sözleri seni üzmesin. Çünkü bütün izzet ve üstünlük Allah’ındır. O her şeyi hakkıyla işitir ve bilir.”⁶⁸⁴ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ “Andolsun; onların söylediğinden dolayı kalbinin sıkıldığını biliyoruz.”⁶⁸⁵ Kâfirlerin, Kur’ân’a inanmadıkları takdirde onlar için esef ve üzüntüden kendini neredeyse helak edecek ruh haletinde olacağı, ancak onlar için üzülmesine ve esef etmesine değmeyeceklerine işaret edilmiş, Hz. Peygamber bu durum karşısında teselli edilmiştir.⁶⁸⁶ Allah Resulü’nün üzüntüsü kendini helak edecek seviyede olmuş, buna ise kâfirlerin değmeyecekleri anlaşılmaktadır.

Herkesin iman etmesi, insanlığın kurtuluşa ermesi hesabına bu denli ızdırap çekme ve küfür karanlığında kalanlar için bu kadar dertlenmiş olan Hz. Peygamber’i (s.a.s) Allah (c.c) teselli etmektedir. Kur’ân, O’nun bu kadar üzülmemesini, zira kâfirlerin buna değmeyeceklerine işaret etmektedir.

⁶⁸⁰ Kehf, 18/6.

⁶⁸¹ Yazır, 18/6 ayeti tefsirinde.

⁶⁸² Şuara, 26/3.

⁶⁸³ Âl-i İmran, 3/176.

⁶⁸⁴ Yunus, 10/65.

⁶⁸⁵ Hicr, 15/97.

⁶⁸⁶ İbn Kesir, 2/406; Sâbuni, 2/183.

İnsanın keder ve üzüntüden dolayı ruhunda oluşan katılık ve sertlikte hüznün kelimesi ile anlatılmaktadır.⁶⁸⁷ Ferah ve sürurun zıddıdır. Genelde arzu edilmeyen bir durumun başa gelmesinden veya geçmişteki bir kayıptan dolayı duyulan keder, üzüntü hâlini anlatmak için kullanılır.⁶⁸⁸ İnsan hüznü olduğu zaman içi kaskatı kesilmektedir. Sevinç ve sürura kapalı bir hale bürünmektedir. İnsanların iman etmemesine Hz. Peygamber üzümüştür. Allah, “وَلَا يَحْزُنُكَ” kelimesi ile buna işaret etmiştir. Kehf suresinde aynı üzüntü “أَسْفًا” kelimesi ile anlatılmıştır. Esef, hüznlenme, kederlenme anlamına gelmektedir. Bazen bu her ikisinden biri ile ayrı ayrı da kullanılmaktadır. Hakikatte, damarlardaki kanın, üzüntüden dolayı yüzde belirmesidir. Kişinin kendinden yukarı düzeyde birine karşı olduğunda, insanın içinde dürülüp hüzn, kedere tasaya dönüşmektedir.⁶⁸⁹

Hz. Peygamber, insanların iman etmemeleri karşısında üzümüştür, kederlenmiştir. Bu üzüntüsü âyetin ifadesiyle kendini helak edecek seviyeye gelmiştir. Allah, O’nu bu noktadan alarak üzüntüsünü teselli etmektedir.

3.3.7. Malın Kötü Yollarda Harcanması

Kâfirler, insanları Allah’ın yolundan alıkoymak ve iman etmelerine mâni olmak için mallarını harcamışlar, ancak yaptıkları bu iş onlara iç acısı olmuştur. Kâfirlerin bu durumunu: *إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصُدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ فَسَيُنْفِقُونَهَا ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً*: *“Kâfirler, insanları Allah yolundan uzaklaştırmak için mallarını harcıyorlar. Daha da harcayacaklar! Ama gayelerine ulaşamayacaklarından bu, onlara yürek acısı olacak, sonra da mağlup edilecekler. İnkârlarında ısrar edenler toplanıp cehenneme sevkedilecekler, oraya sürülecekler.”*⁶⁹⁰ ayetinde Allah haber vermektedir. Bu ayet Bedir savaşında mallarını sarf ederek müşrikleri doyuran, onlara yardım eden Kureyş zenginleri hakkında nâzil olmuştur.⁶⁹¹

⁶⁸⁷ İsfahâni, “h-z-n” md.

⁶⁸⁸ İbn Manzur, 13/111; Cürçâni, “h-z-n” md.

⁶⁸⁹ İsfahâni, “e-s-f” md.

⁶⁹⁰ Enfâl, 8/36.

⁶⁹¹ İbn Kesir, 2/101; Yazır, 8/36 ayeti tefsirinde.

Küfürde ısrar ve inat edenler, insanları Allah yolundan alıkoymak, hak dinden engellemek için mallarını sarf ederler. Ve sarf da edecekler. Kur’ân onların yaptıkları şey karşısında nasıl bir iç acısı akıbeti ile karşılaşacaklarını: **ثُمَّ تَكُونُ عَلَيْهِمْ حَسْرَةً** “...onlara yürek acısı olacak..” haber vermektedir. Çünkü o mallar, boşuna harcanmış, telef edilmiş olacak, boşa harcanmış olduğunu anlayacaklar ve eyvah diyecekler.⁶⁹² Pişmanlık sebebi olacaktır.⁶⁹³ “حَسْرَةً” pişmanlıkları çok şiddetli olacak.⁶⁹⁴ Çünkü onların tüm çaba, yetenek, zaman ve servetlerinin tamamen değersiz olduğu sonunda açığa çıkmıştır. Sadece hiç bir kâr elde edememekle kalmamış, aynı zamanda büyük bir kayba da girmişlerdir.⁶⁹⁵ “...sonra da mağlup edilecekler.”⁶⁹⁶

Kâfirler, mallarını mü’minleri mağlup etmek ve Allah’ın nurunu söndürmek için harcadılar ve harcayacaklar. Ancak Allah (c.c) nurunu tamamlayacak, kâfirler bunu istemeseler de. Bu yaptıkları ve harcadıkları malları onlara dünyada hüznün sebebi olurken âhirette de azap olarak karşılıklarına çıkacaktır.⁶⁹⁷ Bazı üzüntüler insanı hayıra ve güzel şeyler yapmaya motive ederken, kâfirlerin üzüntüleri kendilerini derin bir ümitsizlik içine itmektir.

3.3.8. Kulis Faaliyetinin Yapılması

Necva, “necât’un/ نَجَاةٌ” kökünden olup; kişinin kurtuluşunu sağlayacak bir konuda yardım etmek ya da fısıltıyla söyleyerek söylenen şeye başkasının muttali olmasına mâni olmak suretiyle kişiyi kurtarmak anlamına gelmektedir.⁶⁹⁸ İki kişi arasında geçen gizli konuşma; iki kişi arasındaki sır ya da fısıltı anlamına gelmektedir.⁶⁹⁹ Bu: “*Hem o zalimler aralarında kulis yapıp, şu fısıltıyı, gizlice yayarlar.*”⁷⁰⁰ ayetinde beyan edilmektedir. “*وَأَسْرُوا النَّجْوَى*” “...şu fısıltıyı, gizlice yayarlar.”⁷⁰¹ ayetinde necva, gizli fısıltı demek olduğu halde; bir de bunun gizlice söylendiğini açıkça belirtmek, fısıltının

⁶⁹² Yazır, 8/36 ayeti tefsirinde.

⁶⁹³ Celâleyn, 8/36 ayeti tefsirinde.

⁶⁹⁴ Cezâiri, 8/36 ayeti tefsirinde.

⁶⁹⁵ Mevdudi, 8/36 ayeti tefsirinde; Yazır, 8/36 ayeti tefsirinde.

⁶⁹⁶ Enfâl, 8/36.

⁶⁹⁷ İbn Kesir, 2/101.

⁶⁹⁸ İsfahâni, “n-c-v” md.

⁶⁹⁹ İbn Manzur, “n-c-v” md.

⁷⁰⁰ Enbiya, 21/3.

⁷⁰¹ Enbiya, 21/3.

gizlilik derecesini anlatmak içindir.⁷⁰² Necva, sadece fısıldaşma olmayıp sırlaşma, yani fısıldaşılan meseleyi izhar etmemek, açığa çıkarmamak şeklinde anlamak mümkündür.

Fısıldaşma (necva) konusunda Kur’ân, mü’minlere bazı ikazlarda bulunmaktadır. Kur’ân’da, kulis faaliyeti diyebileceğimiz fısıldaşma (necva), tamamen yasaklanmamakla beraber, müşriklerin ve mü’minlerin durumu nazara verilmektedir. نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَىٰ إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِنَّا تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا “Onlar senin okuyuşunu dinlerken ne maksatla dinlediklerini, kulis yaparken insanlara: “Siz, sadece sihir tesirinde kalmış birinin peşinde gidiyorsunuz, aklınızı kullanın!” diye fısıldaşarak vesvese verdiklerini pek iyi biliyoruz.”⁷⁰³ Müşrikler, Kur’ân-ı gizlice dinledikleri, daha sonra kendilerince inanmamalarına bir gerekçe uydurmak için, O’nun (s.a.s), sihrin tesirinde kaldığını kendi aralarında fısıldaşıyorlardı. Yani bir nevi kulis faaliyeti yaparak Kur’ân-ın tesirinde kalanları menfi olarak etkilemek istiyorlardı.⁷⁰⁴ Bu durum yasaklanmıştır.

Müslümanların ise kendi aralarında fısıldaşarak, kulis faaliyeti yapmalarına: “Ey iman edenler! Şayet siz gizlice konuşacak olursanız sakın günah, zulüm ve Peygambere isyan hususlarında kulis yapmayın. Bunu hayır ve takvâ hususunda yapın. Dirilip huzurunda toplanacağınız Allah’a karşı gelmekten sakının.”⁷⁰⁵ “Görmez misin ki Allah göklerde ne var, yerde ne varsa bilir! Bir araya gelip gizlice fısıldaşan üç kişinin dördüncüleri mutlaka Allah’tır. Beş kişi gizli konuşsa altıncıları mutlaka Allah’tır. Bundan ister daha az, ister daha çok olsunlar, nerede bulunurlarsa bulunsunlar, mutlaka O, kendileriyle beraberdir. O, ileride kıyamet gününde, yapmış oldukları işleri onlara tek tek bildirecek, dilerse karşılığını da verecektir. Şüphesiz ki Allah her şeyi bilir.”⁷⁰⁶ ayetleriyle temas edilmiştir. Topluluk arasında olsun veya bazı insanların topluluktan ayrılarak bazı şeyleri kendi aralarında gizlice görüşmeleri yasaklanmıştır. Bu, her ne kadar kendilerinin insanları kuşkulandırma hedefleri olmasa da, insanları haklarında su-i zanna sevk edebileceğinden hoş karşılanacak bir durum değildir.

⁷⁰² Yazır, 21/3 ayeti tefsirinde.

⁷⁰³ İsrâ, 17/47.

⁷⁰⁴ Akgül, Muhittin (2006), *İdeal Toplum Açısından İsrâ Suresi*, Çağlayan Matbaası, İzmir, s, 178.

⁷⁰⁵ Mücadele, 58/9.

⁷⁰⁶ Mücadele, 58/7.

Ruhları ve karakterleri islâmın yaşam biçimi ile henüz bütünleşmemiş olan bazı müslümanların işler çatallaştığında gizlice toplanması, olayları aralarında tartışmaları, yine bu tür gruplaşmalar ve kümelenmeleri, bu işleri gizlice yürütürken kimseyi rahatsız etme amacını gütmeseler de birtakım rahatsızlıklara ve karışıklıklara neden oluyorlardı.⁷⁰⁷ *إِنَّمَا النَّجْوَى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزُنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيْسَ بِضَارِّهِمْ شَيْئًا إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ* “Böyle meşru olmayan kulisler, müminleri üzüntüye boğmak için şeytan tarafından telkin edilir. Ama Allah dilemedikçe bu onlara asla zarar veremez. Onun için müminler de yalnız Allah’a güvenip dayansınlar.”⁷⁰⁸ Müslümanların fısıldaşmaları, gizlice konuşmaları ve özel biçimde konuşulduğunu görmeleri onların kalplerine üzüntü ve burukluk havasını yayar. Güvensizlik havası yaratır. Şeytan da gizli konuşanları aldatarak onların, kardeşlerinin canını sıkmalarına, onların kalplerine tereddütler ve endişeler salmalarına sebep olmaktadır.

3.3.9. Kız Çocuğu Doğduğu Haberinin Verilmesi

Câhiliye devri Araplarında aile, baba otoritesine dayalı bir karakter arz eder, genel olarak kadının hiçbir önemi ve rolü olmazdı. Ancak bu durum, doğuştan başlıyordu. Bir adamın erkek çocuğu olursa sevinir, şenlik yapar; kız çocuğu doğarsa utanır ve bir müddet toplumdan gizlenirdi.⁷⁰⁹ Cahiliye döneminde kadın/ kızın durumu hoş olamayan bir haldeydi.

Müşrikler, Allah'a kız evlatlar izafe etmişler, bununla birlikte kız çocuklarının olmasını kendileri için utanç nedeni saymışlar, hatta onları gömmekten çekinmemişlerdi.⁷¹⁰ Bununla birlikte kendileri için erkek evladı layık görürken, Allah'a kız evlatlar nispet etmişlerdi.⁷¹¹ Kız evladı karşısındaki tavırları, kız çocuğuna karşı içlerindeki bakışı ve hislerini Kur’ân şöyle ortaya koymaktadır: *وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِمَا ضَرَبَ لِلرَّحْمَنِ مَثَلًا ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ* “O müşriklerden her biri, Rahman’a yakıştırdığı kız evladı dünyaya geldiği haberini alınca, birden yüzü mosmor kesilir, kederinden yutkunur durur.”⁷¹²

⁷⁰⁷ Kutub, 58/9 ayeti tefsirinde.

⁷⁰⁸ Mücadele, 58/10.

⁷⁰⁹ Çağatay, Neşet (1971), *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, AÜİF. Yayınları, Ankara, s.133.

⁷¹⁰ Akgül, s, 113.

⁷¹¹ Mevdûdi, 5/252-253 Hamidullah, Muhammed (ts.), *İslâma Giriş*, Çev., Kemâl Kuşcu, Nur Yayınları, Ankara, s.209-210.

⁷¹² Zuhurf, 43/17.

Kur'ân, Allah'ın her şeyi çift yarattığını ve zürriyetin devamı için her iki cinsin elzem olduğunu, her ikisinin de kendine has vazifeleri olduğunu hatırlatmaktadır.⁷¹³ İşte müşrikler, Kur'ân'ın kadın hakkındaki talimlerinden önce kendilerine kız evladı müjdesi ile gelindiğinde kederden ne yapacağını şaşırır yüzü simsiyah kesilirdi. Hatta Arapların “ved” adını verdikleri kız çocuklarını diri diri gömme adetleri bile vardı.⁷¹⁴

Arapların kız çocuklarını öldürmelerinin en genel nedeni; kızlarını tanrılara kurban etme, fakirlik endişesi ile şereflerinin lekeleneyeceği korkusuydu.⁷¹⁵ Çünkü o dönemde savaşlarda ele geçirilen kadınlar esir ediliyordu. Cahiliye Arapları yaşamasını istedikleri kızlarına yünden örülmüş bir cübbe giydirerek deve veya koyun güttürürlerdi. Öldürmek istedikleri kızlarını ise ya doğar doğmaz ya da altı yaşlarına geldiğinde ona güzel elbiseler giydirerek, akrabalarına götüreceklerini söylerlerdi. Daha sonra onu çölde önceden hazırladıkları çukura atar, üstünü toprakla örterlerdi. Doğar doğmaz öldürecekleri zaman, doğuracak kadının yanına bir çukur kazar, doğan bebek kız ise onu çukura gömerlerdi.⁷¹⁶ Cahiliye döneminde, kız evlat karısındaki tutum sadece basit bir nefret ya da ho lanmama sınırını a mı öldürme noktasına kadar gelmi ti. Buna: *De ki: “Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını ben okuyup açıklayayım: O'na hiçbir şeyi ortak yapmayın, anneye babaya iyi davranın, fakirlik endişesiyle çocuklarınızı öldürmeyin, çünkü sizin de onların da rızkını veren Biz'iz. Kötülüklerin, fuhşiyatın açığına da gizlisine de yaklaşmayın! Allah'ın muhterem kıldığı cana haksız yere kıymayın! İşte aklınızı kullanırsınız diye Allah size bunları emrediyor.”*⁷¹⁷ ayetinde işaret edilmektedir.

Kız evlatlara reva görülen bu tavrın, duygusal boyutunun insan simasına akseden emarelerini Kur'ân; *وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنثَىٰ ظَلَّ وَجْهَهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ* “Onlardan birine bir kızının dünyaya geldiği müjdelenince, öfkesinden ve üzüntüsünden, yüzü mosmor kesilir.”⁷¹⁸ ayetiyle haber vermektedir. Onların, üzüntü, sıkıntı ve kederden yüzleri simsiyah kesilmiştir. Buna rağmen o üzüntüsünü içine atmıştır. Öfkesini ve kederini gizlemiştir. Sanki başına bir bela gelmiş gibi bir hal alır.⁷¹⁹ Kız evlatlara karşı

⁷¹³ Hamidullah, s.210.

⁷¹⁴ Günaltay, Şemsettin (1997), *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Sad., Mahfuz Söylemez ve Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, s.120.

⁷¹⁵ Akgül, s. 114-116.

⁷¹⁶ Çağatay, s.135.

⁷¹⁷ En'am, 6/151.

⁷¹⁸ Nahl, 16/58.

⁷¹⁹ Kutub, 16/58 ayeti tefsirinde.

yapılanlar karşısında, bir de Rahman'a kız evladı yakıştırmaları⁷²⁰ ne kadar da enteresandır. Kur'ân-ı Kerim onları kendi mantıklarını kullanarak suçüstü yakalıyor. Nefret ettikleri şeyleri yüceltip Allah'a dayandırmalarından dolayı onları utandırıyor.⁷²¹ Hâlbuki kadın da erkek gibi Allah'ın bir lütüdür.

3.3.10. Yağmursuzluğun Olması

Yeryüzüne ölçü ile indirilen yağmur ile⁷²² yeryüzünde insanlara rızık olmak üzere bitkiler çıkarıldı.⁷²³ Hayvanlar ve insanlar ondan istifade etmektedir.⁷²⁴ İnsanlar, hayvanlar ve bitkiler için hayat kaynağı olan su beldelere yağmur vesilesi ile gelmektedir. Çiftçiler yağmur sebebi ile ürün alabilmektedir. Yağmurun yağmaması onları etkilemektedir. Zira insan, bütün kâinatla alâkadardır. Nihayetsiz makâsıt ve metâlibi vardır.⁷²⁵ Yağmur ise, hayata menşe ve medar-ı rahmet, belki ayn-ı rahmettir.⁷²⁶ Bu itibarla yağmurun yağmamasından dolayı insanlar müteessir ve ümitsiz oldukları olmuştur. Kur'ân-ı Kerim, insanların yağmur veya yağmursuzluk karşısındaki durumlarını: *“Allah o azamet sahibidir ki rüzgârları gönderir, rüzgârlar bulutları kaldırır. Sonra o bulutları gökte dilediği gibi yayar ve parça parça dağıtır. Bir de bakarsın ki aralarından yağmur akıp duruyor! Derken onu kullarından dilediklerine ulaştırınca, derhal yüzleri gülüverir. Hâlbuki onlar, daha önce Allah'ın üzerlerine yağmur indireceğinden tamamen ümitsiz idiler. İşte bak, Allah'ın rahmetinin eserlerine! Ölmüş toprağa nasıl hayat veriyor! İşte bunları yapan kim ise, ölüleri de O diriltecektir. O, her şeye hakkıyla kadirdir.”*⁷²⁷ İfade etmiştir. Başka bir ayette de insanların: *“İnsan mal mülk istemekten usanmaz, ama kendisine maddî sıkıntı dokununca hemen ye'se düşer, ümitsiz olur.”*⁷²⁸ maddi sıkıntılar karşısında hemen bozulan his dünyaları ortaya konulmaktadır.

Allah Teâla, yağmuru dilediği kullarına isabet ettirince, onlar hemen üzerlerine yağmurun inmesi sebebiyle sevinirler. Hâlbuki onlar bundan önce üzerlerine yağmur

---

⁷²⁰ Zuhruf, 43/17.

⁷²¹ Kutub, 43/17 ayeti tefsirinde.

⁷²² Zuhruf, 43/11.

⁷²³ Bakara, 2/22.

⁷²⁴ Furkan, 25/48–49.

⁷²⁵ Nursi, Sözler, s. 457.

⁷²⁶ Nursi, Said (1998), *Lem'alar*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, s. 161.

⁷²⁷ Rum, 30/48–50.

⁷²⁸ Fussilet, 41/49.

indirilmeden önce, gerçekten ümit kesmişlerdi. Yani ümitsiz kalmışlar ve kederlenmişlerdi. Kendilerine yağmur yağdırılmadığı için üzüntüleri açıkça görülmekte idi.⁷²⁹ Çünkü yağmur hayatın kaynağı durumunda, onunla ekilen ekinler çıkar, hayvanlar ve insanlar onun indirdiği sudan hayat bulur.

Araplar, hayatları gökten inen yağmura bağlı olduğu için, yağmur işaretini en iyi kavrayan insanlardı. *"Oysa onlar, daha önce üzerlerine yağmur yağdırılmasından iyice ümitlerini kesmişlerdi."*⁷³⁰ Bu ifade onları umutsuzluk ve sönüklükten kurtarıp, sevinç ve hareketliliğe götüren, yağmur inmeden önceki durumlarını tespit etmektedir. Yağmurdan önce ümitsiz ve hüznüydüler.⁷³¹ Âyetteki tekrar pekiştirmek ve onların uzun süre yağmursuz kaldıklarını ve iyice yağmurdan ümit kestiklerini göstermek içindir.⁷³² *"Allah'ın rahmetinin belirtilerine bir bak"* onun etkileri; umutsuzluğun ardından sevince gark olmuş nefisler vardır.⁷³³ Yağmursuzluk da insanı kederlendiren, umutsuzluğa sevk eden bir âmil olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yağmursuzluk karşısında insanların duyguları "لُمْبُلْسِيْنَ" kelimesiyle ifade edilmiştir. "إِبلَس/إِبلَس" , aşırı ümitsizlikten kaynaklanan hüznün, keder ve tasa anlamına gelmektedir.⁷³⁴ Çıkış yolu bulmaktan ümitsiz olmaktır.⁷³⁵ Aşırı ümitsizliğe düşmüş kimse çoğunlukla suskun olup kendisini ilgilendiren şeyleri unuttuğundan ve sustuğunda ortaya koyacak bir delili kalmadığında ona "إِبلَس فلان" denilmektedir.⁷³⁶ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهِ لُمْبُلْسِيْنَ *"Halbuki onlar, daha önce Allah'ın üzerlerine yağmur indireceğinden tamamen ümitsiz idiler."*⁷³⁷ İblâsı, bir çıkış yolu, tutunacak bir dal ya da kendini kurtaracak bir delil bulamayanın içine düştüğü ümitsizliğin üzüntüsü ve kederi olarak anlamak da mümkündür. İnsanlar, yağmurun yağmasından ümitsiz olmuşlardır. İnsanı kuvvetleri ile yağmuru celp edecek imkân yoktur. Çiftçilik ve ziraatla uğraşan insanların ümidi yağmurun yağmasıdır. Ancak

⁷²⁹ Kurtubi, 30/49 ayeti tefsirinde.

⁷³⁰ Rum, 30/49.

⁷³¹ Taberi, 30/49 ayeti tefsirinde; Vâhidi, 30/49 ayeti tefsirinde.

⁷³² Beydavi, 30/49 ayeti tefsirinde; Vâhidi, 30/49 ayeti tefsirinde; Âlusi, 30/49 ayeti tefsirinde.

⁷³³ Kutub, 30/49 ayeti tefsirinde.

⁷³⁴ İsfahâni, "b-l-s" md.

⁷³⁵ Neseî, 30/12 ayeti tefsirinde.

⁷³⁶ İsfahâni, "b-l-s" md.

⁷³⁷ Rum, 30/49.

ümitler Allah'a bağlanırsa hayat kazanır. Allah'a bağlanmayan insan ümitsizliğin pençesine düşer.

3.3.11. Rahatlıktan Sonra Sıkıntılı Bir Hayatın Olması

Mekke müşriklerinin, müreffeh bir hayattan sonra başlarına gelen sıkıntılı anları anlatılmaktadır. Çaresizlik içinde çırpınmaları, hislerinin ve duygularındaki karışıklık karşımıza ne yapacağını şaşırılmış bir insan çıkarmaktadır. Ayet-i kerime onların sıkıntılı bu hallerini : *حَتَّىٰ إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِم بِالْعَذَابِ إِذَا هُمْ يَجْرُونَ* : *"En nihâyet onların refaha dalıp gitmiş olanlarını azapla kısıvrak yakaladığımızda birden feryadı basarlar."*⁷³⁸ âyetiyle haber vermektedir.

Nihayet onların bu hayatta nimet içerisinde yaşayan zenginlerini ve ileri gelenlerini, açlık, öldürme ve esir etme gibi, dünya cezasıyla cezalandırdığımızda bir de bakarsın, feryat etmeye ve bağıarak yardım istemeye başlarlar.⁷³⁹ Dünyada kendi başlarına gelen sıkıntı karşısında feryat etmelerinin, onları bir neticeye ulaştırması mümkün değildir.

حَتَّىٰ إِذَا أَخَذْنَا مُتْرَفِيهِم بِالْعَذَابِ "Müşriklerin, Bedir günü kılıçtan geçirilmeleri veya karşı karşıya kaldıkları açlık olabileceği ifade edilmektedir. Zira Hz. Peygamberin müşrikler üzerine kıtlık olması için Allah'a yalvarmıştır.⁷⁴⁰ Allah da onları kıtlık ve açlığa mübtelâ etmiştir. Öyle ki kemikleri meyteyi, köpekleri, leşleri yemek zorunda kalmışlar. Malları ve evlâtları da telef olmuştur.⁷⁴¹ Bu durum üzerine, müşriklerin hâli tasvir edilmektedir. Çektikleri tasa, keder ve üzüntülerinin ulaşılmış olduğu boyut, onları feryat eder hâle getirmiştir. Bu ise sanki bir hayvanın böğürerek ses çıkarması kadar dehşetli bir durumdur. Bu, onların çaresizliklerini, elem, tasa ve kederlerinin boyutlarını göstermektedir.

Bağırıp, çağırırlar ve yalvara yakara feryat ederler. *إِذَا هُمْ يَجْرُونَ* "*Hemen feryadı basıverirler.*" kelimesinin asıl anlamı, yalvarıp yakarırken "öküzün yaptığı şekilde"

⁷³⁸ Mü'minun, 23/64.

⁷³⁹ Sâbuni, 2/313-314.

⁷⁴⁰ Buhârî, Cihâd 98; Müslim, Mesâcid 294.

⁷⁴¹ Kurtubi, 23/64 ayeti tefsirinde.

sesi yükseltmektir. Kelimeyi, yaptığınız kötülüklerden dolayı cezalandırılacaksınız diye böğürmeye başlarsınız manasında anlamak mümkündür. Burada kullanılan kelime aynı zamanda, merhamet edilmeyi hak etmemiş bağıran bir kişi için alay makamında kullanılmaktadır.⁷⁴²

İnsanlar arasında en fazla eğlenceye dalanlar, sapıtanlar, sonucu düşünmeden sorumsuz bir hayat sürdürenler kendilerine verilmiş bol nimetlerden dolayı şımaranlardır. İşte bakın onlar, kendilerini kısıkvrak yakalamış olan azap karşısında şaşkına dönmüş, avazları çıktığı kadar bağırp feryat ediyorlar. Yardım istiyorlar, merhamet dileniyorlar.⁷⁴³ Kâfir, elinde imkânlar, servet, makam ve mansıp olduğunda mesrur ve fahur iken, bunlar elinden gitmeye başladığında ya da kendisine bir zarar dokunduğunda feryat figan şaşkınlık, çaresizlik içinde kalmaktadır.

3.3.12. Ölüm Düşüncesinin Yok Edilememesi

Yüz, insan bedeninin en önemli organıdır. Ondan anlam yüklü binlerce işaret vardır. İnsanlar, hatta hayvanlar bile yüzlerinden tanınırlar.⁷⁴⁴ Yüzün bir adı da “simâ”dır. “Simâ” kelimesi, “s.v.m” kökünden alınmış ve iz alamet, işaret anlamında kullanılmıştır. “Sima” denilince, kendisiyle hayır ve şerrin tanındığı alâmet anlaşılmaktadır.⁷⁴⁵ Aynı zamanda insanın simâsını ifade etmek için “vech” kelimesi kullanılmaktadır.⁷⁴⁶ İkisi de insanın yüzünü anlatmak için kullanılır.

Kur’ân’da duyguların tespitinde yüz ifadelerinin çeşitliliği ve belirleyiciliğine dair bir hayli ipucu vardır. İnsanın en anlamlı hareketleri, hislerinin yansımaları daha çok yüzde ortaya çıkar. İstekler, endişeler, korku ve heyecanlar, ilgi ve irkilmeler, acı ıstıraplar, tiksinnmeler, nefret ve öfke, kızgınlık gibi bütün duygular yüze yüklenmiştir.⁷⁴⁷ İnsanın yüzü, adeta duyguların tecessüm ettiği bir uzuv olarak karşımızda durmaktadır. Bu itibarla, kâfirlerin Allah’ın vaadi karşısında simalarında beliren acı daha iyi anlaşılmaktadır.

---

⁷⁴² Mevdudi, 3/385.

⁷⁴³ Kutub, 23/64 ayeti tefsirinde.

⁷⁴⁴ Kara, s.322-323.

⁷⁴⁵ İsfahâni, “s-v-m” md.

⁷⁴⁶ İsfahâni, “v-c-h” md.

⁷⁴⁷ Kara, s. 324.

Kur’ân’da işaret edilen: *فُلْ هُوَ الَّذِي دَرَأَكُمْ فِي الْأَرْضِ وَإِلَيْهِ تُحْشَرُونَ* “Sizi yeryüzünde yaratıp zürriyet halinde yayan O’dur. Ölümünden sonra da diriltilip yine O’nun huzurunda toplanacaksınız.”⁷⁴⁸ Allah’ın bu vaadini müşrikler imkânsız sanmışlardır. Müşriklerin, kıyâmeti, haşri yani Allah’ın huzurunda toplanmayı uzak görmüşler ve hatta bunu alay yollu da “*Ne zaman bu vaad?*” demişler, bunun imkansız olduğunu sanarak dillendirmişlerdir.⁷⁴⁹ İşte kâfirlerin Allah’ın vaadi karşısında yüzlerinin şekli değişmiş, kötüleştirmiştir. Kur’ân, onların bu hallerini haber vermektedir. *فَلَمَّا رَأَوْهُ زُلْفَةً* “Onu yanı başlarında buldukları zaman inkâr edenlerin kederden yüzleri mosmor kesilir. Kendilerine: “İşte sizin isteyip durduğunuz şey!” denilir.”⁷⁵⁰ Onlar, o ölüm ve sevk işaretleri belirip burunlarını ucuna gelince yüzleri kötüleştirmişti.⁷⁵¹ Beklenmedik bir sırada ve hazırlıksız olarak burun buruna geldiler. Ansızın karşılarında görünce yüzleri kararıyor, karamsarlık yüzlerine vuruyor. Kur’ân, yalanlayanı veya şüphe duyanın yalanladığı ve şüphe duyduğu şeyle yüz yüze getirmektedir. Dünyadan ahirete, kuşku ve şüphe konumundan, o vaat ile yüzleşme konumuna yapılan bu ani geçiş şu anda var olan bir gerçeğe işaret etmektedir.⁷⁵²

Azabı ve kıyametin korkunç olaylarını yakınlarında gördüklerinde, yüzlerinde, sıkıntı, gam ve kederin meydana getirdiği üzüntü alâmetleri görünür ve o yüzleri zelillik ve acizlik sarar. Azabı görmek, onların yüzlerini kötüleştiren ve orada öldürülmeye götürülen kimsenin yüzünde görülen keder ve üzüntü görülür.⁷⁵³ Kur’ân, insanların simalarındaki korku, keder ve endişe motiflerini ele almakla adeta canlı bir film sunar gibi insanlara hakikatleri beyan etmektedir. Bunun ise, insanlar üzerindeki tesirini artırmakta olduğunu görmekteyiz.

3.3.13. Kıyamet Dehşetinin Başa Gelmesi

Kıyamet, kalkmak, dirilmek, ayaklanmak, doğrulmak demektir.⁷⁵⁴ Bu kelime, kâinatın düzeninin bozulması, her şeyin alt üst olarak yok olması ile ölen bütün insanların

⁷⁴⁸ Mülk, 67/24.

⁷⁴⁹ Mevdudi, 6/385.

⁷⁵⁰ Mülk, 67/27.

⁷⁵¹ Yazır, 67/27 ayeti tefsirinde.

⁷⁵² Kutub, 67/27 ayeti tefsirinde.

⁷⁵³ Sâbuni, 67/27 ayeti tefsirinde.

⁷⁵⁴ İsfahâni, “g-v-m” md.

yeniden dirilerek ayağa kalkması olayını dile getirir.⁷⁵⁵ Bütün kâinat ve varlıklar bundan etkileneceklerdir.

Kur'ân, kıyametin kesinliği, yakınlığı, oluş biçimi hakkında bilgiler vermektedir. Hatta kıyametin oluş biçimine ilişkin ayrıntılı ve dehşet verici tablolar çizmektedir.⁷⁵⁶ Kıyametin, nefhatü'l feza denilen ilk sûr'a üfürülmeyle başlayacağı, bununla büyük bir korkunun meydana gelerek yerde ve gökte ne varsa korkudan donup kalacağı, nefhatü'l- Sa'k denilen ikinci sûr'a üfürüldüğünde, her şey helak olup tüm canlılar öleceklerdir. Nefhatü'l-Kıyam denilen üçüncü defa sûr'a üfürüldüğünde, Allah yeni bir düzen (âhîret yurdu) kuracak, hesap günü gelince ölümlerin ruhları bedenlerine girerek yeniden dirilecekler.⁷⁵⁷ İnsanların bu saflardaki durumlarının Kur'ân'da, oldukça ayrıntılı olarak anlatıldığını görmekteyiz.

Kur'ân'da, kıyamet ve şiddeti karşısında insanların durumlarına işaret edilmiş ve bu konuda insanların dehşete düşmeleri, korkuları tafsilatlı bir şekilde anlatılmıştır. Kıyâmete ait hakikatler teşbih ve temsillerle de anlatılmıştır.⁷⁵⁸

“*İşte o gün kalpler güp güp atacak. Gözler yere eğilecek*”⁷⁵⁹ Her şeyi sarsıp titreten ilk üfürme, Surla üfürüldüğü gün, bunu ikinci üfleme takip eder. Bu, kabirlerden kalkış üfürmesidir. Râcife ve râdife'den maksat birinci ve ikinci üfürmedir. O gün, kâfirlerin kalpleri korkak, endişeli ve ürkek olur. O kalpleri taşıyanların gözleri, açık açık gördükleri korkunç şeylerden dolayı, zelil ve hakirdir.⁷⁶⁰ Kâfirler, kıyamet koptuğu gün ümitlerini kesmiş bir vaziyette susarlar.⁷⁶¹

İnsanın kalbi sarsılmayı, titremeyi, korku ve çalkantıyı hissetmiş durumdadır. Korku, ürperti ve irkilme ile sarsılmıştır. Sükûnet ve rahattan tamamen uzak o günkü korkunun, kalpler üzerinde ne kadar etkili olduğunu anlamaya hazır duruma gelmiştir. “*O gün kalpler titrer. Gözler korkudan aşağı kayar.*” sözünün gerçekliğini kavramış ve

⁷⁵⁵ Aydüz, Davut, (2007), *Kâf Suresi Tefsiri*, Akademi Yayınları, İstanbul, s. 108.

⁷⁵⁶ Aydüz, *Kâf Suresi Tefsiri*, s. 108–109.

⁷⁵⁷ Aydüz, *Kâf Suresi Tefsiri*, s. 105–106.

⁷⁵⁸ Bkz., Eren, s. 208-225.

⁷⁵⁹ Nâziat, 79/6–9.

⁷⁶⁰ Sâbuni, 3/514.

⁷⁶¹ Bkz., Rum, 30/12.

hissetmiştir. Bu günde kalpler büyük sıkıntı içindedir. Apaçık bir şaşkınlık içindedir. Korku ürperti, irkiliş ve burukluk her yanlarını bütünü ile kaplamıştır. İşte sarsacak olanın sarstığı ve peşinden diğerinin geldiği o günde meydana gelecek olan budur.⁷⁶² Kıyamet gününde yaratıkların kalpleri, o günün dehşetinden dolayı korkar ve titrer. Varlıkların gözleri üzüntü ve korkudan dolayı açılmaz hale gelir, zelil olurlar.⁷⁶³ Korku o gün her kalbi kaplamıştır.

O gün korkudan “*Kalpler güp güp atacak. Gözler yere eğilecek.*”⁷⁶⁴ Kalp ve gözlerin korku karşısında aldıkları halleri tasvir edilmektedir. Kalbin ve gözlerin peşi sıra gelmesi duygu planında da aralarında bir irtibatın olabileceğini hatırlatmaktadır.

Korkunun, kalpteki duygusal etkileri tedirginlik ve endişenin birleşmesi ile heyecan olarak ortaya çıkar. Bu da, korku anında beliren heyecan duygusu, titreme, kızarma, nefes alamama ve kalp çarpıntısı şeklinde açığa çıkar. Bunlar, insanın çaresizlik, güçsüzlük hissi yaşamasına neden olur.⁷⁶⁵ Kalbin, duyguların merkezi konumunda olduğu konusu hem âyetlerde hem de hadislerde yerini bulmaktadır. Kalpte bulunan duygular dile dudağa, kaşa göze, yüze ve bütün vücuda akseder ve beden, bütün organlarıyla bu duyguları üreten kalbe dil görevini yapar.⁷⁶⁶ Kalpte yerini bulan hisler onda bazı değişimler meydana getirdiğini muhakkaktır. Bu itibarla, kalbin hissettiği duygular gözlerde mâna bulmaktadır. Kalpte hissedilen bir korku, keder ya da üzüntü, gözlerin yuvasından fırlaması, gözlerin yere düşmesi, göz ucuyla bakma şeklinde tezahür ettiğini görmekteyiz.

Kıyamette yaşanacak korkular insanın iç dünyasında kalmayıp, insanın bedeni ve davranışları üzerinde daha belirgin bir hal almaktadır. Korku ve kederden gözlerin yuvasından fırlaması, ümitsizlikten gözlerin yere eğilmesi, kalplerin güp güp atması insanın duygularındaki şiddetli değişim ve tesiri ortaya koymaktadır.

3.3.14. Dünyadaki Kötülüklerin Âhirette İnsanın Karşısına Çıkması

---

⁷⁶² Kutub, 79/8-9 ayeti tefsirinde.

⁷⁶³ Taberi, 79/9 ayeti tefsirinde.

⁷⁶⁴ Nâziat, 79/8-9.

⁷⁶⁵ Burkovik, Yıldız- Tan, Oğuz (2006), *Korku Yorum*, Timaş Yayınları, İstanbul, s. 22.

⁷⁶⁶ Kara, s. 308.

Dünyada yaptıklarından dolayı âhirette azaba maruz kalacakların durumlarını Allah Teâla bir çok âyet-i kerimede anlatmaktadır.⁷⁶⁷ Hatta bazen de, onların acıklı durumlarına ait tablolar teferruatlı olarak tasvir edilmektedir. Yüreklarının titrediği, göz ucuyla etraflarına bakabildikleri ve hüsrâna uğradıkları ifade edilmektedir. Onların bu halleri: *وَتَرَاهُمْ يُعْرَضُونَ عَلَيْهَا خَائِعِينَ مِنَ الذَّلِيلِ يَنْظُرُونَ مِنْ طَرْفٍ خَفِيٍّ وَقَالَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ الْخَاسِرِينَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ وَأَهْلِيَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا إِنَّ الظَّالِمِينَ فِي عَذَابٍ مُقِيمٍ* “Onları uğradıkları zilletten dolayı boyunları bükük, yürekleri titrer vaziyette cehennem önüne getirildiklerinde, korkudan, sadece göz ucuyla ateşe baktıklarını fark edersin. Müminler ise (bu manzara karşısında): “En büyük kayba uğrayanlar, hem kendilerini hem de ailelerini kıyamet gününde hüsrana sürükleyenlerdir.” derler. İyi bilin ki zalimler devamlı bir azap içindedirler.”⁷⁶⁸ âyetinde beyan edilmektedir. Uğramış oldukları zillet sebebiyle korkudan boyunlar bükülmüş, yürekler titrek, gözler yerededir.

Korku anında hissedilen heyecan duygusunun etkisi, bedensel tepkilere dönüşüp titreme ve bayılacak duruma gelme şeklinde insanın bedeninde açığa çıkar.⁷⁶⁹ Cehenneme yâni azaba arz edilmekten dolayı korkmaktadırlar.⁷⁷⁰ Yaşamış oldukları korkudan dolayı, yürekleri titrer. Korku heyecan hâsıl eder. Bundan dolayı da kalp hızla çarpar. Aynı zamanda insanın gözlerine yansıyan bu korku çaresizlik ve zillet ile birleşince “...korkudan, sadece göz ucuyla ateşe baktıklarını...” görmekteyiz.

Korkunç bir şeyle karşılaştığında insan, korkudan hemen gözlerini kapatır, fakat yine de kendini bakmaktan alamayarak göz ucuyla o şeyin kendisine ne kadar yakın olup olmadığına bakar. Ve sonra yeniden korku ile gözlerini kapatır. İşte cehenneme sevk edilen insanların o anki halleri bu şekilde tasvir edilmiştir.⁷⁷¹ Aynı zamanda göz ucuyla bakmak, utancı, zayıflığın ve aşağılanmışlığın bir ifadesi olarak anlaşılmaktadır.⁷⁷² Duydukları eziklik ve utançtan dolayı başlarını kaldırıp bakamıyorlar: “Göz ucuyla gizli gizli bakıyorlar.” Bu ise aşağılanmışlığı çarpıcı bir biçimde somutlaştıran canlı bir tablodur.⁷⁷³ Ateşten korktukları için, gizlice göz ucuyla ona bakarlar. Onların bu

⁷⁶⁷ Bkz., İbrahim, 14/42; Yunus, 10/27.

⁷⁶⁸ Şurâ, 42/45.

⁷⁶⁹ Burkovik- Tan, s. 22.

⁷⁷⁰ Beydâvi, 42/45 ayeti tefsirinde; Âlûsi, 42/45 ayeti tefsirinde.

⁷⁷¹ Mevdudî, 5/235.

⁷⁷² Kara, s.342 ayeti tefsirinde.

⁷⁷³ İbn Kesir, 42/45 ayeti tefsirinde; Kutub, 42/45 ayeti tefsirinde.

bakışı, kılıçla öldürölmek için götürölen kimsenin bakışma benzer. Çünkü o, kılıca tam mânâsıyla bakamaz. Soluk ve zelil bir bakışla bakarlar. Şiddetli korkudan dolayı, hırsızlama bakarlar.⁷⁷⁴ Burada belki de, insanın yaşayabileceği korkunun ve kederin, sıkıntının zirve noktasını, en üst sınırını ve insanın ruhunda meydana getirmiş olduğu tesir ile bedende oluşturmuş olduğu etkiyi görmekteyiz.

Mü'minler gördükleri manzara karşısında, onlara: “*En büyük kayba uğrayanlar, hem kendilerini hem de ailelerini kıyamet gününde hüsrana sürükleyenlerdir.*” derler. Mü'minlerin bu sözü onlara dünyada söylenmiş ya da kıyamet günü söylenen bir söz olması muhtemeldir.⁷⁷⁵ Ancak Sâbuni'ye göre, cennetteki mü'minlerin, kâfirlerin başına gelenleri gördüklerinde böyle derler.⁷⁷⁶ Sözün nerede söylenmesinden ziyade onların başına geleni haber vermesi daha önemlidir.

“Hasir” kelimesi, bir erkekten miherin ve zırhın çıkarılması, bir kadınında yüzünden peçenin sıyrılmasıdır. Bu anlamdan hareketle bir hayvanı takatten düşürecek mecal-siz hâle sokacak kadar sürüp yormaya, bitap düşürmeye hasir denir. Buna göre örtölü bir şeyin açılıp, sergilenmiş olması ve gözün uzun uzun bir noktaya bakamsı sebebiyle yorgun düşürölmesi, manalarına gelmektedir. Bundan başka hasır, elden kaçan bir şeye üzölmek, yorgun, bitkin düşmek anlamlarını da ihtiva eder.⁷⁷⁷ Böylece aradığını bulamayan bir gözün yorgunluğu ve perişanlığı, bütün bedeninin yorgunluğu ve perişanlığı, derin üzölntü, kederini ifade etmek üzere gelmiştir.

Âhiret ile ilgili korku, keder ve hüznler Kur'ân'da anlatılırken hüznün, kederin, korkunun en şiddetli şekli ile anlatılmıştır. İnsanın âhirette yaşayacağı hüzn ve kederini ifade eden kelimelere bir de vücudun dili, jest ve mimikler eşlik etmektedir. Duygulardaki kabarma ve nihai noktalarının tasviri ile insanın bedeninin tepkileri birleşince korkunç ve etkileyici bir tablo ortaya çıkmaktadır. Adeta, insanın yüzünün, gözlerinin, kalbinin almış olduğu şekil ve haller sanki duyguların cisimleşmiş haline benzemektedir.

---

⁷⁷⁴ Sâbuni, 42/45 ayeti tefsirinde.

⁷⁷⁵ Neseî, 42/45 ayeti tefsirinde.

⁷⁷⁶ Sâbuni, 42/45 ayeti tefsirinde.

⁷⁷⁷ İbn Manzur, “h-s-r” md.

SONUÇ

Araştırmamız, “Konulu Tefsir” veya “Kavramsal Tefsir” olarak tercüme edilen “et-Tefsiru’l Mevdûi” usulünde yapılan bir çalışmadır. Konu Kur’ân bütünlüğü içinde ilmi metotlarla tespit ve tahlil çalışması olup, bu çalışmada; konuyla ilgili, farklı sure ve âyetlerdeki kavramlar tespit edilmiştir. Tefsir ilminin metotları ışığında konu tahlil edilmiştir.

Kur’an’ın bütünlüğü ve muhtevası içinde, Kur’ân’ın ayetleri, insanı farklı sûre ve ayetlerde ve farklı yönleri ile ele almaktadır. Kur’ân-ı Kerim’in, insan hakkındaki maksat ve hedeflerini anlamak üzere başta âyetlerin rehberliği içinde insanı tanımlama ve tarif yöntemlerini, usullerini tahlil ettik.

Kur’ân’da, insan hakkındaki bilgiler bir sure veya ayet ya da konu bütünlüğü içinde ele alınmamıştır. Kur’ân’ın bu hedeflerinin temelinde insan vardır. Kur’ân’da işaret edilen tüm konular insan ile alakalı olduğundan onun bütününde insana rastlamak mümkündür. İnsana temas eden her bir ayet ve surede, insanın ya farklı bir yönü veya o yönüne ait başka bir inceliğine işaret edilmektedir.

İnsanı maddi ve manevi, ruhi, uhrevi, akli ve hissi yönlerden ele alan Kur’ân, insanın bedeni ve ona ait inceliklerini, ruh ve nefsin hususiyetleri ile birbirinden ayrılan veya benzeyen yönlerini, bunların birbiriyle olan temas noktalarını, ilişkilerini en ince yönlerine kadar zikretmiştir. Fıtratı, duyguların ve idrakin merkezi konumundaki kalbi ve onun başka isimler altında zikredilen fonksiyonları ile insana etki etmesi ve etkilenmesi de söz konusu olduğundan ayetlerin siyakı sibakı çerçevesinde ele alınmışlardır.

Beden, ruh, nefis, kalp, akıl, vicdan ve hisler gibi farklı unsurların bir araya gelmesiyle yaratılan ve ahenkle çalışan insanın, bütün sistem ve unsurları birbiriyle irtibatlıdır.

Bundan dolayı insanın duygu ve davranışları üzerinde, kendi içindeki hislerin ve idrakin merkezi olan kalbin, değişik boyutları olan nefsin, bedenin ihtiyaçlarının, psikolojik ve sosyal unsurların, insanın haricinde olan unsurların doğrudan veya dolaylı olarak tesir ve yönlendirmeleri vardır.

İnsanı, Allah'ın yaratmasından dolayı, Allah, kelâmı Kur'ân'ın muhteşem beyanları içinde insanın her halini tasvir ve tarif ederek en ince noktalarına, kelimelerin ince ve hassas mizanlarıyla işaret etmiş, karanlık ve temas edilmeyen hiçbir nokta bırakmamıştır.

Kur'ân-ı Kerim, insanın her yönüne, her ihtiyacına cevap verdiği gibi, insanın duygularını ihmal etmemiştir. Hedef ve gayelerinden biri de irşad olan Kur'ân, insanların hissi tarafları, akli ve mantıki yönden daha çabuk harekete geçmeye ve iknaya elverişli olması gerçeğinden hareketle insanın duygularını geniş bir perspektifle ele almıştır. İnsanların duyguları ile beraber, onun duygularına eşlik eden ve duyguların bedendeki dili konumundaki jest ve mimikler ile hareketler duygularla bir bütünlük ve ahenk içinde anlatılmakla, sunulan sahneler daha canlı ve tesirli hale gelmiştir.

İnsanı hayatı boyunca tesiri ile etkileyen, onun davranışlarına doğrudan veya dolaylı olarak yön veren, jest, mimik ve hareketlerinde tezahür eden hislerden biri olan sürur/sevinç, Kur'ân'ın bütünlüğü içinde, değişik kelime ve kavramların anlam çerçevesi içinde farklı sure ve ayetlerde ele alınmış olduğunu tespit ettik. Konuya doğrudan ve dolaylı işaret eden ve farklı sure ve ayetlerde yer alan kavramların arasında kuvvetli anlam ilişkilerinin olduğunu gördük. Her bir sure veya ayette yer alan sürur/sevinç ile ilgili kavramlar, o sure ve ayetin konusu içinde geçse de, sürur/sevinci başka yönlerden detaylarını tamamlayıcılığı çerçevesinde ele almaktadır.

Dünya hayatı ve âhiret hayatı ile doğrudan irtibatlı olan insanın duyguları Kur'ânda ele alınma usulu de aynı gerçeğe paralel bir çizgidedir. İnsandaki sürur/sevinç duyguları da dünya hayatı ve âhiret hayatının gerçekliği içinde ele alınmaktadır. Konuya ilişkin kavramlar, hayatın gaye ve hedefleri ile neticelerine uygun bir tarzda kullanılmaktadır. Maddeden etkilenen insan manadan da etkileneceğinden kelime ve kavramlarda ele alınan sürur/sevinç maddi ve mana boyutlu olarak gelmektedir.

İnsanın sevinmesi görünüşte herhangi bir sebebe bağlı olmadan mümkün olmakla beraber, insanı sevindiren hoş giden veya hoşlanılmayan faktörlerin olması bir gerçektir. Dünyada insanı sevindiren ve hoş giden faktörler maddi olabileceği biri manevi yönlü olanları da vardır.

İnsan, dünya-âhiret, madde-mana, ruh-beden gibi birbirine mukabil unsurlarla irtibatlı olduğundan, hislerinde de sürur/sevinç ile hüznü/keder birbirlerine mukabil olarak durmaktadırlar. İnsanın sürurunu ele alan Kur'ân, onun hüznü/kederini de ele almaktadır. Sürurun mukabili olarak gelen hüznü, Kur'ân'ın mana örgüsü içinde bir sure veya belli başlı ayetlerde ele alınmayıp Kur'ân'ın değişik yerlerinde siyak ile sibakına uygun olarak farklı kavram ve kelimeler ile gelmektedir. İnsanın hüznüne işaret eden kelimeler geldikleri sure ve ayetteki hâkim olan konuya mutabık olarak kullanılmışlardır. Kur'ân-ı Kerim'in bütününe dağılan bu kavram ve kelimeler, insanın hüznü/kederine ya doğrudan veya dolaylı olarak işaret etmekle birlikte, hüznü ve kederin farklı bir boyutuna işaret edecek şekilde başka kavramlarla da gelmektedir. Kullanılan kavram ve kelimelere jest, mimik ve beden hareketleri eşlik edecek vaziyette sunulduğundan dolayı, hüznü/keder duygusu daha etkili ve canlı olarak anlatılmıştır.

İnsanın bazı hüznüleri onu kasvet ve ümitsizliğe sevk eden menfi bir karakterde olsa da, insanı harekete geçiren, başarıların altındaki muharrik güç konumunda olan müsbet ve hatta mukaddes hüznü de diyebileceğimiz boyutu vardır. Hüznü, Kur'ân ve Hz. Peygamber'in kıstaslarını tespit ettiği çerçeve içinde cereyan eden bir keyfiyet olursa hayra kanalize edilebilme özelliği de vardır. Kur'ân ve Hz. Peygamber'in tespit ettiği hükümlerin dışına çıkan hüznü/keder, ya insanı derin kasvet ve çıkmazlara itmekle hastalık durumuna gelmekte veya aşırıklarından dolayı dünya ve âhirette kötü bir karşılık bulmaya neden olmaktadır.

İnsanlar, dünyada hâdiseleri determinist bir bakışla, sebep-sonuç ilişkisi ile değerlendirmektedir. Ancak duyguların harekete geçmesinde her zaman görünür ve maddi sebeplerin tesiri söz konusu değildir. Allah hiçbir sebep yokken de kullarını sevindirmektedir. Kur'ân'ın gösterdiği çerçeveden baktığımızda, insanın sebepli veya sebepsiz olarak hüznülenip, kederlendiğine işaret edilmektedir.

Kur'ân-ı Kerim'de, hüzn ve kederin anlatıldığı bazı yerlerde hüzn duygusunun en üst noktalarına işaret eden kelime ve kavramlar kullanılmakta ve bunlar ancak dehşete kapılan bir insanın sergileyebileceği jest, mimik ve beden hareketlerinin eşliğinde anlatılmaktadır. Tablonun böyle sunulması; hüzn, keder ve üzüntü hallerini canlı ve etkileyici bir hâle getirmektedir.

Kur'ân'da sevinç ve kederi anlatan kelimeler, insanın en sükûnetli ve duygusal hâlinden, duyguların en kabarık ve coşkun olduğu zamanları anlatacak şekilde gelmektedir. İnsanın yaşamış olduğu duygusal ve hissi vetireler Kur'ân-ı Kerim'de vakıaya uygun olarak gelmektedir. Sürûr/Sevinç, insanın ruh halindeki neşe ve meserreti anlatmaktadır. Ancak bu sevinç hâlini Kur'ân birçok kelime ile anlatarak onun farklı boyutlarını ortaya koymaktadır. İnsanın içinde ketmettiği sevinç halinden, davranışlarıyla ortaya çıkan sürura kadar değinilmektedir.

Sürur ve sevinç ile keder hüzn işaret eden kelime ve kavramlar birbirlerine simetrik olarak gelmektedir. İnsanın sürur/sevincini ve hüzn/kederini anlatan kelime ve kavramların birbirine mukabil oldukları nazara alınarak müstakil bir çalışmanın yapılması konuya farklı açılım getireceği muhtemeldir.

Sürur/sevinç ve hüzn/keder konularının Kur'ân-ı Kerim bağlamında sosyal hayata yansımaları ve sosyal hayattaki fonksiyonlarının müstakil olarak ele alınarak çalışılmasını faydalı görmekteyiz.

KAYNAKLAR

Kur'ân-ı Kerim

ABDÜLBÂKÎ, M. Fuad (1988), *Mu'cemu'l- Müfehres li Elfazi'l- Kur'an*, Dâru'l-Hadis, Kahire.

ADLER, Alfred (1998), *İnsan Tabiatını Tanıma*, Çev., Ayda Yörükan, Türkiye İş Bankası Yayınları, bsyy.

AHMED B HANBEL, Ebu Abdillah (1992), *Müsned*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

AKGÜL, Muhittin (2001), *Kur'ân İnsan Ve Toplum*, Işık Yayınları, İstanbul.

----- (2006), *İdeal Toplum Açısından İsrâ Suresi*, Çağlayan Matbaası, İzmir.

AKYÜZ, Vecdi (1998), *Kur'an'da Siyasi Kavramlar*, Kitabevi Yayınevi, İstanbul.

ÂLUSÎ, Ebu'l -Fadl Şihâbuddin (ts.), *Ruhu'l- Me'âni fi Tefsiri'l- Kur'âni'l Azim*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut.

ALPER, Hülya (2002), *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, İstanbul.

AYDIN, Muhammed (2001), *Kur'ân'da Teşbihli Anlatım Üslubu*, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:4.

AYDIN, Hayati (2006), *Kur'an'da İkna Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul.

AYDÜZ, Davut (2005), *Kısa Surelerin Tefsiri*, Işık Yayınları, İzmir.

----- (2007), *Kâf Suresi Tefsiri*, Akademi Yayınları, İstanbul.

- AYNÎ, Mehmet Ali (2000), *Tasavvuf Tarihi*, Sad., Hüseyin Rahmi Yananlı, Kitabevi, İstanbul.
- BALTAŞ, Zuhâl- BALTAŞ, Acar (2007), *Bedenin Dili*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- BAYMUR, Feriha (2004), *Genel Psikoloji*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- BEĞÂVÎ, Ebu Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd (1993), *Meâlimu't-Tenzîl*, Dâru-Taybe, Riyad.
- BEKÎ, Niyazi (1999), *Rahman Suresi*, Zafer Yayınları, İstanbul.
- (1999), *Kur'ân İlimleri ve Tefsir Açısından Bediüzzaman Said Nursi'nin Eserleri*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- BEYDÂVÎ, el-Kâdı Nâsîru'ddin (ts.), *Envâru't Tenzil ve Esrâru't Te'vil*, Müessesetu Şa'ban, Beyrut.
- BİLGİ, İsmail Hilmi (2000), *Kur'ân'a Göre Korku*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, AÜSBE., Ankara.
- BİGİYEF, M. Carullah (1998), *Kitabu's- Sünne*, Çev., Görmez Mehmet, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- BİKÂÎ, Burhanuddin Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer (1995), *Nazmu'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyâti ve's-Suver*, Dârû'l- Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil (ts.), *el-Câmi'us-Sahih*, el-Mektebetü'l İslâmiyye, İstanbul.
- BURKOVİK, Yıldız- TAN, Oğuz (2006), *Korku Yorum*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- BÛTÎ, Muhammed Said Ramazan (1987), *Kur'ân'da İnsan ve Medeniyet*, Çev., Resul Tosun, Risâle Yayınları, İstanbul.
- CARREL, Alexis (2005), *İnsan Denen Meçhul*, Çev., Ömer Durmaz, Hayat Yayınları, İstanbul.
- CANAN, İbrahim (ts.), *Kütüb-i Sitte*, Akçağ Yayınevi, İstanbul.

- CEVHERİ, İsmîl b. Hammad (1984), *es-Sihah Tâcu'l-Luga ve Sihahi'l-Arabiye*, Thk., Ahmed Abdûlgaffâr Attar, Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, Beyrut.
- CEVZİYYE, İbn Kayyim (2007), *Kitâbu'r- Ruh*, Çev., Şaban Haklı, İz Yayıncılık, İstanbul.
- CEZÂİRİ, Ebû Bekir Câbir (1995), *Eyseru't-Tefâsîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- CÜRCÂNİ, Abdulkâhir (1954), *Esrâru'l Belâğa*, Neşr., H. Ritter, İstanbul.
- CÜRCÂNİ, Seyyid Şerif (1988), *Tâ'rifat*, Aru'l- Kitâbi'l-Arabî, Beyrut.
- CÜCELOĞLU, Doğan (2007), *İnsan Ve Davranışı*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ÇAĞATAY, Neşet (1971), *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, AÜİF. Yayınları, Ankara.
- ÇAKAN, İsmail L. (1992), Hüzünü'n-Nebi, *Yeni Ümit*, Sayı: 18, Yıl: 5, Ekim-Kasım-Aralık, 1992.
- ÇAKMAKLIOĞLU, M. Mustafa (2005), *Muhyiddin İbnü'l- Arabi'ye Göre Dil-Hakikat İlişkisi Marifetin İfadesi Sorunu*, Basılmamış Doktora Tezi, AÜSBE, Ankara.
- ÇELİK, Muhammed (1996), *Kur'ân'ın İkna Hususiyeti*, Çağlayan Yayınları, İzmir.
- DEBBA O LU, Ahmet- KARA smail (1980)**, *Ansiklopedik Büyük İslam İlmihali*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- DEMİRCİ, Muhsin (2005), *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- DEMİRCİ, Sabri (2005), *Kur'ân'da Müşkül Âyetler*, Nesil Yayınları, İstanbul.
- DOĞAN, D. Mehmet (2005), *Büyük Türkçe Sözlük*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- EBU HAYYAN, el-Endelusi (1983), *el-Bahru'l Muhit*, Dâru'l Fikr, Beyrut.
- EBÛ DÂVÛD, es-Sicistâni (1981), *Sünen-i Ebi Dâvûd*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- EBU'S-SUUD, Muhammed b. Muhammed, el-İmadi (ts.), *İrşâdû Aklı's-Selim ila Mezaye'l- Kitâbi'l-Kerim*, Dâr-u İhyâi't-Turasi'l Arabî, Beyrut.

- EKİN, Yunus (2004), İnsanın Söz ve Davranışlarına Yansıması Açısından Nifak, *Yeni Ümit*, Sayı:65, Yıl: 17, Temmuz-Ağustos-Eylül.
- ERDEM, Mustafa (1994), *Hazreti Âdem*, TDV, Ankara.
- EREN, Şadi (1995), *Kur'an'da Gayb Bilgisi*, Işık Yayınları, İzmir.
- ERZURUMLU, İbrahim Hakkı (ts.), *İnsân-ı Kâmil*, Sad., İ. Turgut Ulusoy, Hisar Yayınevi, İstanbul.
- FAZLUR RAHMAN (1998), *Ana Konularıyla Kur'an*, Çev., Alparslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- GAZALİ, Ebu Hamid (1993), *İhyau Ulumi'd-Din*, Çev., Ahmed Serdroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul.
- GÖLCÜK, Şerafettin (1996), *Kur'an ve İnsan*, Esra Yayınları, İstanbul.
- GÜNALTAY, Şemsettin (1997), *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, Sad., Mahfuz Söylemez ve Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- GÜLEN, M. Fethullah (1998), *Varlığın Metafizik Boyutu*, Feza Gazetecilik, İstanbul.
- (2006), *Kalbin Zümrüt Tepeleri 1-2-3*, Nil Yayınları, İstanbul.
- (2000), *Kur'ân'dan İdrake Yansıyanlar*, Feza Gazetecilik, İstanbul.
- (2006), *Fasıldan Fasıla*, Nil Yayınları, İzmir.
- HÂMİDİ, Muhammed Mevlâna Ebu Said (ts.), *Berika -Tarikat-ı Muhammediye Şerhi*, Redaksiyon: Bedrettin Çetiner, Kahraman Yayınları, İstanbul.
- HAMİDULLAH, Muhammed (ts.), *İslâma Giriş*, Çev., Kemâl Kuşcu, Nur Yayınları, Ankara.
- (1993), *Kur'ân-ı Kerim Tarihi*, Çev., Salih Tuğ, İFAV, İstanbul.
- HÂZİN, Ali b. Muhammed (1313), *Lûbâbu't-Te'vil fi Maâni't-Tenzil*, Matba'atü'l-Ezheriyyeti'l-Mısriyye, Mısır.

- HÖKELEKLİ, Hayati (1993), *Din Psikolojisi*, TDV Yayınları, Ankara.
- İBN ATİYYE, el- Endelûsi (1993), *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, Thk., Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- İBN HİŞÂM (ts.), *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, Dâr-u İhyâi't Turâsi'l-Arabi, Beyrut.
- İBN MANZUR, Cemaluddin Muhammed b. Mûkerem (ts.), *Lisanu'l- Arab*, Daru Sadır, Beyrut.
- İBN KUTEYBE, Muhammed b. Müslim (1989), *Te'vilu Muhtelifi'l Hadis*, Çev., M. Hayri Kırbaçoğlu, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- İBN KESİR, Ebu'l Fida İsmâil b. Ömer (1996), *Tefsiru'l Kur'âni'l Azim*, Daru'l Fikr, Beyrut.
- İBN FÂRİS, Ebu'l Hüseyin Ahmed (1969), *Mu'cemu Mekâyisi'l Luğa*, Thk., Abdüsselam M. Hârun, II. Baskı, Mısır, el-Halebi.
- İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid el-Kazvini (1992), *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- İSFEHÂNİ, Râğıb (ts.), *el-Müfredat fî Garibû'l- Kur'ân*, Dârû'l-Mârife, Beyrut.
- (1996), *İnsan*, Çev., Mevlüt F. İslamoğlu, Pınar Yayınları, İstanbul.
- İYİBİLDİREN, Ahmet (1990), *Kur'ân'da İbrahim (A.S)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, SÜSBE, Konya.
- İZUTSU, Toshihiko (ts.), *Kur'an'da Allah Ve İnsan*, Çev., Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.
- KARA, Necati (2004), *Kur'an'da Beden Dili*, Bilge Yayınları, İstanbul.
- KASAPOĞLU, Abdurrahman (1997), *Âdem'den Hateme Kişilik*, İzci Yayınları, İstanbul.
- (2004), Kur'ân'da Eşler Arası İlişki Hakkında Önemli Bir Kavram: "Sükûn", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* IV, Sayı: 4.

- KAVAKLIOĞLU, Mahmut (2004), Sergilediği Beden Dili Açısından Hz. Peygamber, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III, Sayı:6, 2004.
- KIRCA, Celâl (1984), *Kur'an-ı Kerim'de Fen Bilimleri*, Marifet Yayınları, İstanbul.
- KILIÇ, Sadık (2000), *Benliğin İnşası*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- KLAVUZ, Ahmet Sâim (1997), *Ruh, İslamda İnanç İbadet Ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul.
- KONRAD, Stefan - HENDL, Claudia (2005), *Duygularla Güçlenmek*, Çev., Meral Taştan, Hayat Yayıncılık, İstanbul.
- KUŞEYRİ, Abdülkerim (2003), *Kuşeyrî Risalesi*, Çev., Süleyman Uudağ, Derğah Yayınları.
- KURTUBİ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (1988), *el-Câmi'u li Ahkâmi'l Kur'ân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut.
- KUTUB, Seyyid (1985), *Fî Zilâli'l Kurân*, Daru's-Şuruk, Beyrut.
- LEVENT, Etem (2007), *Eğitim, Birey Ve Değişim*, <http://www.etemlevent.com/makale-egitim-birey-degisim.php>, 2007.
- MÂVERDÎ, Ebi Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (1995), *Edebû'd-Dünya ve 'd-Din*, Dâru İbn Kesir, Beyrut.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l A'la (1987), *Tefhimu'l Kur'an*, Çev., M. Han Kayani ve diğerleri, İnsan Yayınları, İstanbul.
- MUHÂSİBÎ, Hâris (2000), *Kalb Hayatı*, Çev., Abdülhakim Yüce, Çağlayan Yayınları, İzmir.
- MUTAHHARÎ, Murtaza (2004), *Kur'ân'da İnsanlık Öğretisi*, Çev., Ahmet İyınam, Ağaç Yayınları, İstanbul.
- MÜSLİM, Ebû'l-Hüseyn b. Haccâc (ts.), *Sahih-u Müslim*, D. İhyâi't-Tûrâsi'l Arabi, Beyrut.

- MONTAİGNE, M. Eyquem (2007), *Denemeler*, Çev., Buket Yılmaz, Lacivert Yayıncılık, İstanbul.
- MORGAN, Clifford T. (1998), *Psikolojiye Giriş*, Çev., Hüsni. Arıca ve arkadaşları, Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları, Ankara.
- NESEFİ, Ebu'l Berekât (1984), *Medâriku't Tenzil ve Hakâku't Te'vil*, Kahraman Yayınları, İstanbul.
- NURSİ, Said (1994), *İşârâtü'l İ'caz*, Sözlere Yayınevi, İstanbul.
- (1998), *Mektubat*, Işık Yayınları, İzmir.
- (2001), *Kastamonu Lâhikası*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul.
- (1993), *Sözlere*, Sözlere Yayınevi, İstanbul.
- (1998), *Lem'alar*, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul.
- OKUMUŞLAR, Muhittin (2002), *Fıtrattan Dine*, Yediveren Kitap, Konya.
- ÖGKE, Ahmet (1997), *Kur'an'da Nefs Kavramı*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Yener (2003), *Kur'an'da Kalb Ve Mühürlenmesi*, Işık Yayınları, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Mustafa (2000), İblis'in Trajik Hikâyesi –Allah, Şeytan, İnsan Ve Kötülüğe Dair, *Çorum Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, Ocak-Haziran.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri (2001), *Kur'an'da İnsan Kavramı*, İÜİFD, İstanbul.
- (1997), *Kur'an'ın Temel Kavramları*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul.
- PİERRE, Lory (2001), *Kaşâni'ye Göre Kur'an'ın Tasavvufî Tefsiri*, Çev., Sadık Kılıç, İnsan Yayınları, İstanbul.
- RÂZİ, Fahru'd-Din (ts.) , *Mefâtihu'l Gayb (Tefsiru Kebir)*, Dâru İhyâu Turasi'l Arabi, Beyrut.
- SÂBUNİ, Muhammed Ali (1994), *Safvetü't Tefasir*, Dâru'l Kalemî'l Arabî, Halep.

- SAYI, Ali (1990), *Kur'ân'da Hz. Musa*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, DEÜ SBE, İzmir.
- SA'İDİ, Abdulmute'âl (2006), *Edebi Mesaj Kur'ân*, Çev., Hüseyin Elmalı, Akademi Yayınları, İstanbul.
- SEMÂLUTİ, Nebil M. Tevfik (1995), *Kur'an'a Göre İnsanın Psikolojik Yapısı*, Çev., İsmail Durmuş ve Habil Şentürk, *Yeni Ümit*, Sayı: 29, Yıl: 8, Temmuz-Ağustos-Eylül.
- ŞENKİTİ, Muhammed Emin b. Muhmmedel-Muhtar (1983), *Tefsiru Edvâu'l Beyan fi İzahî'l Kur'an bi'l-Kur'ân*, Metabiu'l-Ehliyye, Riyad.
- ŞANVER, Mehmet (2001), *Kur'an'da Tebliğ ve Eğitim Psikolojisi*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- SEZEN, Yümni (2004), *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, İz Yayınları, İstanbul.
- SUYÛTİ, Celâluddîn ve el-MAHALLİ, Celâluddîn (ts.), *Tefsiru'l-Celâleyn*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul.
- SÛHREVERDİ, Ebu Hafs Şihabüddin Ömer (1989), *Tasavvufun Esasları*, Çev., H. Kamil Yılmaz ve İrfan Gündüz, Erkam Yayınları, İstanbul.
- SÛLEYMAN, Mukâtil b. (2004), *Kurân Terimleri Sözlüğü*, Çev., M. Beşir Eryarsoy, İşâret Yayınları, İstanbul.
- ŞEKER, Mehmet Yavuz (1999), *Şeytan Gerçeği Ve Satanizm*, Merkür Yayınları, İzmir.
- (2004), *İslam İnancında Şeytan*, Heyet, Satanizm Girdabı Ve Sahte Metafizik Akımlar, Işık Yayınları, İstanbul.
- ŞENGÛL, İdris (1994), *Kur'an Kıssaları Üzerine*, Işık Yayınları, İzmir.
- ŞEVKÂNİ, Ali İbn Muhammed (1963), *Fethû'l - Kadir*, Dâru'l-Fikr, Kahire.
- TABERİ, İbn Cerir (1995), *Câmiu'l-Beyân An Te'vil-i Âyi'l- Kur'ân*, Dâru'l Fikr, Beyrut.

- TABERSÎ, Ebu Ali el-Fadl b. Hasan (1992), *Mecmeû'l Beyan fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Dâr-u İhyâi't Turâsi'l-Arabi, Beyrut.
- TAHÂNEVÎ, Muhammed Ali İbn Ali İbn Muhammed (1998), *Keşşâfu Istilâhâti'l-Funûn*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.
- TÂHİR B. Aşur, Muhammed (1984), *Tefsiru't-Tahrir Ve't-Tenvir*, Dâru't-Tunusiyye, Tunus.
- TARHAN, Nevzat (2007), *Duyguların Dili*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- (2007), *Mutluluk Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- TİRMİZÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali el-Hakim (2006), *Kalbin Anlamı*, Çev., Ekrem Demirli, Hayy Kitap, İstanbul.
- TİRMİZÎ, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ (1992), *Sünenü't-Tirmizî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.
- ULUTÜRK, Veli (1994), *Kur'an-ı Kerim Allah'ı Nasıl Tanıtıyor*, Nil Yayınları, İzmir.
- UYSAL, Veysel (1996), *Dini Tutum Davranış ve Şahsiyet Özellikleri*, Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları, İstanbul.
- ÜNAL, Ali (1999), *Kur'an'da Temel Kavramlar*, Nil Yayınları, İzmir.
- VÂHÎDÎ, Ali b. Ahmed (1415), *el-Veciz fi Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz*, Dâru'l-Kalem, Beyrut.
- YAR, Erkan (2000), *Ruh Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- YAZIR, M. Hamdi (1971), *Hak Dini Kur'ân Dili*, Eser Kitabevi, İstanbul.
- YILDIRIM, Suat (2006), *Peygamberimizin Kur'ân-ı Tefsiri*, Akademi Yayınları, İstanbul.
- (1993), *Fatiha ve En'am Sureleri Tefsiri*, Işık Yayınları, İzmir.
- YÜCE, Abdülhakim (1996), *Razi'nin Tefsirinde Tasavvuf*, Çağlayan Yayınları, İzmir.

ZEBİDİ, Muhammed Murtaza el-Hüseyni (ts.), *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l Kâmus*, Dâru'l Fikr, Beyrut.

ZEMAŞERİ, Ebu'l-Kasım, Carullah Mahmut b. Ömer (1987), *el-Keşşaf an Hakâiki't Tenzil ve Uyuni'l-Ekavi'l fi Vucuhi't-Te'vil*, Dâru'r-Reyyan, Kâhire.

ZUHAYLİ, Vehbe (1991), *et-Tefsiru'l Münir*, Daru'l Fikr, Beyrut.

ÖZGEÇMİŞ

Cengiz ÜNAL, 1976 yılında Bartın İli, Ulus İlçesi, Çubukbeli Köyünde dünyaya geldi. İlkokulu köyünde, ortaokul ve liseyi Karabük İmam - Hatip Lisesinde tamamladı. 1996 yılında girdiği Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2001 yılında çıktı. 2001–2007 yılları arasında özel öğretim kurumlarında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak çalıştı. 2007 yılında girdiği Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde din görevlisi olarak çalışmaktadır. Evli ve bir çocuk babasıdır.